M. FABII QUINTILIANI DE INSTITUTIONE ORATORIA EX RECENSIONE...

Marcus Fabius Quintilianus, Caius Calpurnus Flaccus, ...

M. FABII
QVINTILIANI
IVDICIA ET TESTIMONIA
CVM
OMNIBVS INDICIBVS.

M. FABII
QVINTILIANI
DECLAMATIONES
MAIORES ET MINORES

ITEM

CALPVRNII FLACCI

EX RECENSIONE

PETRI BVRMANNI

TOMVS SEPTIMVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXV.

M. FABII QVINTILIANI

VITA*.

Marcus Fabius Quintilianus Romae natus est, quibus consulibus, aut quo imperante Caesare, non legi. Verissima coniectura adducor, ut fidem libris temporum non habeam, ubi legitur, Quintilianus Calagurra urbe Hispaniae oriundus. Nam M. Valerius Martialis, Calagurritani agri alumnus, quum Hiberos memoria dignos suos, suis epigrammatibus inserat, nullam de Quintiliano mentionem fecit, sed eum separatim cum veneratione nominat, epigr. II, 90:

Quintiliane, vagae moderator summe iuventae,
Gloria romanae, Quintiliane, togae.

At ipse dicit, quum esset adolescentulus, cognovisse Domitium Afrum et Senecam, qui ambo sub Nerone periere. Seneca in libro sexto Divisionum Quintiliani declamatoris meminit, cuius adhuc exstant multae Declamationes acutae et breves, stylo aliquantulum remissiore. Is avus fuit Mar. Fabii Quintiliani, qui Romae multis annis Rhetoricen cum summa laude docuit. Et ipse rursus Quintilianus mentionem facit patris, qui causidicus fuit apud principem. Neque notitia, neque gratia caruit. Domitiani enim Caesaris nepotum cura ei

* Bis comparet haec Vita in editione Veneta 1494, quae in ipso titulo dicitur esse « cum commentario Laurentii Vallae, etc. » primum in fronte, deinde ad calcem operis. Priore autem loco postremis narrationis verbis continuo additur: « Sed iam ad ipsam interpretationem venimus. »

delegata fuit. Disciplinae eius castigatissimae plenissimum testimonium C. Caelius affert: qui sub tali praeceptore tantum profecit, ut sui temporis oratores facile superaverit. Duxit uxorem ex nobili familia, ex qua liberos suscepit, quae acerbissima fatorum sorte in primo iuventutis flore rapta fuit. Alterum ex liberis, quum librum de Causis corruptae eloquentiae edidisset, amisit. Postea quum Rhetorices libros scriberet, Quintilianum filium unicum, parentis lumen ac solatium rogo dedit. Testis et ipse infelix senex suarum lacrymarum est. Eius filiola ex alia, ut credo, uxore, Tutilii equitis Romani filia genita, nupsit Novio Celeri [1], viro claro. Quo tempore decesserit, affirmare non audeo, quoniam is, qui tradit, fide caret.

1 *Novio Celeri*, Legendum est *Nonio Celeri*.

ANNALES QVINTILIANEI

SEV

VITA M. FABII QVINTILIANI

PER ANNALES DISPOSITA

AB HENRICO DODWELLO.

I. M. Fabium, de quo agimus, Quintilianum ego sub Claudio natum fuisse nullus dubito, nec longe ab imperii illius initio. De Domitio enim Afro praeceptore suo [1] sic ipse meminit, ut se alio loco, quum illum audiret, iuvenem [2] fuisse significet, alio autem adolescentulum [3]. Hinc facile colligimus, coeptam fuisse dumtaxat illam adolescentuli iuventutem. Nuperam scilicet a toga virili, quae anno demum aetatis XV labente [4] erat, pro Romanarum legum disciplina, sumenda. Aetatem enim iam puberem quidem, sed togae praetextae proximam designat vox illa utraque, tam iuventutis quam etiam adolescentiae. Ita Nero Germanici filius, Caligulae frater natu maximus, iuventam ingressus fuisse [5] dicitur, quo die forum ingressus est, et puber habebatur, pro censu Romano. Sic etiam Nero alter, qui postea Augustus erat, toga virili sumpta, licet maturata, princeps [6] iuventutis appellatus est. Quo etiam eodem

1. Quintilianus, quum Domitium Afrum audiret senem, ipse iuvenis erat et adolescentulus.
2. Quint. Inst. lib. X, cap. 1.
3. Quint. Institut. lib. V, cap. 7.
4. Vide Pracl. V et X ad Sp. Adr.
5. Tacit. Ann. III, 29.
6. Tacit. Ann. XII, 41.

exemplo, non iuniores tantummodo Nerone principes iuventutis [7] cognominati sunt, sed antiquiores etiam Caius et Lucius Augusti nepotes, et per adoptionem filii, quum scilicet togam puerilem praetextam exsuerent. Sic etiam puero nomen adolescentis opponit Cicero [8] ut plane innuat pueritiae proximam fuisse illorum etiam temporum adolescentiam. Nec sane alia aetas erat, quae et rhetores audire solebat in schola, et oratores in foro etiam senatorios, qualis erat Quintiliani praeceptor ille Domitius, ab hac ipsa pueritiae proxima iuventute atque adolescentia. Sic enim aetatem, quae rhetoribus formanda tradi solebat, Quintilianus ipse describit: « Nam et adulti, inquit [9], fere pueri ad hos » praeceptores transferuntur, et apud eos iuvenes etiam » facti perseverant. » Proinde cavet ne permixti invicem sederent pueri [10] adolescentibus: idem ergo cum iuvenibus illi illius adolescentes, puerisque ambo aetate proximi. Quum adultos fere pueros fuisse dicit, qui a grammaticis ad rhetoras transferrentur, id una innuit, et minores fuisse, et tamen proximos, nec adeo multo minores illos, annis adolescentiae; X certe aetatis annum egit ipsius Quintiliani filius, quem deflet, maior, quem tamen nondum rhetoricis studiis instituerat. Hos enim libros propterea scripsit, ut, si se fata [11] intercepissent, praeceptore tamen patre uteretur. Nondum ergo praeceptore patre usus decennis tamen puer, et qui spem cultus optimam pollicebatur. Maiores ergo pueros fuisse arbitror, qui rhetoribus instituendi tradebantur; pro ea nimirum maiorum minorumque puerorum distinctione, quae recepta est in censu disciplina-

7. Prael. XVIII ad Sp. Adrian. §. 10.

8. Cicer. ad Attic.

9. Quint. Inst. lib. II, cap. 2.

10. Quint. ibid.

11. Quint. Inst. lib. VI, prooem.

que Romanorum. Ea autem pueritia a X [12] coepit, ni fallor, aetatis anno; sed eo tamen penitus expleto. Maioribus certe pueris accersitus est duodecennis Tiberius [13]. Sed quum adultos fere dicat Quintilianus, adolescentes autem sub rhetorum disciplina perseverasse; non multo sane anno XIV minores fuisse docet, et a maioris etiam pueritiae citimis limitibus paulo remotiores. Itaque, quo propius adolescentiae limites attingebat pueritia illa a rhetoribus instituenda; eo profecto ulterius in adolescentiam ipsam incurrisse necesse erat eandem illam institutionem. Sed vero eadem aetate, qua in schola rhetoras, in foro oratores etiam senatorios audiebat idem ille, seu iuvenis, seu adolescens. Sic enim auctor Dialogi de Oratoribus: « [14] Iuvenis ille, de quo » loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator iudiciorum, eruditus et assuefactus alienis experimentis, cui quotidie audienti notae leges, non novi » iudicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, saepe cognitae populi aures etc. » Nec illud modo: fabulas [15] etiam M. Apri et Iulii Secundi, et disputationes, et arcana semotae dictionis excipiebat auctor ipse dialogi; oratorum scilicet senatoriorum, qui iuventutem publice instituendam non susceperant. Domesticam enim disciplinam ne quidem illi dedignabantur, qui scholas tamen publicas aspernabantur, seque indignas iudicabant. Ita Hirtium et Dolabellam, non autem Pansam, ut vult Suetonius [16], discipulos et grandes praetextatos agnoscit Cicero [17] iam senator. Quum grandes praetextatos appellat, aetatem una significat fuisse praetextatam, qua oratorum discipuli domesticis

12. Prael. XVIII ad Sp. Adr. §. 9.
13. Ibidem.
14. De Orat. cap. 34.
15. De Oratore, capit. 2.
16. Suet. de clar. Rhetorib. cap. 1.
17. Cic. lib. IX ad Fat. Ep.

institutionibus interesse solebant. Propterea enim pro praetextatis illos habuit, quod idem facerent quod facere solebant non alii, quam praetextati praetextatisque aetate proximi. Fuitque admodum iuvenis [18] auctor Dialogi de Oratoribus, quum illos, quos dixi, oratores senatorios domi etiam audiret. Iuvenes iam atque adolescentes in hac causa eosdem fuisse probavimus. Cur itaque dubitemus, qui admodum iuvenis erat, illum eundem fuisse cum adolescentulo? Et sane accepta virili toga in forum deduci solebant adolescentes. Ita licuit ab ea usque aetate oratores etiam in foro audire senatorios. Proinde hac ipsa aetate, qua rhetorum scholas frequentavit Quintilianus, forum etiam et iudicia publica adiit, et domestica oratorum senatoriorum colloquia, ita nimirum celeberrimorum tunc temporis Oratorum erudiendus experimentis. Horum autem oratorum senatoriorum praestantissimum agnoscit hunc Domitium Afrum non uno in loco Quintilianus. Nec modo forensibus eius orationibus usus est, verum etiam domesticis colloquiis. Libros illius duos de Oratoris officio [19] in audiendis testibus non perlegerat tantummodo, verum etiam maximam eorum partem ex ipso cognoverat; illis proculdubio colloquiis. Is enim non senator solum, verum etiam consularem [20] in senatu gradum assecutus fuerat iam olim imperante Caligula. Ita rhetor esse non potuit, nec scholae adeo publicae vacare. Haec ergo prima illa pueritiaeque proxima aetate noster Quintilianus.

II. Videamus porro quousque extendenda sit [1] aetas iuvenis atque adolescentuli. Ego illam ad annum usque

18. De Orat. cap. 1.
19. Quint. Inst. lib. V, cap. 7.
20. Dio, lib. LIX.

1. Aetas illa iuvenis atque adolescentuli ab anno XIV pertingebat ad annum XVII expletum scilicet.

aetatis XVII, pertigisse puto, supremum nempe veteris pueritiae limitem; ut proinde nondum adolescens ille, sed adolescentulus fuerit appellandus. Ab anno certe XVIII iudices [2] erant, quibus id licuit, pro iure census atque natalium. Et novum ab eodem illo anno XVII militiae gradum deductum observavimus in Annalibus nostris Velleianis [3]. Pro suo etiam vitae studio, munere virili congruo quisque erat occupandus. Deduci enim solebant in forum, quum togam sumerent, ut diximus, virilem. Primo nimirum ut iudiciis publicis interessent, orationibusque celeberrimorum sui temporis oratorum, ad annum illum, quem dixi, XVII. Tum deinde licuit (quibus ea esset sui fiducia) ut causas ipsi publicas etiam perorarent. Ego certe ipso aetatis anno Aphobum tutorem accusavit [4] Demosthenes. Sic etiam Romanis licuisse verisimillimum est, Graecae profecto disciplinae, in Graeca praesertim arte, aemulis. Non longe inde discedunt veterum celeberrimorum exempla, quorum ullam retinemus hodieque memoriam. Anno aetatis XIX causam egit Quintiliani discipulus [5] Plinius iunior, his ipsis proximus, de quibus agimus, temporibus. « Nono [6] decimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, » uno et vicesimo Caesar Dolabellam, altero et vicesimo » Asinius Pollio C. Catonem, non multo aetate antece» dens Calvus Vatinium: iis orationibus insecuti sunt, » quas hodieque cum admiratione legimus, » inquit auctor Dialogi de Oratoribus. Sic etiam Calvum, Caesarem, Pollionem, multum ante quaestoriam omnes aetatem (quae annorum erat, ut alibi [7] ostendimus, XXV) gravissima iudicia suscepisse observavit ipse [8]

2. Vid. Praelect. V ad Spartian. Adrian. §. 12.
3. Annales Velleiani, §. 10.
4. Dem. in Aphob.
5. Plin. lib. V, ep. 8.
6. Dial. de Orat. cap. 34.
7. Prael. X ad Sp. Adrian. §. 8.
8. Quint. Inst. lib. XII, cap. 6.

Quintilianus. Paulo serius primam causam egit Cicero [9], anno nimirum aetatis XXVI. Sed praetextatos [10] egisse quosdam, non quidem ipse meminerat, sed traditum tamen (a maioribus nimirum) testatur Quintilianus. Ea aetate erat Augustus, duodecim scilicet annos natus, quum aviam pro rostris laudaret, non Quintiliano [11] dumtaxat teste, verum etiam Suetonio [12]: ne alibi funebrem illum sermonem, quam in foro, ubi erant rostra, fuisse suspicemur. Biennio videlicet ante togam, ut alibi ostendimus [13], virilem; non autem quadriennio, ut videtur velle Suetonius [14]. Quamquam autem in loco publico, non populi tamen, sed gentis Octaviae privata erant illa solemnia. Morem alioqui receptum in eo violatum exinde constat, quod ante togam virilem ne quidem solerent in forum deduci. Tantum aberat ut in foro publicisque adultorum coetibus licuerit concionari. Eadem enim erat, illis temporibus, puerorum impuberum sub paedagogis agentium fere disciplina, atque feminarum. Vetat, ut vidimus, Quintilianus ipse ne, vel in scholis rhetorum, permixti sederent pueri cum adolescentibus. Quanto magis cavendum erat ne palam in promiscuis virorum conventibus versarentur? In feminis certe inhonestum hoc fuisse, pro moribus antiquis ostendit apud Livium Cato [15] censorius. Ideo tutores utrisque assignati, tam pueris quam mulieribus, qui eorum personas in publico sustinerent. Mox tamen a virili toga, fori aditu patefacto, ne quidem ita licuit in foro concionari. Vidimus quidem exempla concionantium annùm, quem dixi, XVII non multo superantium. Qui hoc anno non expleto hoc ausus fuerit, nondum

9. Quint. ib. et Gell. Noct. Att.
10. Quint. ib.
11. Quint. ib.
12. Suet. in vita Aug. cap. 8.
13. Vid. Praelect. V ad Spartian. Adrian. §. 1.
14. Suet. Aug. cap. 8.
15. Liv. lib. XXXIV, cap. 2, 3, 4.

vidimus. Suppeditat tamen, ni fallor, Valerius Maximus [16] M. ille Cottam dicit, quum a Capitolio descenderet, quod toga virili sumpta factum, Cn. Carbonem patris accusatorem ipsum accusasse. Hoc ille primo quoque, quo per leges licuit, tempore, factum innuit, paulo post tumultus iunioris Gracchi, quibus pater fuerat accusatus. Hoc tamen tempore obtinuit, ni fallor, pueritia illa Servii Tullii vetustior, non ante annum aetatis XVII absolvenda. Paulo antea obtinuisse probare possemus, si id ageremus. Est autem admodum incertum initium pueritiae iunioris anno XIV terminandae. Hoc tantum scimus fuisse imperatoribus antiquius. Quod si recte pueritiam illam Cottae de veteri pueritiae meta intellexerimus; ita duo in nostram sententiam apprime facientia lucrabimur. Primo mox ab anno XVII absoluto licuisse concionari; secundo tum primum licuisse, quum nihil sit cur dubitemus, primam quamque illius accusationis occasionem legitimam a M. Cotta vindictae avido fuisse captatam. Estque sane haec aetas media inter aetatem Augusti aliorumque a Quintiliano memoratorum, quam probat ipse maxime in suo oratoriae Candidato. Vult enim ille, ut neque « praepropere [17] » distringeretur immatura frons, et quidquid esset illud » acerbum proferretur : nec rursus differendum esset » tirocinium in senectutem. » Aetas porro illa, cuius annos definire noluit, iuvenilis tamen erat, et virium tenerarum. Sic enim postea : « Ceterum illum quem » iuvenem, tenerisque adhuc viribus nitentem, in fo» rum deduximus, incipere a quam maxime facili ac » favorabili causa velim, ut catuli ferarum molliori » praeda saginantur. » Sed consilium erat Quintiliani, ne primo statim, quo licuit, tempore in foro causas

16. Valer. Maxim. lib. V, cap. 34. 17. Quint. Inst. lib. XII, cap. 6.

orarent adolescentes. Non tamen negat ius fuisse illis agendi, si vellent auderentque, hac ipsa, de qua loquimur, aetate. Inde consentaneum erat, ut aetate qua ius erat agendi, satis instructus esset ad usum fori, a studiis oratoriae adolescens, quem hic formandum susceperat: inde rursus, ut eadem etiam plerumque aetate finis esset temporis in artis oratoriae studio, pro illius seculi scholarumque rhetoricarum methodo, ponendi.

III. [1] Olim certe licentiam fuisse, mox a toga virili, in foro agendi, vel ex illo M. Cottae colligitur exemplo. Fuitque haec ipsa, de qua loquimur, aetas par veterum, ut dixi, pueritiae. Et sane congruum erat, ut quum togae praetextae annos contraxissent, in sumenda toga virili; nonnulla tamen puerilis disciplinae vestigia observarentur, dum veteris etiam census pueritiam exsuissent. Et ne quidem illud incongruum ut, habita puerilis verecundiae ratione, a concionibus publicis aliquantisper abstinerent. Nequit autem, fateor, huius aetatis mensura e iuventutis nomine colligi, quo usus est Quintilianus. Ex alia tamen illius voce recte, ni fallor, elicitur. Est enim adolescentulus ille, qui admodum adolescens aliis appellatur; qui prima esset adolescentia, quae a Cicerone [2] memoratur atque Suetonio [3]; qui ita adolescens esset, ut nondum tamen finem fecisset adolescendi, ut aegre nomen ipsum tueretur adolescentis, adolescentulus proinde rectius, quam adolescens appellandus. Recte nimirum quadrant haec omnia in mediam illam aetatem inter novam veteremque pueritiam. Haec enim, novo censu adolescentia habebatur, veteri pueritia tantummodo, nondum adolescentia. Ita

1. Haec erat adolescentia imberbis; coepit autem adolescentia barbatula ab anno XVIII expleto, pertigitque ad annum primae barbae ponendae, aetatis nimirum XXI.

2. Cicer. Ep. I, 9, ad Lentul.

3. Suetonius in Oth. cap. 2; Domitian. cap. 1.

dubia fuerit huius aetatis vel adolescentia. Nec alia sane aetas esse potuit, qua flagris a patre obiurgatus est Otho, disciplina plane puerili, vel illius saltem aetatis, quae rhetorum scholas frequentabat, tam puerorum quam etiam iuvenum, seu adolescentum. Ita ferula obiurgari apud eundem legimus Suetonium [4]. Ferulam autem in scholis agentium discipulorum fuisse constat e Iuvenali [5]. Nec aliter de pueris poëta [6] alius :

..... *Solea puer obiurgabere rubra.*

In eo tantum discrimen, quod solea pueri, ferula iuvenes obiurgarentur. Nec alia certe prima adolescentia Domitiani, quam committit cum eiusdem pubertate Suetonius. Hoc certum aetatem illam Domitiani, et sub Nerone fuisse, et turpibus amoribus idoneam, qualis illa fuerit oportet, de qua agimus : pubertatemque ab anno aetatis XIV arcessit Festus [7]. De hac aetate ita Censorinus [8]: « De tertia autem aetate adolescentulo- » rum tres gradus, inquit, esse factos in Graecia, » priusquam ad viros perveniatur, quod vocent anno- » rum quatuordecim παῖδα; μελλέφηβον autem quinde- » cim; dein sedecim ἔφηβον; tum septemdecim ἐξέφηβον. » Plane adolescentuli sunt, ut videmus, quorum gradus hosce recenset, pro Graecorum mente, Censorinus. Ita imberbem adolescentulum [9] patrem Clodii adoptivum appellat Cicero, quem, rotundo usus numero, minorem annis viginti fuisse dicit. Erat ergo adolescentuli aetas imberbis, quae hoc ipso nomine dubia erat, essetne potius pueritiae accensenda. A barbae enim illa veste investes dicti pueri, et vesticipes adolescentes. Nonius: « investes dicuntur impuberes, quibus propter teneram

4. Sueton. Calig. cap. 20.
5. Iuv. Sat. I, v. 15.
6. Pers. Sat. V, v. 169.
7. Fest. voc. *pubes.*
8. Censorin. de Die nat. cap. 14.
9. Cicer. pro Dom. sua, c. 13, 14.

» aetatem nulla pars corporis pilat. » Ita pueros barbatis [10] opponit Iuvenalis, prima nempe barba vestitis, seu prima potius lanugine. Ab illis enim barbae pilis finis plerumque censebatur pueritiae. Sic Isidorus [11]: « Puer a puritate vocatus, quia purus est, et necdum » lanuginem floremque genarum habens. » Et barbam vestis nomine intellexit verbis illis Virgilius [12]:

Aurea caesaries ollis, atque aurea vestis.

Facere tamen ad pueritiae finem initiumque adolescentiae censebantur alii quoque sub axillis pili: tunc Hirquitalli dicti pueri veteribus Latinis, τραγίζειν Graecis, seu a libidine, ut vult Festus [13], hircina; seu a foetore corporis hircino, unde hircum olere apud [14] Horatium, et gens centurionum hircosa Persio [15]; seu denique a voce crassiore hircina, ut voluit Aristoteles [16], et post illum Censorinus. In alis cubare hircum illum testatur Horatius [17], sub alarum valle caprum Catullus [18]. Cum barba etiam prima committit Martialis [19]: sic enim ille:

Inde tragos, celeresque pili, mirandaque matri
Barba.

Erant quidem ex his aetatis signis nonnulla huius, de qua agimus, adolescentiae fine paulo maturiora. Glossae veteres: Irquis, τραγιῶν παῖς ἀρχὴν ἡβώσας. Sic enim graeca recte, uti puto, emendavit Scaliger [20]. Ita initio pubertatis convenerit hircinus ille seu corporis foetor, seu vocis sonus. Et sane vocis crassiorem illum sonum secundae annorum hebdomadi exeunti, vel tertiae in-

10. Iuven. Sat. XIII, v. 55.
11. Isidor. lib. XI, cap. 11.
12. Virg. Aen. VIII.
13. Fest. *Hirquitall.* et *Irquit.*
14. Hor. Serm. lib. I, sat. 2.
15. Pers. Sat. III, v. 77.
16. Aristot. Hist. An. lib. VII.
17. Horat. Epod. XII.
18. Catull. Carm. 7.
19. Martialis lib. XI, ep. 23.
20. Scalig. ad Fest. voc. *Hirquitalli.*

cipienti assignat Censorinus [21]. Nec aliter Aristoteles qui post annos illum ponit bis septenos. Sed barbae tamen nota adolescentiam nostram, pro recepto vulgi sermone, designavit accurate. Primam nimirum intelligimus barbae lanuginem, quae imberbem illam adolescentuli adolescentiam proxime excipiebat. Primam certe barbam, et quidem gravem illam, quum demeteretur, ut loquitur Iuvenalis [22], anno tamen radebant [23] aetatis XXI: ita nempe gravem ut pyxide aurea conditam Iovi Capitolino consecraret Nero [24] imperator. Proinde annorum aliquot antequam submitteretur, barbam fuisse consentaneum est. Prima adolescentiae barbatae lanugo ab anno censebatur aetatis XVIII, eoque, ut videtur, expleto. Hoc nos docet Iuvenalis [25], quum barbatum suum, quem puero opponit, quatuor dumtaxat annis puero maiorem agnoscit, et prima tantummodo lanugine vestitum. Ita prima lanugo in annum XVIII expletum convenerit, quum etiam pueritia in anno XIV similiter expleto terminata fuerit. Inde barbatuli iuvenes [26] appellabantur ad illum usque annum, ut videtur, quo barbam primam radebant, aetatis scilicet XXI. Hanc pubertati plenae aetatem constituunt iurisconsulti [27], usque a temporibus Hadriani. Nec id immerito, etiam pro sententia veterum. Docet enim nos Cicero [28] « annum fuisse unum olim (a toga scilicet virili, finitaque annorum certe XVII quae fuerat olim recepta, » pubertate) ad cohibendum brachium toga constitutum, et ut exercitatione ludoque campestri uterentur. » « Eademque, inquit, erat, si statim mereri

21. Censorin. c. 14.
22. Iuv. Sat. V, 25.
23. Macrob. in Somn.
24. Suet. Ner. c. 12; Dio Xiphilin.
25. Iuv. Sat. XIII, v. 56, 57, 58, 59.
26. Cic. ad Att. I. 16.
27. Dig. lib. I, tit. 7, l. 40, 1; lib. XXXIV, tit. 1.
28. Cicer. in Oratione pro Marco Coelio.

» stipendia coeperamus, castrensis ratio, ac militaris. » Hinc ergo intelligimus, cur raras admodum habeamus virorum facundorum ante annum XIX actiones. Necdum enim licuit, per disciplinam modestiae iuvenilis, brachium extra togam exserere, quod tamen his ipsis temporibus ad pronuntiationem necessarium fuisse, ex ipso satis constat Quintiliano [29]: « Leges ille dicit, in pronuntiatione, manibus utrisque etiam de toga componenda, a togae illa cohibitione alienissimas. » Ita ante annum XVIII exactum causas orator agere commode non potuit. Et tamen anno XVII absoluto finem fuisse constat adolescentiae imberbis, illius scilicet, quae puerorum socia erat in scholarum rhetoricarum disciplina. Haec certe adolescentia erat propriissime ita appellata. Inde exoleti audiebant impudici, non certe ultra corporis hircinum foetorem et primam barbae lanuginem, iniuriis illis opportuni et idonei. Flore nimirum illo, quem veteres appellabant, aetatis marcescente, deinceps adolescendi finem fecisse censebantur. « Exoletus qui adolescere, id est, crescere desiit, » inquit Festus. Florem enim illum adolescentiae tribuunt Veteres. Hieronymus in Glossario indito: « adolescentia flos aetatis. » Nec aliter Cicero in Topicis. Et « florem aetatis contaminatum » Caesari exprobravit Cicero [30]. Et « constupratum adolescentulum » memorat [31] Suetonius. Inde intelligimus adolescentulorum, de quibus agimus, hanc fuisse adolescentiam. Fateor equidem Plinium, qui quum primam causam ageret, annum agebat [32] XIX a se tamen haberi pro adolescentulo [33]. Recte id nimirum, si priorem adolescentiae universae partem in animo habebat. Adolescentiam enim Varro [34] ab anno aetatis XV ad annum dedu-

29. Quint. Inst. XI, cap. 3.
30. Suet. Caes. cap. 42.
31. Suet. Vitell. c. 12.
32. Plin. lib. V, ep. 8.
33. Plin. lib. I, ep. 18.
34. Apud Censor. c. 14.

cit XXX. Sed receptior erat alia adolescentiae aestimatio a Solonis notissima elegia deducta, quae aetates per annorum hebdomadas partiebatur, et ab anno proinde aetatis XIV expleto adolescentiam censebat ad annum XXVIII similiter expletum. Ita e Romanis etiam Censorinus [35]: et praedictum S. Hieronymi Glossarium Balliolense: « Adolescentia tertia aetas hominis, quae duabus constat » hebdomadibus propter intellectum et actionem. » Vtrovis modo in dimidiam partem adolescentiae priorem incidebat aetas illa Plinii adolescentuli, quae ratio illi esse potuit cur ita loqueretur. Sed et alia quoque ratio fortasse erat, si de barbata illi sermo esset adolescentia. Certe barbatulos illos potius quam barbatos censebant, dum primam barbam posuissent anno, quo dixi, XXI. Forma utique eadem, qua etiam adolescentuli, diminuta. Interim nihil obstat, quo minus vox adolescentuli simpliciter accepta, imberbem potius adolescentiam denotet, quam barbatam. Hi certe erant adolescentuli, quos totos dies apud rhetoras desidere causati sunt Censores [36]. Hoc erat noster in numero Quintilianus. Est tamen alia nonnunquam laxior vocis significatio. In satyrico [37] Petroniano « Giton annorum circa XVIII, crispus tamen, » mollis, formosus et puer, appellatur. » Alibi tamen idem Giton cum septenni [38] puellula comparatur. Fieri ergo potest, ut pro XVIII, sit potius legendum XIV. Sed nec alibi desunt laxioris usus exempla: Augustum vicennem puerum tamen appellat Brutus [39]. Crispinum etiam sedecennem [40] puerum [41] aliquoties similiter indigitat Papinius Statius. Immo vicennem puerum memorat coaevus Nostro Martialis [42]. Sed alia vocis certe

35. Consorin. ib.
36. Ap. Suet. de Rhet. c. 1.
37. Petronius editionis nuperae, pag. 163.
38. Petron. ed. nuperae, p. 44.
39. Ap. Cicer. ad Brut. ep. 16.
40. Stat. lib. V Sylv. 2, v. 12.
41. Ib. v. 8, 27, 51, 82.
42. Mart. lib. VII, ep. 13.

ratio est, quum affectu aliquo seu contemptus, seu etiam blanditiarum, adhibetur. Tunc enim proclive est, ut plus aequo deprimatur, pro modo quo res aestimare solent homines illis affectibus praepediti. Alia tamen longe illa, qua pro aetatis temporisque nota usurpatur: tum enim certe vel receptam illam pueritiam designabit, vel ad rem, de qua agitur, designandam prorsus erat inutilis. Hoc autem sensu vocem illam intellexit noster Quintilianus.

IV. [1] Itaque quum suam ille adolescentuli aetatem cum Domitii Afri committit senectute, extremam illam proculdubio senectutem intellexit, quaeque mortem Domitii proxime praecesserit. Audivit enim illum ad mortem usque etiam deficientem, seque (quum deficeret) vidisse testatur, quum ne quidem deficiens Domitius a foro tamen abstinuerit. Sed vero Domitii mortem anno demum aerae nostrae christianae LIX exeunti assignat Tacitus [2]. Ita duo lucrabimur: nec ante annum aerae christianae XLII, nec post annum XLV, nasci nostrum potuisse Quintilianum. Si antea natus fuisset, non potuit appellari, quum Domitius moreretur, adolescentulus, qui, si annum XVII excessisset, primum illum veteris adolescentiae, et cum pueritia veteri communem, gradum superaverat. Erat enim, ab illo deinceps anno, iustus iam adolescens, pro utroque, tam antiquiorum quam iuniorum, censu; non autem amplius adolescentulus. Sin post annum XLV natus fuisset; iam puer fuisset solummodo vivo Domitio, et ne quidem ullo censu iuvenis aut adolescentulus.

V. [1] Sic tamen inter duos hosce annos Quintiliani na-

1. Quintilianus adolescentulus, quum moreretur Domitius Afer, an. viz. aer. ch. LIX.

2. Tacitus, Annalium libro XIV, capite 19.

1. Et quidem illa adolescentuli aetate fere expleta. Natus proinde sub finem anni aer. ch. XLII.

talem ego constituendum existimo, ut ad priorem annum XLII sit propius admovendus. Erat enim, uti vidimus, non iam amplius, quum Domitium audiret, romano censu puer, sed adolescentulus. Itaque togam iam mutaverat, et pro puerili praetexta virilem atque puram induerat; quam tamen non ipso, qui XIV aetatis annum claudebat, natali, sed alio aliquo, qui in annum XV incurrebat, festo, ut plurimum induere solebant. Id enim satagebant, et pro virilitatis honore summo habebant, ut quam possent maxima amicorum pompa atque apparatu in forum deducerentur. Togam ita dedit Quinti fratris filio quinto die festo Liberalium Cicero [2]. Sic consulatus duos ea ipsa de causa suscepit Augustus [3] ut nepotes Caium Luciumque consulari apparatu in forum deduceret. Erant enim diebus festis non vestium dumtaxat splendidior ornatus, sed maior etiam amicorum, in urbe, frequentia. Inde XV aetatis anno togam frequentius tribuunt auctores, quod eo iam labente, et magna etiam ex parte saepe elapso, indui soleret. Hoc nos alibi exemplis [4] horum superiorumque atque inferiorum temporum ostendimus. Itaque annus aetatis XV fuerit necesse est, quum primum Domitium audiret Quintilianus. Nec tamen moram eius in Domitio audiendo brevem fuisse verisimile est. Alioqui luxisset, significasset certe, illam tantae spei frustrationem. Aliter vix potuit toties et tam grato animo memoriam eius iniicere, si brevior fuisset illius cum viro tanto consuetudo. Illum certe Domitium cum Iulio Africano censet eorum « quos [5] viderit oratorum longe praestan-» tissimos. » Illum, inquam, « Domitium [6] longe omnium

2. Cicer. Epist. Famil. ad Attic. lib. V, 20.
3. Suet. Aug. cap. 26.
4. Prael. V ad Sp. Adrian.
5. Quint. Inst. lib. X, cap. 1.
6. Quint. Inst. lib. XII, cap. 11.

» summum oratorem. » Nec tamen unquam dolet ereptum sibi, quam vellet, maturius, quo adeo moleste fuisset cariturus. Accedit praeterea, quod defecerit in fine, in rei oratoriae existimatione, Domitius. « Vidi, » inquit Noster [7], ego longe omnium, quos mihi cognoscere contigit, summum oratorem Domitium Afrum » valde senem, quotidie aliquid ex ea, quam meruerat » auctoritate, perdentem, quum agente illo, quem » principem fuisse quondam fori non erat dubium, alii » (quod indignum videbatur) riderent, alii erubescerent. » Haec certe quum fierent, vix credi potest, tum primum sese Quintilianum ad Domitium contulisse, quum haec passim recepta esset de Domitio opinio. Vigentem potius florentemque Domitium sectatus est, quum ea demum mutatio ut contigerit, observarit ipse Quintilianus; proinde aliquot, ante Domitii excessum, annis. Nec enim subito observari solent tantae illae mutationes, quum soleat minores defectus obscurare fama iam olim acquisita, passimque peritiorum iudicio recepta atque celebrata. Accedit denique et aliud diutinae in Domitii disciplina morae argumentum, quod duorum a Domitio scriptorum de Testimoniis librorum pleraque sibi ex ipso cognita [8] testetur ipse Quintilianus. Erat enim illud celebrioribus praeceptoribus in more, ut dictata eorum scriptis exciperent discipuli. Sic libros duos [9], ante hasce Institutiones, de hac eadem arte oratoria scriptis mandaverant, seque inconsulto, ediderant ipsius Quintiliani discipuli, priorem pueri, posteriorem iuvenes. Hos enim fuisse in scholis rhetorum discipulorum ordines iam antea e Quintiliano ipso observavimus. Sic « fabulas oratorum senatoriorum et disputationes, et arcana semotae dictionis penitus excepit [10] »

7. Vbi supra.
8. Quint. Inst. lib. V, cap. 7.
9. Quint. Inst. lib. I, prooem.
10. Dialog. de Oratorib. cap. 1, 2.

auctor Dialogi de Oratoribus, eadem ipse qua Quintilianus, quum Domitium audiret, aetate, admodum iuvenis. Eadem etiam cum maioribus illis Quintiliani discipulis. Sed vero pueris vix potuit, pro romana disciplina, libera esse cum oratoribus senatoriis conversatio. Aegre illis foras prodire concessum est, nisi patre comite aut paedagogo. Togam plane virilem sumpserit oportet qui domos oratorum frequentarit. Qui ergo XV aetatis annum coeperat, quum se Domitio Afro traderet imbuendum, fieri certe vix potest, quin annum aetatis XVI in eiusdem disciplina consummaverit. Quum tamen adolescentulus in eius schola perseveraverit, proinde annum XVII aetatis, quum obiret Domitius, nondum expletum fuisse verisimillimum est. Itaque anni XLII fine natum Quintilianum fuisse crediderim: nec sane longe me a vero eius natali aberrare puto.

VI. [1] Obstat certe, ne multo serius differri potuerit, nota quoque alius aetatis suae a Quintiliano [2] ipso memorata. « Egregie, inquit, nobis adolescentibus, dixisse » accusator Cossutiani Capitonis videbatur, graece quidem, sed in hunc sensum: Erubescit Caesarem timere. » Bis quidem, fateor, e Tacito constat, periclitatum fuisse Cossutianum illum Capitonem. Vtrobique de lege Cincia, qua cautum « ne quis ob causam orandam pecuniam donumve acciperet. » Primo sub Claudio [3], anno aerae nostrae christianae XLVII: tum deinde sub [4] Nerone, anno eiusdem aerae LVII. Sed posteriorem illam accusationem intellexit certe Quintilianus: priori enim vice non erat nominatim delatus Cossutianus. Sed quum id ageretur, ut lege repetundarum te-

1. Cossutianus Capito damnatus anno aer. chr. 57, adolescente Quintiliano.

2. Quint. Inst. lib. VI, cap. 1.

3. Tacitus, Annalium, libro XI, capite 6.

4. Id. Ann. lib. XIII, cap. 33.

nerentur qui praemia accepissent advocati, causam suam agi senserunt « Cossutianus ille et Suilius, nec » iudicium, inquit Tacitus, quippe in manifestos, sed » poenam statui videbant. Inde Caesarem circumsisten- » tes ante acta deprecati sunt. » Nulla hic prorsus erat delatio, nullus accusator; sed poenae dumtaxat, etiam nemine deferente, metus. « Atqui sub Nerone accusa- » tus est is idem Cossutianus a Cilicibus, quasi idem » ius audaciae apud illum in provincia ratum esset, » quod in Vrbe exercuerat. Hic pervicaci accusatione » conflictatus, postremo defensionem omisit, ac lege » repetundarum damnatus est. » Hic locum habuit lingua etiam, quam in Cossutiani Capitonis accusatore observaverat Quintilianus noster, graeca: erat enim ea Cilicum. Ita hic annum tenemus, qui in praedictam illam inciderit Quintiliani adolescentiam. Id quoque tenemus, post annum XLIII, ne quidem nasci potuisse. Nec enim ita anno LVII togae virilis annos potuit implevisse, ut togam sumeret. Immo initio anni LVII accusationem illam Cossutiani fuisse verisimillimum est, si quidem anni superioris fine discesserit e provincia ipse Cossutianus. Sic enim solebant qui in longinquas missi essent provincias, ut sero in provincias appellebant (post mare liberum, mensemque martium aut aprilem, aut aliquando serius Roma profecti), ita sero, nec prius quam ad exitum annus spectaret, Romam redire. A die enim appulsus in provinciam numerandi erant anni, quibus provinciis praeficiebantur, ut e Ciceronis provincia constat Ciliciensi, multisque eius hoc de argumento scriptis epistolis. Sic, nisi anno XLIII ineunte natus fuisset Quintilianus, non potuit anno LVII itidem togam sumpsisse, quae anno XV affecto sumi solebat, atque adolescentibus accenseri. Melius omnia respondebunt, si anno XLII exeunte natus fuerit, et tamen

ante mensem mensisve diem, quo Domitius Afer, post multos tamen inde annos, exstinctus fuerit.

VII. [1] Faciet praeterea ad eandem temporis notam orator alius, eodem quo Domitius anno, eodemque teste Tacito, exstinctus. Servilium illum appellat Tacitus, si tamen idem ille Servilius cum Servilio Noniano quem ab Oratoria celebrat, non noster modo [2] Fabius, sed auctor etiam Dialogi de Oratoribus [3]. Servilium certe Nonianum a se auditum testatur ipse Quintilianus: et quum auditum agnoscit, id simul, ni fallor, innuit, tum illum in foro celebrem fuisse, quum studiis operam daret Quintilianus, nondum ipse foro initiatus, adhuc nimirum discipulus, nondum patronus; adhuc eo discipulatus gradu, ut foro interesse liceret, quod non pueris, sed adolescentulis, concessum iam ostendimus. Et de illo sane loquitur Servilio Noniano auctor Dialogi, quasi nondum esset amplius in vivis, VI illo Vespasiani anno, quo Dialogus fuisse supponitur. Sic etiam ut Aufidio Basso postponat, pro temporis, ni fallor, quo sunt exstincti, ordine. Hunc ipsum Aufidium Bassum memorat Seneca [4], iam senio degravatum, quassum, aetati obluctantem, mortisque in confinio positum: talem nimirum illum, ut post illam mentionem diu superesse non potuerit. Haec anno, ut videtur, proximo ante incendium Lugdunense Seneca [5]. Sequitur enim mentio veris alterius, ni fallor, anni. Tum illo anno, si temporis ordinem in epistolis disponendis observaverit, conflagratio illa sequitur urbis Lugdunensis [6], quam anno coloniae tribuit centesimo. Deduxit

1. Auditus etiam a Quintiliano Servilius Nonianus eodem, quo Domitius, exstinctus anno Dom. LIX.

2. Quint. Instit. Orator. lib. X, cap. 1.

3. Dialog. cap. 23.

4. Senec. ep. 30.

5. Senec. ep. 67.

6. Senec. ep. 91.

coloniam illam L. Munatius Plancus anno urbis Varroniano 711 teste Dione. Ita arserit anno eiusdem epochae 811 qui idem est aerae nostrae christianae 58. Ita decesserit Aufidius anno epochae christianae 57. Recte ante Servilium Nonianum, qui, pro Taciti rationibus, eodem anno obiit, quo Domitius, Christi nimirum LIX. Ne dubitemus eundem esse Servilium illum Nonianum ab auctore Dialogi memoratum cum Taciti Servilio.

VIII. [1] Conveniunt porro fines pueritiae suae a Quintiliano ipso designati, qua quidem nobis explorati sunt. « Nobis [2], inquit, pueris insignes pro Voluseno Catulo » Domitii Afri, Crispi Passieni, Decimi Laelii, oratio» nes ferebantur. » Nec sane potuit Crispi Passieni oratio aliqua in aliam aliquam, pro nostris rationibus aetatem Quintiliani, quam puerilem, incidere. Erat enim Crispus ille Passienus orator Agrippinae coniux, et Neronis, postea imperatoris, proinde vitricus, fraude Agrippinae coniugis occisus. Nupsit Agrippina Claudio patruo anno aerae christianae XLIX teste Tacito [3], ipsis kalendis ianuariis, ut nos docet Suetonius [4]. Immo anno superiori XLVIII de illo matrimonio actum discimus e Tacito. Nec enim antea quam sui matrimonii certa esset Agrippina, illud etiam a Claudio impetravit ut filia Claudii Octavia iam antea L. Silano desponsa Neroni suo uxor daretur. Inde Silanus a Vitellio censore praetura senatuque motus, atque abdicare coactus, quam quidem abdicationem IV kalendas ianuarias tribuit Suetonius. Hinc sane constat iam illo anno XLVIII mortuum fuisse Passienum, quem certe Claudio imperium adepto mortuum, tam e Seneca discimus quam etiam e Tacito et Suetonio. Passieni de Claudio dictum

1. Conveniunt notae pueritiae eius, qua quidem nobis apparent.
2. Quint. Inst. lib. X, cap. 1.
3. Tacit. Ann. lib. XII, c. 7.
4. Suet. Claud. cap. 29.

a Seneca [5] in testimonium adducitur: « Malo divi Augusti iudicium, malo Claudii beneficium. » Hoc certe ante Claudii imperium, quo penes Claudium beneficia erant, non potuit dicere Passienus. Scribit praeterea ad illum de exsilio suo epigramma Seneca [6], exsul nimirum ipse sub Claudio opera Messalinae. Dictum eiusdem de Caligula refert etiam Tacitus [7], « neque meliorem unquam servum, neque deteriorem dominum fuisse. » Hoc etiam certe exstincto Caligula, atque imperante Claudio. Suetonii verba sunt in hanc sententiam disertissima. Sic enim ille de Nerone: « Verum Claudio [8] imperium adepto, non solum paternas opes recuperavit, sed et Crispi Passieni vitrici sui hereditate ditatus est. » Male ergo mors eius sub Caligula refertur in Chronico Eusebiano. Sed multa sunt istiusmodi in Chronico illo ab Hieronymo plerumque quoad res Romanas interpolato male disposita. Illud tamen certum, ante Claudii imperium, ne quidem potuisse Passieno nubere Agrippinam. Decessit maritus eius prior Domitius Neronis imperatoris pater Nerone [9] ipso trimulo. Natus est Nero decemb. 15 anni quo obiit Tiberius, aerae christianae XXXVII. Ita patrem amiserit anno eiusdem aerae XL. Tum a fratre Caio Agrippina, Iovem se fingente, cum aliis sororibus, vitiata est, tandemque relegata; nec antea, quam Claudius imperaret, reducta, bonisque restituta. Hoc sane intervallo nupsisse illam incredibile est, seu quum a fratre stupraretur (quod anno demum eodem quo mortuus fuerat maritus XL, factum constat e [10] Dione), seu quum ageret in exsilio. Itaque inter annum XLI et XLVIII

5. Senec. de Benef. lib. I, c. 15.
6. Epigr. VI ante cons. ad Helviam.
7. Tacit. Ann. lib. VI, cap. 20.
8. Suet. Neron. cap. 6.
9. Suet. Ner. ib.
10. Dio, lib. LIX.

necesse est contigisse illud Agrippinae cum Passieno matrimonium. Ita potuerit Passienus, Quintiliano puero, utramque habere coniugem, tam scilicet primo Domitiam, quam postea Agrippinam. Idque sane fuisse videtur, Quintiliano ipso teste, verisimillimum. Sic enim ille de Iunio Basso: « Nobis [11], inquit, pueris Iunius » Bassus, homo imprimis dicax, Asinus albus voca» batur. » Ita plane appellatus propter illam ipsam dicacitatem, ut ostendit Turnebus [12]. Illius dicam in Passieni Domitiam recenset, non multis interpositis, idem Quintilianus [13]. Ea si causa fuerit, cur ita cognominaretur Iunius Bassus; sic in pueritiam Quintiliani convenerit Domitia quoque illa Passieni. Certe quum primum inclaresceret illo dicacitatis nomine Iunius Bassus, tum novum nactus est Asini albi cognomentum. Id quoque, Quintiliano ipso, ut vidimus, teste certum est, in suam pueritiam incidisse Iunii Bassi illam, scurrilitatis nomine, claritatem. Id denique certum est, provectiori Quintiliani aetati convenire minime potuisse iocum illum in Passieni priorem uxorem Domitiam, quum ne quidem ultra pueritiam illius pertigerit mors ipsa Passieni. Potuit ergo pueritia Quintiliani antiquior esse dica illa in Domitiam, non potuit esse serior. Sed nec multo esse potuit antiquior: vixit enim Bassus ille nupera, etiam quum Institutiones illas scriberet Quintilianus, memoria. Certe post Cassium Severum et Domitium Afrum, ne vetustiores fuisse suspicemur, quibus nupera illa memoria opponitur. Ita nec multo ante Quintiliani pueritiam, pro nostra chronologia dispositam, iocari illa potuit Bassus in Domitiam Passieni. Immo satis illa omnia commode conciliari invicem possunt pro nostris

11. Quint. Inst. lib. VI, cap. 3.
12. Turneb. Adversariorum, lib. XXVIII, cap. 35.
13. Quint. Inst. lib. VI, c. 3.

hypothesibus. Erat enim Quintilianus anno aerae christianae XLVIII, quo Passienum obiisse suspicamur, ad minimum sexennis. Quo certe spatio uxorem utramque, tam Domitiam quam Agrippinam, habere potuit Passienus. Nec diu illum post nuptias Agrippinae vixisse verisimile est. Filium enim illa Neronem in spem imperii, per fas et nefas, augendum censuit, quem etiam hereditate vitrici Passieni locupletatum testis est Suetonius. Heredem tamen ille non Neronem scripserat, sed ipsam Agrippinam, si tamen nos vera doceat vetus Iuvenalis Scholiastes [14]. Itaque et propter hereditatem (quam illi copiosam fuisse exinde constat, quod funere sit elatus publico) illi nupsit Agrippina, in filium transferendam; et propter illam ipsam hereditatem illum visa est e medio sustulisse: proinde prima quaque, ut videtur, sceleris occasione. Fieri potest, ut pacta fuerit, quum Passieno nuberet, de testamenti hereditate, pro eodem exemplo, quo Claudio nubens pacta est Neroni suo uxorem Octaviam; tum deinde illum sustulerit, ne mutaret testamentum. Moram illa quam brevissimam, si vera fuerint, exigebant; et ne falsa videantur suadent mores feminae sceleratissimae alioqui notissimi. Denique nec illud observatu indignum est quod ait: « Nobis pueris insignes pro Voluseno Catulo ora- » tiones ferebantur. » Non ait auditas a se puero illas orationes, cui, per aetatem puerilem, ne quidem patuit in forum, ubi habebantur, aditus. Ne quidem lectas a se puero fuisse innuit; tantum ait, ferebantur, ut doceret, non quidem sibi, aut coaevis pueris innotuisse, sed maioribus rei oratoriae studiosis. Plane pueritiam designavit, qualem nostrae ferunt rationes, ita ab oratoribus in foro audiendis remotam, ut ne quidem le-

14. Scholiast. in Iuvenal. sat. IV, vers. 81.

gendis in schola par fuerit oratorum illustrium orationibus.

IX. [1] Sed vero post Domitium Afrum et Servilium Nonianum alios suos praeceptores nullos memorat Quintilianus. Proinde merito est quod suspicemur, non diu postea ab illo scholas rhetorum fuisse frequentatas. Et quidem illa adolescentiae aetate a studiis rhetorices ad usum se conferre solebant adolescentes, ab anno, ut vidimus, aetatis circiter XIX labente scilicet, expleto autem XVIII, qui annus erat cohibendo intra togam brachio, post primam adolescentiam legitimus. Tunc enim prima lanugo, et prima, proprieque ita dicta, virilitas. Tunc prima illis a pueris, quos quatuor annis praecedebant, reverentia, ut par senectae fuerit aliquatenus, Iuvenale [2] teste, vel prima illa lanugo. Et quidem opportune accidit, ut ipso illo aetatis Quintiliani, pro nostris calculis, anno, secundo autem a morte Domitii, aerae nostrae christianae LXI in Hispaniam mitteretur a Nerone Galba. Octennio enim provinciam illam tenuisse, testes habemus disertos [3] Suetonium et [4] Plutarchum. Rediit autem Romam Galba eo ipso anno, quo Nero interfectus est, LXVIII, sed exeunte. Ita incipere octennium illud anno alio non potuit quam illo, quem nos numeramus aerae nostrae receptae LXI. Hoc ergo anno, quum in provinciam Hispaniam proficisceretur Galba, nostrum etiam comitem accepit, ni fallor, Quintilianum. Scio nullum esse, qui id diserte testetur, historicum: et tamen ita rem habuisse suspicor. Erat enim certe Galba Quintiliani patronus, ut exinde constat, quod reversus e provincia Quintilianum secum Romam duxerit, teste, ut videbimus, Hieronymo. Fue-

1. Galbam Quintilianus in provinciam Hispaniam comitatus est.;
2. Iuv. sat. XIII, v. 58, 59.
3. Suet. Galb. cap. 9.
4. Plutarch. Galb.

rat ergo in Hispania, quum Galba illi praeesset, Quintilianus. Immo Hispanum illum, et quidem Calagurritanum, agnoscit Ausonius [5]. Ea ratio esse potuit cur primam artis oratoriae professionem facere vellet in patria, et libenter illam Galbae in provinciam ituri invitationem amplecteretur. Convenit praeterea, uti dixi, aetas Quintiliani XIX annorum, eadem nimirum illa qua et L. Crassus olim, et hoc ipso seculo Plinius, Quintiliani discipulus, oratoriam auspicatus est. Nec sane aliud illo tempus habemus monimentis consignatum, quo in patriam concesserit, aut quo illa gesserit unde postea Calagurritanus fuerit appellandus. Puer certe atque adolescens Romae fuit, ut ex his ipsis constat institutionibus. Et quum salarium e fisco acciperet, per viginti [6] annos continuos Romae egit. Immo postquam sese illo docendi munere publico abdicasset, adhuc Romae haesit. Ibi [7] uxorem perdidit; ibi filium (quem deflet) utrumque. Ibi illum deprehendit Domitianus [8], quum nepotum studiis illum praeficeret. Ibi institutiones hasce continuo biennio [9], et quod excurrebat, absolvit. Ibi secundas nuptias inivit, et novam de secundis illis nuptiis filiam sustulit, cui dotem auxit discipulus eius Plinius [10]. Sic ille nullam aetatis partem in Hispania agere potuit, si hanc, in qua versamur, non egerit. Quid dico, ipse? immo ne maiores quidem illius alibi, praeterquam Romae, legimus. Hic certe patrem suum [11] ipse memorat. Hic etiam avum eius fortasse vidit audivitque M. Annaeus [12] Seneca pater. Cur ergo Calagurritanus appellandus, si mora eius in urbe pa-

5. Confer Ausonium in Professoribus, et Hieronym. in Chronic. Eusebiano.
6. Inst. prooem.
7. Inst. lib. VI, prooem.
8. Inst. lib. IV, prooem.
9. Ep. ad Tryphon. Bibliopol.
10. Plin. lib. VI, ep. 32.
11. Quint. Inst. lib. IX, cap. 3.
12. Senec. Praef. ad lib. V Controv. et alibi.

tria Calagurritana nulla fuerit insignis? quae tamen alia, quam hoc tempore, nulla insignis esse potuit. Potuit, fateor, a patria cognomen accipere, ut nunquam prorsus fuisset in patria. Sed fuit certe; fuitque hoc ipso, ut videtur, tempore, quo Galba provinciae eius patriae praefectus est. Res sane eius in hoc opere obiter memoratae, diu illum Roma abfuisse indicant. Res enim Romae gestas a prima pueritiae memoria repetit, et ab initio adolescentiae: inde hiatus manifestus est. Nec enim proximae aetatis res, huius nimirum, quo illum abfuisse putamus, octennii ullas unquam advocat. Cur igitur dubitemus, qui illum ex Hispania Romam reduxit, eundem Roma illum in Hispaniam arcessivisse amicum nempe studiorum eius patronumque Galbam?

X. [1] Ceterum quo munere functus fuerit in patria noster Fabius, scholae an fori, praeceptorisne an advocati, id fateor esse mihi incompertum. Togae tamen fuisse potius, quam sagi munus, exinde colligo, quod e datis in hoc munere sui experimentis, Galba illum Romae, iam imperator, scholae oratoriae publicae praefecerit, et salario publico e fisco solvendo instruxerit. Nec sane militaris erat Quintiliano indoles: nec ullum incumbebat militandi munus aut necessitas. Nec enim illi stirps erat senatoria, et ne ius quidem petendi honores senatorios, ut stipendia ad honores illos necessaria implere teneretur. Hoc ostendunt professio eius publica, et salarium e fisco; et impares eius honoribus senatoriis facultates a Plinio observatae; et consularia eius tandem ornamenta, non ipse consulatus, « honestamenta potius nominis, quam insignia potestatis, » ut de eo observavit Ausonius [2]. Inde facile intelligimus,

1. Docuit, exercuitque, ut videtur, in Hispania, sub Galba praeside, artem suam oratoriam Quint.

2. Auson. Paneg. ad Gratian.

nunquam ab eo gestum fuisse consulatum, utpote natalibus debitum, sed ornamenta dumtaxat consularia a principe impetrata, plane consulatibus posteriorum temporum codicillaribus affinia, ut et munera ei virorum consularium administrare liceret, et vestitu consularium laticlavio uteretur, et imaginem suam habitu consulari ad posteros transmitteret. Rarae autem admodum erant, his temporibus, militum conscriptiones, constitutis iam perpetuis praesidiorum limitumque legionibus. Itaque inviti admodum pauci, si qui fortasse ulli, ad militiam adigebantur. Nec emeritum habere ob oculos potuit, cui spes erat auctioris, honestiorisque e studiis suis lucri. Vigebant autem, non Romae solum, verum etiam in provinciis, ut iuris studia, sic etiam artis oratoriae. Par enim erat usus oratoriae et necessitas, in iudiciis provincialibus atque in urbanis. Par etiam scholarum necessitas rhetoricarum, ut iuventus artibus ad forum necessariis imbueretur. Immo studia illa in provinciis viguisse, in hac etiam ipsa provincia Hispania, ostendunt tot doctissimorum provincialium, etiam Hispanorum, illis quoque temporibus, exempla, Lucani, Senecarum, Martialis, aliorumque, praeter nostrum, Quintilianorum. Immo utroque in loco, tam scilicet in foro quam etiam in schola, hanc artem Nostrum factitasse verisimillimum est. Erat, fateor, e veteribus Isocrates, qui docuit quidem, non item exercuit, hanc artem oratoriam. Sed vocem causabatur ille, quo minus exerceret, non separatum aliquod docendi exercendique munus. Erant praeterea fortasse iuniorum sophistarum nonnulli umbraticis illis declamandi, non item veris orandi controversiis insignes. Erant etiam qui animi magis causa declamarent, quam quod scholae quidquam aut foro praepararent. Hoc erat in numero Iuvenalis, teste vitae eius auctore anonymo. Sed rari

admodum erant, illis praesertim, quibus vixit Quintilianus, temporibus, qui separatam a forensi usu profiterentur oratoriam. Habebant certe discipulos celeberrimi quique oratores, etiam senatores, etiam consulares. Habuit certe Cicero, habuit Domitius Afer, habuit Passienus, omnes ordinis amplissimi. Et quum scholae praeficeretur Quintilianus, non tamen proinde a causis abstinuit in foro perorandis. Immo illo ipso XX annorum spatio, quo scholae praefuit, causas, quas Romae egit, publicas egit omnes; nec antea scholam abdicavit, quam se a foro etiam excusasset. Immo a vero fori usu, tamque diutina tot annorum experientia, ipse sua institutionum [3] oratoriarum praecepta arcessit. Proinde innuit se fuisse interea in forensi usu versatissimum. Sic itaque illum, dum in Hispania esset, fecisse verisimillimum est; potuitque Galba, qui foro pariter atque exercitui Hispanico praesidebat, fori etiam designare advocatos. Sic habuit Caesar in provincia sua iurisconsultum Trebatium, non minus fori legumque civilium proprium, quam fuerint advocati. Haec certe ratio esse potuit, cur Galbam sequutus fuerit in provinciam, praesertim patriam, Quintilianus; spectabantque ad Caesarem [4], non autem ad populum romanum, provinciae hispanicae reliquae, excepta Baetica, omnes. Certe illa, cui praefuit Galba, in qua erat Quintiliani patria ad Iberum fluvium sita Calagurris, Tarraconensis: inde factum, ut tot annis Galba illam obtinuerit: erant enim Caesaris provinciae, pro Caesaris placito, plane arbitrariae: praecipue post Tiberium, qui primus morem illum ceperat, quo pluribus annis iisdem praefectis eaedem provinciae credebantur. Rationem etiam, cur Tiberius ita fecerit, tradidit Iosephus [5].

3. Instit. lib. VI, c. 276, 277; lib. IX, c. 2.

4. Dio, lib. LIII.

5. Ioseph. Ant. lib. XVIII, c. 8.

XI. [1] Itaque quum Galbam sequutus videatur in provinciam Quintilianus, eundemque rursus e provincia redeuntem comitatus Romam venerit; hinc sane colligimus, e Galbae in provinciam proficiscentis redeuntisque temporibus constituendum esse discessum nostri reditumque Quintiliani. Sed vero medio [2] Neronis principatu provinciam illam Galbae oblatam testis est Suetonius. Hinc facile colligimus anni potius LXI initio, quam LX fine, in provinciam concessisse Galbam, et cum eo Quintilianum. Erat enim annus ille Neronis VII, cuius numerantur anni vulgo XIV, paucis nimirum anni XIV desideratis dumtaxat mensibus. Et coeperat ille Neronis annus VII ab anni superioris LX idibus octobris: sic etiam VIII in provincia aestiva expleverit Galba. Tardum certe Galbae iter Romam versus, audita scilicet Neronis caede, testatur fuisse Tacitus [3]. Inde fieri vix potuit ut Romam ante anni LXVIII finem attigerit: et tamen ante LXIX initium attigisse necesse est. Consulatum certe Romae secundum iniit, principio nimirum anni LXIX. Et Roma Vitellius in Germaniam profectus est, teste Suetonio [4]: non certe antea a Galba inde missus quam Romam Galba ipse appulisset. « Inferioris » Germaniae legiones (postquam cessisset Virginius » Rufus) diutius sine consulari fuisse, » docet [5] Tacitus. Inde, ni fallor, quod legatum Galba non antea mittendum censuisset quam Romam ipse veniret, quod melior futurus esset ibi, quasi in re praesenti, delectus. Atqui in Germaniam venerat superioris anni kalendis decembribus ipse [6] Vitellius. Itaque novembri saltem

1. In Hispaniam profectus est Quintilianus, ann. aer. Ch. LXI ineunte, Romam reversus, ann. eiusdem aerae LXVIII exeunte.
2. Suet. Galb. c. 8.
3. Tacit. Hist. lib. II, c. 6.
4. Suet. Vitell. c. 7.
5. Tacit. Hist. lib. I, c. 9.
6. Conferatur Tacit. Historiarum in lib. I, c. 51.

ineunte Romam Galba venerit oportet; et cum eo noster proinde Quintilianus.

XII. [1] Ait porro Quintilianus ipse se « studia [2] sua per » viginti annos erudiendis iuvenibus impendisse. » Anni illi ab hoc proculdubio, in quo versamur, anno aerae christianae LXVIII exeunte arcessendi erunt, desinentque adeo, anno eiusdem aerae receptae LXXXVIII ipso quoque similiter exeunte. Et quidem idem Hieronymus, quo teste Galbam Quintiliano comite Romam venisse didicimus, Domitiano etiam imperante haec habet verba non alio, quam ad vicennii huius finem omnino referenda: « Quintilianus [3] ex Hispania Calagurritanus, » qui primus Romae publicam scholam aperuit, et sa» larium e fisco accepit, claruit. » Male Hieronymum intelligunt qui illo demum Domitiani anno scholam Romae a Quintiliano apertam existimant. Non hoc voluit Hieronymus; non auctor eius quicumque demum fuerit, Quintiliano ipsi coaevus. Scripsit enim certe Institutiones [4] quas habemus, ut e multis constat earundem locis, superstite adhuc Domitiano. Antea tamen quam manum illi operi admoveret, iam elapsos supponit viginti illos annos, quibus iuventutem erudierit. Hinc certo constat exordium illorum annorum sub Domitiano non esse ponendum. Finem potius docendi designavit illis verbis auctor Hieronymi: respondetque numerus annorum ab illo, quod modo dixi, exordio ductus accuratissime. Septimis enim Domitiani coss. convenit annus Domini LXXXVIII: sic tamen ut a septembris die XIII, octavus Domitiani a morte Titi fratris annus fuerit numerandus: desinetque sane illa ipsa illius anni parte annus scholae XX, debitumque fuerit XX eius e

1. Inde arcessendi anni XX quibus scholae publicae Romae praefuit Quintilianus.

2. Quint. Prooem. Inst.

3. Hieronym. in Ch. Eusebian.

4. Inst. lib. IV, pr. lib. X, c. 2.

publico stipendium, si ab anni LXVIII fine inchoëtur. Et quidem anno Domitiani VII aut VIII notam illam apponunt editiones antiquissimae pleraeque, et codices etiam antiquissimi. Vtrorumque rationes, cur ita disposuerint, e nostris illis colligi poterant, quas dedimus, hypothesibus. Erant autem longe pauciores, errorisque manifesti suspecti, quos observavit anno eiusdem V assignasse Pontacus.

XIII. [1] Ne autem temere haec Hieronymum effudisse suspicemur, habuit certe ob oculos de Quintiliano auctorem Quintiliani aevo proximum Suetonium. Immo illum ipsum Suetonium in Chronico testem sese advocasse, in rebus praesertim romanis, quarum parcior fuerat Eusebius in Chronici Eusebiani a se latine traducti praefatione, ipse testatur Hieronymus. Scripsit enim sane Suetonius de claris rhetoribus librum: cuius hodieque fragmentum habemus, admodum mutilatum, ut e catalogo constat, quem praefixum repraesentant codices MSS. In illo aliorum quoque rhetorum nomina legimus, quorum vitas descripserit in illo opere Suetonius, quae tamen olim perierint: et in illis Marcum etiam Fabium Quintilianum. Et quidem alios inde rhetoras, qui tamen nulli comparent in opere Suetoniano hodierno, excerpsit, et suo quemque loco, pro temporis ordine, disposuit Hieronymus. Cur itaque dubitemus, quin et Quintilianum suum similiter inde transtulerit? Nostrum vero illum fuisse, de quo scripsit Suetonius, Quintilianum, non patrem eius aut avum e temporis illa, in qua illum exhibet catalogus, serie, facile colligimus. Praecedunt enim ibi L. Statius Vrsulus, P. Claudius Quirinalis, M. Antonius Liberalis, Sex. Iulius Gabinianus; quos Claudii, et Neronis, et Vespasiani

1. Haec Hieronymus, ut videtur, auctore Suetonio.

etiam, temporibus apposuit Hieronymus. Solus illum sequitur Iulius Tito; sed Titonem nullum, opinor, legimus in cognominibus romanis; saepius Tironem; estque fortasse Iulius ille Tiro cuius codicillos memorat sub Traiano [2] Plinius. Hoc si verum, Iulius ille Tiro iam nuper, quum scriberet Plinius, defunctus, Quintiliani in schola rhetorica, successor esse potuit. Sic alius a nostro Quintiliano esse non potuit, qui fuerit loco illi, pro temporis ordine, quem sequutus est in vitis illis disponendis Suetonius, inserendus. Sed desunt, fateor, notae illae temporum in Suetonio hodierno, etiam in vitis illis quas cum Suetonio hodierno communes habuit Hieronymus. Nullum in illo legimus imperatoris annum, quo ipsi illi qui supersunt hodieque rhetores, floruerint. Inde suspicio est pleniorem fuisse in vitis illis Suetonium, quem adhibuit Hieronymus, quam sit ille quem hodie habemus. Sed ut temere illos certis imperatorum annis assignarit Hieronymus, ut multa alia ab Eutropio accepta annis ille assignarit, quorum tamen annos certos nullos designaverat Eutropius; hic certe ratio nulla est cur scholae Quintilianae initium seu praetermiserit Suetonius, seu temere adeo, nec ullo praeeunte auctore, designarit Hieronymus. Erat enim epocha illa constitutae scholae publicae insignis admodum, et Galbae procul dubio rescripto munita, non magis a Suetonio praetermittenda, quam fuerit senatusconsultum de rhetoribus olim ab urbe pellendis, cuius tamen verba censuit conservanda Suetonius [3]. In Galbae autem rescripto Coss. fuisse verisimillimum est, et mensem mensisque diem, et salarium e fisco solvendum. Ita nihil deerat, quo coepti stipendii tempus fieret exploratissimum. Inde initium erat professorum publicorum sibi invicem contenden-

2. Plin. lib. VI, ep. 31. 3. Suet. de clar. Rhet. c. 1.

tium in arte rhetorica. Inde ad alias quoque disciplinas liberales maiores fuit exemplum. Erant enim postea grammaticae, medicinae, philosophiae, etc. professores publici publicis e fisco salariis alendi. Inde annus erat certus, quo claruisse dici possent rhetores : is ipse nimirum quo ad professionem illam publicam fuissent admissi. Per annos etiam imperatorum designandus erat, a quibus erant salarium accepturi. Ita initium Quintiliani consignare Suetonium oportebat tot nominibus insigne. Et finem quoque professionis non debuit certe tacere Suetonius, ipsum etiam multis nominibus insignem. In primis, quod nec pulsus, nec morte sublatus, sed honesta plane missione a principe impetrata, scholam abdicarit : tum deinde quod post vigesimum hoc fecerit stipendium. Vtrumque pro exemplo disciplinae militaris qua missiones erant, post certum stipendiorum numerum, ab imperatoribus impetrandae. Et sane officia illa Palatina omnia, tam inermia nimirum illa quam etiam armata, pro militiis habebantur, et disciplinae proinde militari erant obnoxia. Etiam in legem transiit primum hoc Quintiliani, post stipendium vigesimum, missione honesta donati exemplum. Sic enim postea in Roma nova, urbe nimirum Constantinopolitana, senioris Romae plerumque ad exempla formatae, legitima illa constituebantur professionum publicarum stipendia. « Grammaticos (inquiunt principes [4]) tam graecos quam latinos, sophistas, et iurisperitos in hac regia urbe professionem suam exercentes, et inter statutos numeratos etc. quum ad viginti annos observatione iugi ac sedulo docendi labore pervenerint : placuit honorari, et his qui sunt ex vicaria dignitate connumerari. » Sic illi praecipiunt anno

4. Cod. lib. XII, tit. 15.

aerae nostrae CDXXV, quum iam olim inolevisset mos veteranos etiam milites, emerito honestaque missione, post vigesima stipendia decorandi. Hoc certe constituerat Caracalla [5] anno eiusdem aerae CCXIV. Immo iam olim, ante Caracallam, legionibus in Germania tumultuantibus hoc idem concesserat Tiberius [6]. Scio aliter fuisse sub Augusto: hoc tamen Tiberii exemplum alios deinde principes, sub quibus floruit Quintilianus, imitatos fuisse verisimile est, non pariter ac fuerit Tiberius, avaros. Hoc ergo militum exemplo missionem honestam impetravit, post vigesima stipendia, Quintilianus. Exemplo Quintiliani impetravere alii, post Quintilianum deinde rhetores. Ita nec initium Quintiliani in schola publica, nec finem silere debuit Suetonius: nec potuit, Suetonio hic praeeunte, errare Hieronymus. Denique nec illud observatu indignum est, ut anno certo, ita medio Domitiani imperio, haec attribuere Hieronymum; non autem ad primum eius annum ultimumve referre, quo temporis incerti gesta, nec certo etiam auctorum testimonio nitentia, plerumque referre solet.

XIV. [1] Verbum certe illud Eusebiani Chronici CLARUIT, quum certo anno affigitur, ad rem gestam aliquam insignem, quae quasi vitae quaedam epocha habenda fuerit, referendum est. Nec est sane alia vitae huius, in qua versamur epocha, quae huic anno aptius respondeat, quam haec ipsa abdicatae a Quintiliano scholae rhetoricae. Iam plane ostendimus, Domitiano imperante, finem fuisse illius, quo scholae praefuit, vicennii. Quod tamen ita intelligendum est, ut nec in finem imperii illius nec in exordium, scholae finis inciderit. Multis deinde annis Domitianum imperasse vel e

5. Cod. lib. V, tit. 65.

6. Tacit. Ann. I, c. 36.

1. Docuit certe Quintilianus multis sub Domitiano annis, abdicavitque multis annis ante eiusdem finem.

notis illis colligitur, quae in his ipsis Quintiliani Institutionibus apparent, uti mox videbimus. Postea scripsit Noster de causis corruptae eloquentiae, exsuto nimirum docendi munere sese ad scribendum accingens. Tum filio minore orbatus est, a cuius morte ad fratris maioris excessum plusquam triennii spatium intercessit. Haec Quintilianus libro VI exeunte anno operis primo. Paulo antea quam IV librum scriberet, sororis nepotum studiis a Domitiano praefectus est. Etiam postea Domitianum laudat a studio poëtices lib. X florentem scilicet vigentemque: haec ille suscepti operis anno secundo ab exsuto scholae officio quarto vel quinto potius ineunte. Nondum tamen vel philosophos urbe prohibuerat Domitianus. Quae sane docent, anno ante pulsos philosophos ad minimum quinto, abdicasse Quintilianum; totidemque adeo annis ante annum Domini XCIV, cui conveniebat exsilium illud, pro nostris rationibus [2]. Haec sane multis ante Domitiani finem annis abdicatam a Quintiliano scholam ostendunt: initio tamen imperii illius nondum abdicaverat. Hoc certe docet Martialis, cuius illa sunt ad Quintilianum verba [3]

Quintiliane, vagae moderator summe iuventae,
Gloria Romanae, Quintiliane, togae.

Quum moderatorem iuventae eum appellat, scholae rhetoricae praefectum illum fuisse supponit, cuius discipulos iuvenes fuisse iam probavimus. Quum togae illum Romanae gloriam agnoscit, simul in foro gloriam eius ostendit, in quo togati causas agebant oratores, qui tamen uno eodemque tempore utrumque tam docendi quam etiam orandi munus abdicavit, uti vidimus; simul etiam claritatem eiusdem innuit, quam huic ta-

2. Ann. Plinian. 3. Mart. lib. II, ep. 90.

men, quo scholae praefuit, tempori tribuit Hieronymus. Et sane illum iam illo ipso tempore scholae moderatorem, et togae romanae gloriam fuisse supponit, quo haec scribebat ipse Martialis, quod sane fecit imperante Domitiano. Bis enim illum compellat hoc eodem Epigrammatum libro Ep. 2 et 91. Ita scilicet, ut eum priori loco Germanici titulo ornatum doceat, et laurea de victis Cattis. Germanicum Domitianum Cos. VII ipso nimirum cuius idib. septembribus decesserat frater Titus, anni fine appellant nummi. Immo « omnes suos libellos, quibus Domitianus famam, id est, vitam dederat, Domitiano proinde supplicasse » agnoscit ipse Martialis [4]. Inde illud saltem colligimus, edendorum saltem epigrammatum consilium nullum fuisse ante imperium Domitiani. Ita ante anni LXXXII finem librum illum edere non potuit Martialis. Potuit postea, quum epigrammata iam olim scripta in libros postea edendos collegerit Martialis, quod multis ostendi posset, si opus esset, exemplis. Inde fateor esse difficillimum epigrammatum singulorum tempora e libri, in quo continentur, editi tempore colligere. Rara tamen apud Martialem epigrammata occurrunt Domitiani hisce, in quibus iam versamur, temporibus antiquiora. Scripsit ille pauca sub Tito. Sunt etiam aliqua in libro de Spectaculis seculi fortasse Neroniani, quae proinde eruditi [5] suspecta habent, ne sint fortasse Martialis. Non tamen obstat, ut existimant, illius aetas, quum egerit Martialis, quo anno Nero interfectus est, annum aetatis, pro nostris rationibus, ad minimum XXVI; puerum enim se iuvenemque nonnulla scripsisse testatur ipse [6] Martialis: sed quae haud equidem ipse iam nosset, quaeque a

4. Praef. lib. VIII, Epigr.
5. P. Scriverius.
6. Mart. lib. I, ep. 113.

Quinto Pollio Valeriano petenda lectorem monet. Inde facile colligimus locum illis nullum fuisse in hac epigrammatum, quae exstat hodierna collectione. Id potius obstat fortasse quod ea fere omnia quorum tempus exploratum habemus intra Domitiani imperium contineantur; et rara admodum, si qua fortasse ulla, antiquiora sint. Inde enim colligitur, Tito vel Domitiano imperante, animum ad scribendum applicuisse Martialem. Nec enim animi gratia scripsit ille, sed patronorum; quum scilicet spes lucri ab illis studiis appareret, quae erat certe sub his tandem principibus amplissima. « Erat » enim Titus ipse latine graeceque, vel in orando, vel » in fingendis poëmatibus promptus, et facilis ad ex- » temporalitatem usque, » teste Suetonio 7. Et Domitianum ab iisdem studiis commendant, non 8 Suetonius modo, sed Plinius maior 9, sed Quintilianus 10 noster, sed Tacitus 11, sed Silius Italicus 12, Valerius Flaccus 13, atque etiam ipse Martialis 14. Idque testatum faciunt tot ab eo instituti ludi in honorem Iovis Capitolini, et suae item Minervae, ingeniorum praesertim certaminibus illustrandi. Fecit itaque spes illa poëtam Martialem, quae et corvos poëtas fecit et poëtrias picas, magister artis ingeniique largitor venter. Hoc certe primum tempore collegit epigrammata, ediditque, Martialis. Hoc exinde constat quod Domitiano tot epigrammata, etiam in primis libris, inscripserit: et tamen primis Domitiani annis illa conveniebant: sic quidem ut non longe abesse potuerint ab illo ipso anno aerae nostrae LXXXVIII, quo scholam Quintilianus abdicavit. Iam ante alibi ostendimus 15 cum IV Statianarum Sylvarum libro concur-

7. Suet. Tit. c. 3.
8. Suet. Dom. c, 2, 20.
9. Plin. Praef. Nat. Hist.
10. Quint. Inst. lib. X, c. 1.
11. Tacit. Hist. IV, 86.
12. Silius Italicus Bell. Punic. secund. lib. III.
13. Valer. Flac. Arg. lib. I.
14. Mart. lib. VIII, ep. 82.
15. Prael. IV ad Sp. Adr. §. 3.

risse librum Martialis IX: cum anno nimirum aerae nostrae XCV, quo consulatum XVII inivit Domitianus. Illo autem libro, epigr. 86, ita ad Norbanum scribit Martialis:

Omne tibi nostrum quod bis trieteride iuncta
Ante dabat lector, nunc dabit auctor, opus.

Numerat nimirum sex annos ab eo usque tempore quo libros suos miserat ad Norbanum, pro more illorum temporum, a servo aliquo vel liberto anagnosta, seu lectore, post cibum legendos. Tempus autem illud ita designat:

Quum tua sacrilegos contra, Norbane, furores,
Staret pro domino Caesare sancta fides.

Intelligit, ni fallor, defectionem Antonii Saturnini, oppressi a Maximo illo Norbano. Addit et notam temporis aliam:

Me tibi Vindelicis raptum narrabat in oris,
Nescia nec nostri nominis Arctos erat.

Sed legendum, ut puto, pro *raptum*, potius *iam tum*, quam quod alii illius loco reponunt viri sane eruditissimi. Intelligit ergo tempus illud, non quo primam epigrammatibus colligendis edendisque, nedum scribendis manum admoverit; sed quo ex editis adeo iam inclaruerat, ut non Romae dumtaxat, sed castris etiam Germanicis nomen eius iam esset celeberrimum. Ambae autem illae notae in quarti quintive libri editionem conveniunt, vel etiam fortasse tertii. Quarti enim certe libri epigr. 11, in illum ipsum Antonium invehitur: atque hoc in loco Arcti, sic ibi Vrsae et Rheni nomine, cuius aquas proinde appellat Arctoas, locum belli designat. Quum autem libri V epigr. 13, adeo non esset in Arcto ignotus Martialis, ut iam toto orbe frequens legeretur;

inde colligimus post primorum librorum vel trium vel duorum editionem illa fuisse Norbani in Antonium gesta. Scripsit enim in eundem Antonium lib. III, ep. 66. Ea tamen, si consulatum Domitiani XVII sexennio integro praecesserint, anno ad minimum Domini LXXXIX gesta fuerint necesse est. Proinde lib. II, ep. 90, in quo de Quintiliano agitur, certe ante anni LXXXVIII finem scripserit ediderítque. Si quidem singulis annis singulos ediderit libros, ita anno LXXXVII, liber ille secundus conveniet. Et sane rarum fuisse, si anno integro librum non emitteret, alibi Martialis [16] ipse nos docet. Ita inter initium Domitiani, quum animum serio rei poëticae daret Martialis, annumque Domini LXXXVII de Quintiliano illa scripserit Martialis. Praeerat itaque hoc tempore scholae Quintilianus: et quidem maxima peritiae fama in arte oratoria.

XV. [1] Sed vero etiam ante Domitiani imperium e Plinii nostri temporibus, certum est docuisse Quintilianum. Frequentabat ille Quintilianum [2], praeceptoremque illum agnoscit, et quidem quum eadem Plinius aetate esset, qua Quintilianum ipsum fuisse probavimus, quum ipse Domitium Afrum frequentaret [3], adolescentuli. Hac enim ipsa voce usus est in hac eadem causa ipse Plinius. Certum est hanc Plinii adolescentuli aetatem minorem fuisse anno eiusdem XIX, quo primam causam egit in foro, perfunctus nimirum scholae rhetoricae disciplina. Etiam anno, quo periit avunculus, Domini nimirum LXXIX, Titi II, august. die 24 non Romae erat, sed Miseni, ubi classem curabat avunculus. Ibi nullae rhetorum scholae, aut forum etiam in quo oratores essent audiendi. Inde colligimus, ut alii annos illos, quos pri-

16. Martial. lib. X, ep. 70.

1. Docuit etiam sub Tito, et sub finem saltem Vespasiani imperii.

2. Plin. lib. II, ep. 14.

3. Plin. lib. VI, ep. 6.

mae illi adolescentuli aetati assignavimus, in disciplina scholae forique excessissent, vix tamen fieri posse ut Plinius excesserit. Atqui anni illi adolescentiae Plinianae ab anno LXXV, et post diem mensis augusti XXIV incipiunt, et ad annum LXXVIII saltem exeuntem pertingunt. Hoc ergo intervallo in scholae illa praefectura necesse est fuisse Quintilianum. Loquitur etiam de Quintiliani schola [4] pariter atque mercede [5] Iuvenalis. Sic tamen ille in satirae illa farragine [6] tempora confundit, dum a primis Caesarum initiis ad sua usque tempora vitia perstringat, ut temporis quo res gestae fuerint notam nullam ex eo liceat elicere.

XVI. [1] Ceterum cum schola usum praeterea artis suae in foro abdicavit etiam Quintilianus. Hoc nos docet ipse illis verbis: « [2] Nos quando et praecipiendi munus etiam pridem deprecati sumus, et in foro quoque dicendi, quia honestissimum finem putabamus, desinere, dum desideraremur; inquirendo scribendoque talia, consolemur otium nostrum, quae futura usui bonae mentis iuvenibus arbitremur, nobis certe sunt voluptati. » Hinc sane constat utrumque munus illum, non nisi principis, a quo salarium acceperat, venia impetrata, deposuisse. Discimus etiam, cur deposuerit, rationem: quod scilicet honestissimum muneris finem illum putaret, desinere, dum desideraretur. Habuit nimirum ob oculos sui olim praeceptoris exemplum Domitii Afri, cui vitio datum observaverat, quod [3] deficere mallet quam desinere. Quod scilicet deficientis prae senio ingenii rationem nullam habuisset; hinc ille occa-

4. Iuv. Sat. VI, v. 279.

5. Iuv. Sat. VII, v. 186, 187.

6. Iuv. Sat. I, v. 86.

1. Cum docendi munere munus etiam orandi deposuit, missus a Domitiano honeste post XX eius in munere stipendium.

2. Quintilian. Instit. Orator. lib. II, c. 12 fin.

3. Quint. Inst. lib. XII, c. 11.

sionem aucupatus est, salva iam et matura fama, otium petendi. Annum tunc agebat, pro rationibus nostris, aetatis dumtaxat XLVI, XLVII fortasse in anni, quo desiit XX eius stipendium, fine iam inchoato. Vt proinde principis fortasse potius, sub quo causas fuerit acturus, quam aetatis rationem habuerit. « Inquietam certe anxiamque oratorum vitam, licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexissent, » causatur Maternus [4], cur se ab oratoria ad poëticen receperit, qui sub mitiore vixit oravitque principe quam fuerit Domitianus. Potuit tamen Noster vel aetatis causam, pro illorum, quibus vixit, temporum opinionibus, obtendere satis verisimilem. Finis enim militiae veteris, pro censu Servii Tullii, in anno erat aetatis XLV. Et gregariae militiae finem, in anno saltem L pro declamantium legibus agnoscit ipse Quintilianus [5]. Ita nimirum, si quis tirocinium paulo serius inchoasset, ut scilicet stipendiorum numerus legitimus ante illum aetatis annum exire non potuerit. Aliter missionem honestam dabant, etiam, ante annum aetatis vel XLV expleta stipendia. Ita disputat Spurius Ligustinus insigni eius illa apud [6] Livium oratione: « viginti duo stipendia annua in exercitu » emerita, inquit, habeo, et maior annis sum quinquaginta. » Vtroque se nomine a militia excusandum ostendit, tam quod stipendia legitima, quam quod aetatem militiae legitimam, superaverat. Stipendiorum autem numerum, etiam in gregali militia, vix maiorem legimus eo quem in illo docendi orandique munere exegerit Quintilianus. Nec absurde stipendiorum numerum inde arcessitum iam ostendimus, unde primum fluxit stipendiorum exemplum, a re nempe militari. Ita sup-

4. Ap. Dialog. de Orator. c. 13.

5. Quintilian. Instit. Orator. lib. IX, c. 2.

6. Titus Livius Histor. Roman. lib. XLII, c. 34.

petebant Quintiliano, pro nostris rationibus, aetas, iustique satis, in speciem, colores, ad petendam muneris vacationem.

XVII. [1] His ergo limitibus concludi necesse est Quintiliani omnes, quas in foro habuit, orationes. Illam in primis, quam etiam emisit ipse solam, de causa [2] Naevii Apruniani, in qua quaesitum dicit, « praecipitatane » esset ab eo uxor, an se ipsa sua sponte iecisset. » Coram praetore de parricidio causam illam actam, vix est quod dubitemus. Quis ille fuerit Naevius Aprunianus, me fateor ignorare. Facile tamen inducor, ut credam sub initium Vespasiani causam illam egisse Quintilianum: se enim fatetur « iuvenili cupiditate gloriae » causam illam emisisse. » Proinde iuvenis fuerit oportet quum emitteret: minor certe anno aetatis XXXV, qui supremus erat iuventutis limes, concurrebatque cum anno aerae christianae LXXVII pro nostris saltem hypothesibus. Post finem rursus anni LXVIII quo Quintiliani reditum disposuimus: vix porro anno LXIX tumultuosissimo nec causis agendis, nedum in lucem dandis, consentaneo: proinde sub initium, ut videtur Vespasiani, sedataque republica, anno fortasse LXX, vel paulo postea, quum celebritatem nominis de arte oratoria esset in foro consecutus. Tum enim maxime iuvenili illa gloriae cupiditate illum arsisse verisimile est. « Ceteras dicit, quae sub nomine eius ferebantur, actio» nes negligentia excipientium in quaestum notariorum » corruptas, minimam sui partem habuisse. » Nempe in usum adolescentum, quos foro interfuisse iam ostendimus, illas exceperant notarii, nec aliunde quaestus illius spes quam ab illis adolescentibus.

1. Causa Naevii Apruniani ab eo acta anno fortasse LXX iam adhuc certe iuvene.

2. Quint. Inst. lib. II.

XVIII. [1] His etiam iisdem limitibus pro [2] regina Berenice egit apud eam ipsam: sic enim ipse de hac causa loquitur. Ipsum Romae vel scholae munus ab eo susceptum detinuit: ut proinde nec alibi, praeterquam Romae, regina Berenice esse potuerit. Venit illa Romam cum Agrippa fratre post VI Vespasiani Titique IV consulatum, ut nos docent fragmenta Dionis Xiphiliniana. Erant illi in consulatibus illis collegae anno aerae nostrae LXXV. Ibi aliquantisper cum Tito in palatio versata est, ea nimirum spe fore ut Tito nuberet: uxorem certe illam Titi appellat Victor epitomator. Et quum populo romano ingratum id sensisset Titus, Dio etiam dicit illam fuisse a Tito [3] repudiatam, uxorem nimirum, si non posset ab eo, nisi per repudium, separari. Sed nuptias tantummodo promissas agnoscit [4] Suetonius. Vrbe tamen, seu repudiatam, seu reiectam, discessisse innuit Dio, dum Romam dicit sub initium Titi eam fuisse reversam: sic tamen ut Titi in eam iam reversam laudet continentiam. Immo rursus illam discedere coëgit: sunt enim illa verba Suetonii [5]: « Statim, inquit, » ab urbe dimisit invitus invitam. » Vox illa statim tam ad initium Titi, quam ad reditum illum Berenices referenda est, ne parvam eius in secundo hoc adventu moram fuisse dubitemus. Certe de initio imperii intelligenda esse confirmat Victor epitomator: sic enim ille: « Denique, ut subiit pondus regium, Berenicen nuptias » suas sperantem regredi domum praecepit. » Haec Titus anno quo patri successit aerae nostrae LXXIX. Sic inter annum LXXV et LXXIX orationem illam oportet habuisse Quintilianum: sic item ut anno LXXIX habere

1. Pro regina Berenice apud ipsam egit anno LXXVI fortasse, vel sequenti.
2. Quint. lib. IV Inst. c. 1.
3. Dio, lib. LXVI.
4. Suet. Tit. c. 7.
5. Suet. ib.

non potuerit propter brevem illius in urbe moram: sed nec anno LXXV quo primo in Vrbem appulit, si tamen vere illo consulatu, et non postea potius, appulerit. Omisit enim deinceps Xiphilinus consulatus ad finem Vespasiani. Serior enim erat illius in urbem adventus quam ut eo anno lites ab ea susceptas fuisse verisimile sit. Omnino ad tempus illud Nostri illa spectabat oratio, quo Berenice ita apud Titum, ac si eius fuisset uxor, omnia gerebat: sic enim Dio. Proinde antea illam dixit quam prima vice regina a Tito repudiaretur: ita anno vel LXXVI vel LXXVII vel LXXVIII. Immo certe si in Palaestinam discesserit, anno LXXVI vel sequenti. Nec enim alioqui temporis spatium illi fuisset in urbem Titi initio revertendi. Nec diu illam tulisse videtur Titus, quum illam populo sensisset ingratam. Nec diu etiam distulit fortasse populus sententiae suae significationem, toties nimirum in theatro, ubi licentissime omnia, etiam principe praesente, agebat. Hinc etiam annorum quibus in foro egit et in schola Noster, notas habemus cum nostris illis, quas modo dedimus, rationibus consententissimas.

XIX. [1] Progredior iam ad tempus quo hasce, quas habemus, artis oratoriae institutiones Noster absolverit, pro virili nostra, eruendum: id quod sane fateor esse difficillimum. Nec tamen alia Quintiliani tempora recte constitui poterunt, nisi illud eruatur. Itaque quo accuratius illud indagemus, erunt certe in primis constituendi limites, extra quos ne quaeri quidem oporteat. Ait ergo Quintilianus paulo se plus quam biennium huic operi impendisse. Hoc verbis ipse disertissimis agnoscit in epistola ad Tryphonem bibliopolam. Hinc facile colligimus, ante anni CXI saltem initium, ne quidem ab-

1. Institutiones scripsit Noster post aliquot annos a munere abdicato.

solvi, nedum edi, potuisse. Esto enim; mox a deposito munere, sese ad opus hoc, in quo versamur, accinxerit; sic tamen biennium a fine anni LXXXVIII deductum in fine anni XC finem accipiet: ita nimirum, ut quod supererat in annum sequentem inciderit. Atqui illud etiam certum, nec mox illum a deposito munere hoc opus incoepisse, nec absolutum mox in lucem emisisse. Dicit se diu [2] amicis hoc petentibus fuisse reluctatum. Agnoscit pridem se munus suum fuisse deprecatum: idque quum non magnos fecisset in hoc opere progressus, libro nimirum illius secundo [3]. Scriptum a se alium de causis corruptae eloquentiae librum docet ipse, quum minor natu filius decederet [4]. Sic autem loquitur quasi non magno admodum interposito spatio dolores uxor cum duobus filiis amissa renovasset. Horum autem ultimus paulo antea defunctus est quam VI aggrederetur Institutionum librum: otiumque, ni fallor, arguit, veniamque muneris impetratam, quum illum quoque priorem librum ederet. Tantum enim aberat a libris edendis positus in munere Quintilianus, ut ne quidem causas [5] una plures a se editas, ut vidimus, agnoscat. Ediderant praeterea iuvenes scholae auditores duos [6] eius nomine, de hac eadem arte oratoria, ipso tamen inconsulto, libros. Certe post scholae vacationem, quum nulla iam superesset spes ipsum ulterius audiendi: tunc enim dictata in schola accepta concinnarunt, edideruntque: antea tamen quam vel primam hisce, quas habemus, Institutionibus manum admovisset, ut e prooemio operis universi colligitur. Spatium ergo aliquod intercesserit oportet, quod tamen admodum magnum esse non potuit. Adhuc enim scholae suae audito-

2. Prooem.
3. Lib. II, c. 12.
4. Lib. VI, prooem.
5. Liv. VII, Inst. c. 2.
6. Prooem.

res iuvenes [7], et suos [8] adolescentes, non semel appellat: aetatemque illam iuventutis nomine, ut videtur, intelligit, quae studiis, pro illius seculi more, impendi solebat, oratoriis: a pueritia ad primam saltem barbam. Ita iuvenes qui anno XVII minores ipsum audiverant, ne quidem adhuc barbam primam posuisse verisimile est. Sic infra quadriennium scripserit a munere abdicato.

XX. [1] Illud praeterea e Quintiliano ipso exploratum habemus, non mox editos fuisse Institutionum libros, postquam fuissent ad finem usque perducti. Se enim fatetur, postquam illos composuisset, « usum deinde » Horatii consilio, qui in arte, inquit, poëtica suadet » ne praecipitetur editio, nonumque prematur in an- » num. » Proinde datum illis « otium, ut, refrigerato » inventionis amore, diligentius repetitos tanquam le- » ctor perpenderet. » Inde facile colligimus iam absolutos fuisse tamen aliquantisper, dedita etiam opera, suppressos, quum ipse illos nondum opinaretur satis maturuisse. Sed citius quam decreverat, flagitante bibliopola, illos emisit. Proinde ante annum, pro Horatii, (cuius usus est consilio) mente, nonum, sed unum saltem annum fluxisse innuit, ex quo editionem flagitaverat bibliopola, quum illum ipsum testem advocat paulo maiori quam biennii spatio compositionem operis fuisse consummatam. Vix sane fuerat ita loquuturus nisi plusquam triennis fuisset exspectatio. Immo nihil vetat quo minus fuerit etiam quadriennis. Ita unus ad minimum annus fluxerit ab operis fine ad eiusdem editionem, quum etiam annis et suam fuerit scriptionem emensus et lectoris etiam exspectationem.

7. Prooem.

8. Lib. VII, c. 3.

1. Nec tamen, quum scripsisset, statim edidit.

XXI. [1] Et tamen infra Domitiani imperium concludi omnia videntur, operis initium, finis, etiam editio. Domitiano saepe adulatur: nec in operis initio dumtaxat, verum etiam longius provectus. Nec unquam innuit meliora tempora, ne quidem in epistola quam scripsit ultimam ad Tryphonem bibliopolam. Vix tamen habemus illorum temporum scriptorem, quin temporum mutationem, prima quaque occasione data, fuerit gratulatus. Gratulatur certe Martialis [2], gratulatur Plinius [3] iunior: et pleni sunt in hanc sententiam coaevi numi. Itaque ediderit oportet Quintilianus Institutiones suas vel ultimo Domitiani anno, vel penultimo, aerae nimirum nostrae christianae XCVI vel XCV. Sic etiam absolverit anno XCV vel XCIV, inceperit autem vel anno XCIII vel XCII. His certe limitibus concludi omnia oportet. Ego prioribus potius annis omnia contigisse censeo. Abdicavit, ut vidimus, anno LXXXVIII exeunte. Tum deinde otium nactus ad scribendum se accinxit, ita antea a scribendo officii molestiis impeditus, ut ne quidem actionem plusquam unicam ediderit. Alia autem scribere vix potuit vacare, cui nequidem actiones officio cognatissimas scribere vacavit. Immo hanc ipsam muneris abdicationem, otiumque inde consequutum, pro ratione habet Quintilianus [4] cur amici illum ad scribendas artis oratoriae Institutiones hortarentur. Proinde innuit, ni officio cessisset, nullum alioqui futurum locum illis eorum hortationibus. Proinde de causis corruptae eloquentiae, nisi munere exsutus, vix potuit scribere Quintilianus, et muneris datis pariter acceptisque rationibus. Sic otium nullum plenum esse potuit ante initium anni LXXXIX. Ergo illo ipso anno

1. Scripsit illas anno, ut videtur, XCII et XCIII.

2. Mart. lib. X, ep. 6, 7, 34, 72.

3. Plin. lib. I, epist. 5, 12.

4. Prooem.

ineunte hoc opus inchoatum ab eo fuisse supponamus. Quum hoc scribere aggressus esset, simili se, quo postea, ictu percussum testatur Quintilianus [5], morte nimirum minoris natu filii. Quum se scribere aggressum dicit, iam coeptum opus atque aliquatenus affectum una significat. Ad eundem, ut videtur, modum quo, quinque prioribus Institutionum libris ad finem perductis, maiorem etiam filium amisit. Ita affecto opere, et proinde affecto etiam anno LXXXIX filius ille minor decesserit. Sed vero quintum egressus erat, quum moreretur, annum, post paucos a matris obitu menses elatus, quae etiam ipsa nondum aetatis suae annum undevicesimum expleverat. Proinde concurrerit cum matris anno XIV huius filii natalis, ut paucos illos menses matris anno XIX supplendo concedamus, quibus matri filius supererat. Erant enim illi plane necessarii tam ad supplendum filii annum quintum, quam ad excessum etiam illum, quo annum aetatis V fuerat egressus. Sic XIII matris anno exeunte natus fuerit filius etiam maior, qui certe antea nasci non potuit, quum ante annum aetatis XII expletum ne quidem nuptiae feminarum, apud Romanos, fuerint legitimae. Atqui filius ille maior, qui erat, quum decederet mater, pro his rationibus, etiam ipse sexennis, decimum annum ingressus est, iam adoptatus a patre aliquo consulari, iam praetori avunculo, patris fortasse consularis fratri, gener designatus. Tres igitur a matris morte anni anno aerae nostrae XCII ineunte desinent. Pars autem illa, qua decimum annum ingressus est, ad annum eundem XCII spectabit, iam utique affectum : ut proinde anno ad minimum XCII affecto puerum illum obiisse necesse sit. Iam autem librum operis designati V absolverat

5. Lib. VI, prooem.

Quintilianus, annum nimirum biennii et illius quod excurrebat saltem primum. Et primum adeo huius operis annum designabit aerae nostrae, quem diximus, XCII: secundus ergo XCIII erit. Et quod deinde supra biennium superest, anno XCIII vel exeunti, vel etiam ineunti XCIV erit assignandum. Sic matrem filiorum illorum aetate, quae per leges nubilis erat, prima duxerit Quintilianus, anno nimirum aetatis eius XII uti diximus, expleto; domini nimirum LXXXII ineunte. Et recte adeo aetatem eius puellarem fuisse dicit suae comparatam. Egit enim certe Quintilianus aetatis suae annum XL quum illa suae explevisset XII. Sic etiam primo suscepti operis anno, nimirum XCII sororis nepotes Quintiliano crediderit Domitianus: quum scilicet tres suscepti operis libros priores absolvisset. Annum enim ego primum quinque prioribus libris tribuendum existimo. Tum enim dilatorum aliquantisper studiorum veniam petit, idque pro magno habet, si post tantos dolores, posset ea, etiam mora quantavis interposita, repetere.

XXII. [1] Satis autem apte conveniunt huic anno memoratae in hoc opere temporum notae. Ait « laudes [2] » Iovis Capitolini perpetuam fuisse sacri certaminis materiam. » Agones intelligit Capitolinos in perpetuum quinquennales in honorem Iovis Capitolini. In illis et prosa oratione graece latineque certatum testatur Suetonius [3]. Instituti illi sunt a Domitiano anno aerae nostrae LXXXVI, ut nos docet Censorinus [4]. Ita binos videre potuit, quum haec scriberet, Quintilianus. Ait

1. Certe post annum LXXXVI quo instituti sunt a Domitiano Agones Capitolini, et quo Britanniam tum primum circum navigatam insulam esse deprehenderat Agricola.

2. Quint. Inst. lib. III, c. 7.

3. Suet. Dom. c. 4.

4. Censorin. c. 17.

praeterea de Britannia, quum illam Caesar aggrederetur, in Suasoria quaerendum an insula [5] esset? nam tunc, inquit, ignorabatur. Et quidem nupera Quintiliani memoria, hoc ipso imperante, sub quo scripsit ille, Domitiano, primus classe Britanniam circuivit Agricola, insulamque esse deprehendit. Agricolae hoc tribuendum esse consentientem Tacito [6] testem habemus, etiam [7] Dionem. Sed quo anno hoc deprehenderit Agricola, nondum habent eruditi exploratum. Tum autem ait contigisse Dio, quum milites quidam, facta seditione, interfectisque centurionibus tribunisque suis ad naves confugissent, atque inde solvissent. Tum enim ait circumnavigasse illos eam partem Britanniae, quae spectat ad occidentem solem, ut fluctibus ventoque ferebantur. Quumque id fecissent atque ad altera castra Romanorum, quae ibi erant, appulissent imprudentes; Agricolam et alios misisse, qui navibus eundem cursum tenerent, ex quibus etiam insulam esse comperisse. Eadem illa procul dubio historia est, quam de Vsipiis narrat in Agricolae vita Tacitus, cap. 28. Quem annum proxime superiorem eo quo victus est ab Agricola Galgacus ex eodem Tacito fuisse colligitur. Ait enim eadem aestate cohortem Vsipiorum in Britanniam traiecisse, qua victi sunt a Romanis Britanni Romanorum castra nocte aggressi, c. 26, 27, 28. Sic item in procinctu ipso pugnae in Galgacum loquitur Agricola: « Ii sunt quos » proximo anno, unam legionem furto noctis aggressos » clamore debellastis. » Proinde terminum Britanniae, quum pugnaretur, iam patere agnoscit etiam ipse Galgacus, c. 30. Verum id quidem de profugis Vsipiis, quos illo ipso anno Britanniam circumvectos testatur

5. Quint. lib. VII Inst. c. 3.
6. Cornel. Tacit. in vita Agricolae c. 28 ad 38.
7. Dio, lib. LXVI.

Tacitus, c. 28. Sed nondum plenam fidem Romanis fecerat profugorum circumvectio, donec missi etiam ab Agricola insulam circumdedissent, quod post proelium cum Galgaco contigit. Tunc enim praefecto classis circumvehi Britanniam praecepit Agricola, eodem auctore Tacito, c. 38. Annum illum octavum numerat apud illum Agricola adventus sui in Britanniam, c. 33. Is autem cum quo sit Domini anno committendus, nondum viderunt eruditi. Ego cum anno aerae nostrae LXXXVI eundem existimo. Ait Dio a rebus ab Agricola in Britannia gestis Titum imperatorem XV fuisse appellatum. Sed male Dionem intelligunt qui de belli exitu illum loqui putant: immo bellum illud sub Tito fuisse idem docet Dio. Quum fuisse dicit, coepisse, ni fallor, innuit. Firmat praeterea Dionis de Titi titulo imperatorio testimonium etiam Tacitus, qui primo huius belli anno, quo venit in provinciam Agricola, res ab eo gestas docet titulo imperatorio dignissimas, pacem scilicet a Britannis petitam, ac deditam insulam Monae, unde Voadiciae defectione revocatus fuerat Suetonius Paulinus. Sequitur : « Nec [8] Agricola prosperitate rerum in » vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, » victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prose- » cutus est. Sed ipsa dissimulatione famae famam auxit, » aestimantibus quanta futuri spe tam magna tacuis- » set, » c. 18. Erant itaque res illae expeditionis nomine victoriaeque satis dignae, et literis etiam laureatis. Nec principi, cuius auspiciis gestae erant, obstare oportebat modestiam Agricolae. Proinde de primo huius praefecturae anno, non de ultimo, titulum illum Titus auxit imperatorium. Hoc etiam docent tot aliae res Domitiani rebus Agricolae posterioribus coaevae a Tacito ipso re-

8. Tacit. Vit. Agric. c. 18.

censitae c. 39, nec ipsae tamen imperii initio assignandae: « Falsus nimirum e Germania triumphus, emptis » per commercia, quorum habitus et crines in captivo- » vorum speciem formarentur. » Haec certe bello cum Quadis et Marcomannis et cum Decebalo Dacorum rege assignanda esse, et Dionis fragmentis colligitur tam Xiphilinianis quam etiam Theodosianis, et Constantini Porphyrogeneti, oppresso iam Sabino consulari. Immo Decebalum illi in eo bello hostem fuisse innuit certe coaevus Plinius 9, dum confert invicem res Domitiani Traianique cum eodem illo hoste gestas, nempe Decebalo. Scio Oppium illum Sabinum appellari in nonnullis codicibus Suetonii. Sed non temere Casaubonum, verum auctore Salmasiano aliisque codicibus MSS Appium reposuisse observavit Cl. Graevius. Et Appium eundem agnoscit Eutropius [10]: agnoscunt etiam Fasti cum Domitiano X. Cos. collegam Appium Iunium Sabinum anno aerae christianae LXXXIV. Is in provinciam missus consularis anno sequenti LXXXV, et occisus a Dacis ita Domitiano occasionem dedit anno eodem exeunte, ut in illos expeditionem ipse susceperit. Anno autem proximo, pro nostris rationibus, victus est ab Agricola Galgacus. Missum enim existimo in provinciam Agricolam a Vespasiano etiamnum superstite anno aerae nostrae LXXIX: sic tamen ut res ab eo gestae in Titi imperium inciderint. Obierat enim pater die Iunii XXIV, anteà nimirum quam in provinciam venire potuerit Agricola. Inde factum, ut res ab eo gestae Titi auxerint titulos imperatorios. Et quidem imperator XV Titus appellatus est iam Divi filius, Trib. Pot. IX (quae medio anno LXXX exibat) ut nos docent numi Cl. Mediobarbi, et thesauri Palatini unus editus a Cl. Begero. Sic

9. Plin. Panegyr. 10. Eutrop. lib. VII.

etiam ut sint etiam apud Mediobarbum numi nonnulli eadem tribunitia potestate signati, qui eum imp. tantum XIV agnoscunt, quibus similem nos etiam unum vidimus in thesauro Laudensi Bodleiano. Inde manifestum est hac tandem tribunitia potestate titulum illum imperatorium novum accessisse. Et quidem transacta aetate debellatum cum Britannis docet Tacitus [11]. Hoc proinde anno, non sequenti, quo exeunte tribunitiam potestatem X Titus numeravit. Immo T. P. IX illam cum Cos. VII committunt numi anno proinde LXXIX percussi. Sequenti enim anno consulatum Titus inivit VIII. Itaque primus Agricolae in Britannia is annus erat, quem numeramus Domini LXXIX, octavus autem, quo Britanniam circumnavigavit, LXXXVI aerae christianae. Idem nimirum quo victus a Dacis falsum tamen de Dacis triumphum egit Domitianus. Ipso illo anno T. P. V. Cos. XII Domitianum imp. XI, XII, XIII appellant numi, unde intelligimus titulos imperatorios ad minimum XII et XIII de novo accessisse. Occurrit in iisdem etiam VICTORIA AVGVSTI SC. cum tropaeo. Desunt tamen fateor triumphi notae quadrigae, quas tamen signatas legimus in prioris anni LXXXV numis. Haec ratio fuisse videtur, cur illi potius anno triumphum illum commentitium assignet Mediobarbus: idque fortasse rectius. Nescio enim an eo spectarint verba Taciti de excepto a Domitiano victoriae nuntio: « Inerat conscientia, de» risui fuisse nuper falsum e Germania triumphum, » c. 39. Nuper ait, non hoc ipso, quo Agricola Britannos vicit, anno, derisui fuisse falsum Domitiani triumphum, ut fuerit proinde ad superiorem potius annum fortasse referendus. Id unum tamen in ea sententia difficile est, quod raro admodum in provincias mitterentur, aut e

11. Cornel. Tacit. in vita Agricolae cap. 18.

principis latere discederent consules ordinarii per annum illum quo consulatum gesserant, magistratu ipso licet abdicato. Erant enim illi e consilio principis senatorio, et in imperii comitiis locum habebant apud principem ipsum celebrandis. Sic Galbae [12] legimus affuisse collegam eius in consulatu Vinium, dum ab eo Piso adoptaretur in comitiis imperii. Ita Traiano affuit in terrae motu Antiocheno Pedo [13] consul ordinarius, quum tamen anni fine motus ille contigerit. Ita Memmium [14] etiam Fuscum consulem ordinarium comitem habuit Byzantii Valerianus in expeditione Persica, diu postea quam magistratu cessissent consules ordinarii. Sed pendebat hoc e principis arbitrio, nec adeo multum pugnamus, quin potuerit consulem ordinarium ipso consulatus anno in provinciam mittere Domitianus, id scilicet exigente usu reipublicae, princeps ipse alioqui licentissimus. Nobis impraesentiarum satis est, si hoc anno LXXXVI Britanniam circumnavigarit Agricola. Hinc enim colligitur postea librum huius operis VII scripsisse Quintilianum: nec enim ille quasi de re nova loquitur.

XXIII. [1] Porro de ipso Domitiano ita [2] Quintilianus: « Germanicum Augustum ab institutis studiis deflexit » cura terrarum, parumque Diis visum est esse eum » maximum poëtarum. Quid tamen iis ipsis eius operi- » bus, in quae donatus imperio iuvenis successerat, su- » blimius, doctius, omnibus denique numeris praestan- » tius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic » gerit? Quem praesidentes studiis Deae propius audi- » rent? Cui magis suas artes aperiret familiare nomen » Minervae? » Itaque iam erat in imperio, quum scri-

12. Tacit. Hist. lib. I, c. 14.
13. Dio.
14. Pollio, Vit. Valerian.
1. Post octobris diem 24 anni LXXXVI, quo iuvenis esse desierat Domitianus.
2. Quint. Inst. lib. X, cap. 1.

beret Noster, Domitianus: etiam et bella gesserat, unde pariter imperatoris honor, (fictitius tamen) ac poëtae. Scripserat enim de bello Titi fratris Iudaeo, ut e Valerii Flacci colligimus Argonautico. Vt proinde satis apte invicem bella contulerit Quintilianus, quae gesserat Domitianus, et quae cecinerat. Ab illis bellis in propria persona gestis tot illos habemus in coaevis horum temporum numis titulos imperatorios. Ab illis cognomina non Germanici modo (cuius meminit Quintilianus) sed Dacici, quo illum ornant, non quidem numi aut inscriptiones, sed coaevi tamen auctores, Martialis [3] atque Iuvenalis [4]. Et templum gentis Flaviae iam condiderat, et templi numen (sic enim fortasse potius legendum) familiare Minervam adsciverat. Et ludos, ni fallor, instituerat in eiusdem numinis honorem in Albano quotannis celebrandos. Sed haec fateor primis aliquot imperii annis convenire potuisse. Non item illud quod dicit, donatum imperio iuvenem successisse: id quod ostendunt proximi ante Augusteam dignitatem numi, qui illum principem iuventutis appellant. Non utique ita appellandum, ni fuisset etiam ipse, romano saltem censu, iuvenis. Sed post supremam Augusti dignitatem neminem legimus, ut fuerit aetate iuvenis, qui tamen princeps inventutis fuerit appellatus. Immo iuvenis nomen, annis etiam iuvenilibus, indignatus est Augustus Caius [5], tanquam imperii maiestati parum congruum. Et alio tamen capite Augusto indignus erat titulus principis iuventutis, quod ordinis dumtaxat equestris principatum designaret, quum tamen ordinis amplissimi princeps esset, ut alibi ostendimus [6], Augustus. Non tamen illud obstabat, quo minus aetas etiam Augusti,

3. Martial. Epist. Ded. lib. VIII.
4. Iuvenal. Sat. VI, v. 204.
5. Dio, lib. LIX.
6. Prael. XVIII ad Sp. Adrian. §. 8.

pro recepto Romanorum censu, haberetur iuvenilis: pertigitque census ille ad annum aetatis XXXV. Natus est Domitianus anno aerae nostrae LI, octobris die XXIV. Sic iuventutem absolverit natali suo octobris die itidem XXIV anni LXXXVI. Nec dedignabatur iuventutis suae mentionem ille, qua quidem ad rerum gestarum magnitudinem augendam faciebat aetas ipsa minorennis. Hoc certe nomine illum laudat Iosephus ab 7 aetate eius iuvenili, quum Capitolium occuparet: non id procul dubio facturus, si ingratum censuisset. Immo de aetate sua, quum triumpharet, iuvenili gloriatur ipse Domitianus; et quidem iam Augustus. Legimus apud Cl. Mediobarbum numum Cos. X signatum in cuius parte postica illa sunt verba: IOVI IVVENI TRIVMPHATORI. Ita ille anno Domini LXXXIV, quo annum egit aetatis ad minimum XXXIII. Similiter IOVI IVVENI in multis Commodi, iam etiam Augusti numis legimus. Nec vero dubium est, Deos illos Deasque qui in numis Augustorum Augustarumque occurrunt pro ipsis saepe Augustis atque Augustabus intelligi. Sic etiam IVVENTA IMPERII in numo Caracallae cum patre iam Augusti legitur. Et IVVENTVS AVG. in numis Augustorum Gallieni atque Claudii, qui successit Gallieno. Et quae eodem spectant, ad aetatem nempe principis iuvenilem, SPES PVBLICA et IOVI CRESCENTI in numis item Gallieni. Proinde non absurde Domitiano, quum succederet, iuventutem gratulatur Quintilianus. Idem tamen supponit, qui, quum imperio donaretur, iuvenis fuerat, iam sane amplius, quum haec scriberet, iuvenem non fuisse, sed annis aliquot aetatem illam superasse; quod nostris convenit examussim, quas dedimus, rationibus.

7. Ioseph.

XXIV. [1] Sed et illa quoque Quintiliani verba et Domitiani tempora referenda sunt: « [2] Laudandum in quibusdam, quod geniti immortales: in quibusdam, quod » immortalitatem virtute sunt consequuti: quod pietas » principis nostri praesentium quoque temporum decus » fecit. » Habuit nimirum in animo illos quos sibi pietatis officiis coniunctos Domitianus in Deorum numerum referret: Titum nempe fratrem, et Titi filiam Iuliam, et filium e Domitia Caesarem infantem. Sed vero Titum ipso mox imperii initio consecravit, alioqui memoriae eius infensissimus. Filium 2° eius consulatu natum testatur Suetonius [3], qui certe de 2° ante imperium consulatu intelligi non potest; quum et infantem illum, et tamen Augusti Domitiani filium, fuisse doceant nummi, doceat etiam Martialis [4]. Accedo itaque viris doctissimis, qui secundum illum consulatum de 2° intelligunt consulatu ordinario, post imperium, quem tertio imperii anno, Domini LXXXIII, gessit Domitianus. Et quidem utroque modo consulatus illius numerant antiqui Fasti, nunc scilicet praetermissis consulatibus suffectis, nunc etiam illis in censum acceptis: potuitque hoc e coaevo aliquo auctore, qui suffectos consulatus dedignatus fuerit, accipere Suetonius. Immo potuit ipse, primo post imperium consulatu, ita numerare Domitianus. Sprevit ille, fateor, suffectos suos sub patre consulatus, unicumque inter illos ordinarium, quod sciret illis praecipitem suam dominandi libidinem fuisse repressam. Idem tamen postea, quum consulatuum multitudinem mire affectaret, hos etiam censuit in numerum accipiendos. Postea certe numum ego inscri-

1. Post anni aerae christianae XCI finem, quo Iulia consecrata est.

2. Quint. Inst. lib. III, c. 7.

3. Tranquillus Suetonius in Domitiani vita, c. 3.

4. Martial. lib. IV, ep. 3; lib. VI, ep. 3.

ptionemve coaevam nullam reperio, quae priores etiam consulatus omiserit. Porro Domitia mater Divi Caesaris in numis appellatur. Inde certo constat fuisse illam postea in matrimonio Domitiani. Immo anno proximo et filiam Domitiano peperit, si tamen vera sit lectio, quam e codice Salmasiano alioque vetusto servavit doctissimus Graevius, filiam illam natam oportet anno nostrae aerae LXXXIX. Post partum illum utrumque repudiatam docet Suetonius, propter adulterium cum Paride histrione, et tamen rursus in coniugium ab impatiente dissidii, quasi hoc efflagitante populo, receptam. Sic aliquot annis infantis Caesaris partu serius fuerit repudium illud Domitiae. Immo caput Domitiae spicis ornatum in numo Domitiani XI Cos. reperit Cl. Mediobarbus. Numus ille ante annum Domini LXXXV cudi non potuit. Iulia adhuc serius in caelitum numerum adscripta est. Ait illam Suetonius a Domitiano devincto Domitiae nuptiis pertinacissime recusatam. Inde intelligimus solutis demum cum Domitia nuptiis ardentissime palamque illam a Domitiano fuisse dilectam: post repudium nempe Domitiae, de quo testem habemus disertissimum Dionem [5]. Repudiata enim Domitia, occisoque propter adulterium eius Paride histrione, tum demum ait Domitianum cum fratris sui filia Iulia, tanquam cum uxore coiisse. Tantum enim abest ut post mortem Domitiae hoc contingere potuerit ut Iuliae Domitia, immo ipsi Domitiano, superstes fuerit. Immo adscitam in consilium de caede Domitiani fuisse docet Victor epitomator: immo ante illum ipse Dio. Sed vero Iuliae consecratae duos qui meminerint numos habet Cl. Mediobarbus, alium Cos. XV, alium Cos. XVI signatos: recenti, ut videtur, ambos mortis consecratio-

5. Dio, lib. LXVII.

nisque memoria. Sic anno aerae nostrae XCI decesserit, quum iam prope esset consulatus Domitiani XVI. Sic inter annos LXXXV et XCI, Domitiam repudiaverit Domitianus, et cum Iulia iam palam tanquam cum uxore consueverit, Iuvenalis [6] plures uno abortus Iuliam fecisse testatur, e qua causa mortuam fuisse tradit Suetonius [7]. Ita plures uno annos in illo Domitiani seu matrimonio, seu concubinatu, Iuliam fuisse necesse erit. Immo illo tempore violatam docet Iuvenalis [8] a Domitiano Iuliam, quo leges de pudicitia amarissimas revocavit Domitianus; Iuliam scilicet et Scantiniam. Illas nimirum leges, de quibus in vita eius Suetonius [9], et Martialis [10]. Et paulo ante expeditionem illam in Germaniam, in qua ne quidem hostem vidit, ut videtur innuere Dio. Ego repudiatam Domitiam, violatam Iuliam, sub finem anni LXXXV existimo. Itaque post annum XCI scripsisse illa Quintilianum oportet, si post Iuliae consecrationem scripserit. Aliquot certe supponit consecrationes his, quas diximus, admodum affines, et tales illas, ut praesentium, quibus scripsit, temporum decus fuerint, personarum principi pietatis officiis coniunctarum. Sed vero in Titi consecratione proprium nullum erat praesentium temporum decus, quum decessores bonos olim consecrare solerent boni successores. Itaque utramque hanc consecrationem in animo habuerit oportet, si plures una consecrationes designare voluit hominum pietatis officiis Domitiano coniunctorum. Quae sane accurate cum nostris convenient, quas dedimus, hypothesibus. Potuit etiam fortassis et gentis Flaviae templum commune omnium Flaviorum ob oculos habere. Quod tamen ipsum post aliquot imperii an-

6. Iuv. Sat. II, vs. 30, 31, 32, 33.
7. Suet. Dom. c. 22.
8. Iuv. Sat. II, vs. 37, 44.
9. Suet. Dom. c. 7, 8.
10. Martialis epigrammatum lib. VI, ep. 2, 4.

nos condidit. Annum autem quo absolverit, nec e numis qui eius meminerunt, nec ex auctoribus, habemus exploratum. Chronici autem Eusebiani quae sit in annorum situ fides praestare non audeo. Sero illius meminit Martialis [11].

XXV. [1] Ita denique de Valerio Flacco idem Quintilianus: « Multum, inquit, in Valerio Flacco nuper amisimus. » Obierat ergo, et nuper obierat, Valerius ille Flaccus. Idem nempe Valerius cuius habemus hodieque Argonautica, qui tamen hoc opus scripsit imperante Domitiano. Hoc certe colligimus ex illis illius ad Vespasianum verbis:

..... [2] *Tuque o, pelagi cui maior aperti*
Fama, Caledonius postquam tua carbasa vexit
Oceanus Phrygios prius indignatus Iulos,
Eripe me populis, et habenti nubila terrae,
Sancte pater; veterumque fave veneranda canenti
Facta virum. Versam proles tua pandit Idumen
(Namque potest) Solymo nigrantem pulvere fratrem,
Spargentemque faces, et in omni turre furentem.
Ille tibi cultusque Deum, delubraque genti
Instituet; quum iam genitor lucebis ab omni
Parte poli: neque enim in Tyrias Cynosura carinas
Certior, aut Graiis Helice servanda magistris:
Seu tu signa dabis, seu te duce Graecia mittet,
Et Sidon, Nilusque, rates. Nunc nostra serenus
Orsa iuves; haec ut Latias vox impleat urbes.

Invocat, fateor, hoc in loco, Vespasianum ipsum. Male tamen inde colligunt nonnulli scripsisse illum imperante Vespasiano. Invocat, inquam, sed sanctum iam, con-

11. Mart. lib. IX, ep. 1.

1. Post finem an. LXXXIX quo finem Argonauticon poëmati videtur imposuisse Valerius Flaccus.

2. Valer. Flacc. Arg. lib. I, v. 7, etc.

secratum scilicet; sed in eo loco situm, unde illum populis et terrae nubilosae posset eripere, caelesti procul dubio illo. Quomodo enim ille Valerium potuit terrae eripere, si ipse adhuc versaretur in terris? Ait praeterea, quum lucem esset ab omni poli parte daturus, tum demum illi cultus Deorum instituturum, et delubra genti Flaviae, fore Domitianum. Non tamen inde colligendum, nondum illum ita illuxisse. Immo gentis Flaviae templum struxerat certe Domitianus, iam Augustus, quum illa scriberet Valerius. Sed morem ille poëtarum sequutus est, ita de rebus iam praeteritis, quasi adhuc futurae essent, vaticinantium. Receptam etiam illorum temporum sententiam imitatus, receptos fuisse in sidera consecratos imperatores, quae etiam ipsa fuerint, pro principis dignitate, conspicua. Sic enim Romulum et Remum cum sideribus, sic Castorem et Pollucem repraesentant hodieque antiqui numi. Sic et Neronem sideribus potiturum gratulatur Lucanus [3]. Sic in hoc ipso Domitiani imperio puerum illum Caesarem Divum sideribus cinctum exhibent coaevae illius in numis effigies. Scio etiam aliorum hominum insignium animas in stellis constituisse Platonicos, ut e Somnio Scipionis discimus, et Macrobii in illud commentario. Sed Caesaribus e Iulio sidere petitum arbitror exemplum. Id ergo vult Valerius, sidus Vespasiani ita fore, pro animae dignitate, lucidum, ut splendidissimos nautarum duces, constellationes Cynosuram et Helicem fulgore suo fuerit superaturum, ut proinde illud potius deinceps observarent nautae, qui stellas in navigationibus suis observabant omnium fulgentissimas. Sed unde illa resciscere potuit, si vivo illa scripsisset Vespasiano? Vnde Domitianum fore, non patri modo, verum

3. Lucan. Pharsa lib. I, 46.

etiam fratri, superstitem? Vnde, non Titum, qui Vespasianum patrem in Divorum numerum retulerat, sed Domitianum cultus Deum illi instituturum? Vnde et illum cultus modum, templum nimirum commune gentis Flaviae cum sodalibus Flavianis? Scripsit ergo illa certe rerum iam potito Domitiano: et quidem ipso operis, ut videmus, exordio. Eo tamen usque in Domitiani tempora perseveravit, ut opus integrum absolveret, editionique maturum redderet, quod certe pro illorum temporum tarda admodum maturitate, paucorum esse annorum non potuit. Recitabant enim, emendabant, apud se premebant, in aliquot annos retractandum; his praesertim, de quibus agimus, temporibus. Sic vidimus facere voluisse nostrum ipsum Quintilianum, in opere etiam non poëtico. Sic fecit etiam poëta Valerio coaevus Statius, caloris licet impetusque, ut e Sylvis constat, extemporanei. Is tamen ipse duodecim Thebaidos libros [4] per annos duodecim elucubravit. Illo si exemplo scripserit Valerius, annos ad minimum octo libris octo impenderit, annumque adeo Domitiani octavum superaverit, qui anno aerae nostrae LXXXIX exeunti convenit. Et sane Flaccum hunc Valerium, ut videtur, a re poëtica celebrem memorat aliquoties, sub Domitiano, Martialis [5].

XXVI. [1] Sic illae nimirum notae invicem consentiunt, ut, nisi affecto Domitiani imperio, scribere illa Quintilianus non potuerit. Sic item vice versa, ut nulla prorsus sit necessitas, cur ultra illum, quem dedimus, anni XCIV coepti limitem, protrahantur, ad finem operi imponendum. Immo pugnat nota alia ne ad annum XCIV affectum vel finis operis producatur. Philosophiae ali-

4. Stat. Theb. lib. XII fine.

5. Martial. lib. I, ep. 76; epigr. lib. IV, 49.

1. Finis Institutionum anno XCIV recentior esse non potuit, quo pulsi sunt ex Vrbe philosophi.

quoties meminit, semperque cum laude [2]. Ita nimirum ut praecipua illius decora potiori iure suae vindicet oratoriae, aemulus proinde, non inimicus illius, appellandus. Etiam [3] philosophorum, praesertim Socratis [4], nec fere sine encomiis. Id unum in illis reprehendit, quod alieniores essent a gerenda republica [5], quam suum esse voluit, quem hic instituebat sapientem pariter atque oratorem. Et, si quos obiter perstringit philosophos, sic tamen id facit, ut philosophiam ipsam veneretur, eamque semper purget, ne commune haberet cum philosophis illis convicium. Itaque non tam philosophos illos agnoscit quam philosophiae potius ostentatores [6], rei nimirum optimae nomen dumtaxat ementientes, quum essent a re ipsa, quam profitebantur, alienissimi. Haec ille passim, etiam in libro ultimo [7] ne dubitemus alienis a philosophiae laude temporibus, vel biennium illud, immo biennii etiam additamentum, quod operi concinnando impendisse se agnoscit, esse finiendum. Non ita certe scripsisse verisimile est, quum philosophos, malos pariter ac bonos, ad unum omnes, in reliquis Epictetum [8], hoc uno nomine quod philosophi essent, arceret urbe Domitianus. Non ita certe ornasset homines Domitiano ingratissimos, Domitiani tam proclivis, ut quam mollissime loquar, assentator. Sed anno illo ipso XCIV edictum illud, ut alibi ostendimus, quo urbe philosophis interdictum est, emisit Domitianus.

XXVII. [1] Postremis certe Domitiani temporibus haec esse tribuenda vel inde colligimus, quod Marcello Vi-

2. Prooem. lib. I, cap. 4; lib. X, cap. 1; lib. XII, cap. 2.
3. Lib. X.
4. Lib. II, cap. 15; lib. VIII, cap. 4; lib. XI, cap. 1.
5. Lib. XI, cap. 1, lib. XII, c. 2.
6. Lib. XI, cap. 1.
7. Lib. XII, cap. 2.
8. Aulus Gellius Noct. Atticarum lib. II, c. 18.
1. Idem colligitur e Marcelli temporibus, eiusque filii.

ctorio institutiones suas Quintilianus inscripserit. Idem certe fuisse videtur Marcellus ille cum eo cui IV suum Silvarum librum inscripsit etiam Statius. Studium in Marcello eloquentiae arguit quod libros de illo argumento illi dicarit noster Quintilianus. Et suum quoque Marcellum a facundia celebrat Statius: sunt enim illa eius verba:

..... *Iuvenes facundia praeterit annos* [2].

Et rursus:

..... *Nec enim tibi sola potentis*
Eloquii virtus [3].

Fuit et Marcello Quintilianeo filius [4] puer prima aetate, cuius in usum Institutiones suas destinavit Quintilianus. Prima illa aetas non infantiae fuit, sed quae manifestum iter ad ingenii lumen ostenderet: itaque minoris pueritiae quae infra annum XII censebatur. Paulo certe maiorem illum ipsius Quintiliani filio maiori, inde coniicimus, quod initio operis in Marcelli filii usum Institutiones scriptas monuerit; in sui filii usum eas scriptas non ante libri IV prooemium monuerit, sic etiam ibi ut Marcelli filium suo anteposuerit. Ita filio suo plusquam novenni [5] maior Marcelli filius X certe saltem aetatis annum attigerit necesse est. Nondum maiorem illam pueritiam ingressus, qua rhetoribus tradi in disciplinam solebant. Et filium Marcelli adhuc puerum memorat Statius:

2. Lib. IV, Silv. 4, v. 45.
3. Ibid. X, 64, 65.
4. Quint. prooem. lib. I.
5. « Iam decimum aetatis annum « ingressus. » Quintilianus noster lib. VI, prooem.

Surge agedum, iuvenemque puer deprende parentem,
Stemmate materno felix, virtute paterna.
Iam te blanda sinu Tyrio sibi gloria felix
Educat, et cunctas gaudet spondere curules 6.

Iam certe toga virili minorem illum fortasse innuit, quum puerum illum appellat, si quidem loquutus fuerit, pro censu Romano, moribusque, accurate. Fieri tamen potuit, ut sensu paulo laxiori usurpaverit Statius. Sinu enim illo Tyrio qui cunctas curules sellas spondebat, latum fortasse clavum intellexit, qui aditum patefacere solebat ad omnes honores senatorios. Ea si mens illius fuerit, sic togam virilem iam nuper sumptam a puero illo Marcelli innuerit Statius. Pro lege scilicet Augusti, qua liberis senatorum, quo celerius reip. assuescerent, protinus virilem togam, latum clavum induere, et curiae interesse permissum testatur Suetonius 7. Haec Statius mense Iulio anni quo XVII consulatum suscepit Domitianus, aerae nostrae XCV. Et quidem pro calculis nostris satis accurate. Qui enim anno XCII quo institutiones coepit Quintilianus, annum absolverat aetatis dumtaxat X, XIV absolvere non potuit ante annum XCVI: ita nimirum si pueri voce Statius usus fuerit accurate. Quod si laxius illam intellexerit, et togam puer ille cum lato clavo susceperit ante mensem Iulium anni XCV, sic etiam ante mensem Iulium anni XCII, annum aetatis XI absolverit, duodecenni tamen minor, et minoribus adeo pueris accensendus, ne quidem ita filio Quintiliani multo maior. Ita quidem haec invicem cohaerent, ut error, si quis tamen sit, magnus certe esse non possit. Convenit praeterea quod Marcellum ipsum eodem illo anno XCV « forma egregium 8, » et

6. Stat. lib. IV, Silv. 4, v. 74, etc.
7. Suet. Aug. c. 38.
8. V. 8.

« iuvenes [9] annos habentem, » ipsumque adeo [10] iuvenem memoret Statius: proinde infra annum aetatis XXXV. Et [11] tamen fascibus eius subtextam dicit curam viae latinae obliquae. Fasces illi, si consulares fuerint, sic annum superarit oportet aetatis XXXIII. Sic annum egerit aetatis vel XXXIV vel XXXV natus proinde anno aerae nostrae christianae vel LIX vel LX. Ita filio suo maior esse non potuit annis vel XX vel XXI, ducta nimirum uxore pueri matre anno aetatis suae vel XX vel XIX. Scio quidem marium aetatem nuptiis necessariam annorum esse XIV : ita nimirum ut maiorum ea aetate matrimonia rescindi non possent. Alioqui minorum annis XVIII virorum vix unquam legimus matrimonia. Haec [12] certe aetas erat iustae et a pueris colendae, ut vidimus, virilitatis. Haec aetas primae lanuginis, pubertatis plenae indicis. Hac denique aetate filium adoptivum praecedere oportebat patrem adoptivum, modum nimirum patris naturalis receptissimum imitante patre adoptivo et legitimo. Sic etiam magnum errorem ne quidem patiuntur rationes nostrae, si cum Marcelli etiam aetate conferantur. Denique si togam cum lato clavo susceperit anno XCV filius Marcelli, ita certum est ante illum annum scripsisse Quintilianum duobus ad minimum annis, quum nondum aetatem illam attigisset filius Marcelli pueritiae maioris, quae rhetorum esset institutionibus matura. Sic undequaque verisimiles constabit nostros esse calculos.

XXVIII. [1] Constitutis iam illis quae vidimus, huius operis temporibus, ad rerum eius aliarum hoc inter-

9. V. 45.
10. V. 74.
11. V. 59, 60.
12. Haec supra.
1. Pugnat ipse temporum ratio quo minus Noster qui de Causis scripsit corruptae eloquentiae, idem auctor esse potuerit dialogi de claris Oratoribus qui ceterum in codicibus manuscript. Tacito inscribitur.

vallo gestarum tempora similiter constituenda pergamus. In primis vidimus Quintiliani librum de causis corruptae eloquentiae anno aerae nostrae LXXXIX ab eo fuisse conscriptum. Vel inde facile intelligimus verum esse non posse, quod censuere viri nuper eruditissimi, eundem fuisse illum Quintiliani librum cum illo quem habemus hodieque Dialogo de claris oratoribus. Hoc quidem certum, codices MSS omnes non Quintiliano nostro, sed Tacito, Dialogum illum assignare. Vnde ergo colligunt, refragantibus manuscriptis, Quintiliano tamen esse asserendum? Nempe quia scripserat Noster de causis corruptae eloquentiae, de eo etiam egerat argumento auctor Dialogi. Sed cuiuscumque demum auctoris ille fuerit Dialogus, vel temporum ipsa ratio pugnat quo minus fuerit Quintiliani. Ait enim se Dialogi [2] auctor, iuvenem admodum fuisse, quum colloquio illi interesset, quod tamen VI Vespasiani anno fuisse supponit. VI ille annus a kalendis Iuliis anni LXXIV ad anni LXXV pertigit kalendas itidem Iulias, quo certe tempore annum egit Quintilianus, pro nostris rationibus, aetatis vel XXXII vel XXXIII. Quae sane aetas erat illa quidem iuvenilis, ut iam ostendimus; non ita tamen ut admodum iuvenis fuerit aetate illa appellandus. Initium iuventutis designat vox illa admodum; et quidem iuventutis illius, quae proxime pueritiam togamque praetextam, pro romanis moribus, exceperit: illius, inquam, iuventutis, qua oratorum concionibus sermonibusque aderant iuvenes, qui nomen dabant studio oratoriae, quod se fecisse testatur auctor dialogi de Oratoribus. Ait enim sese « M. Aprum et Iulium [3] Secun» dum, celeberrima tum ingenia fori Romani, non modo » in iudiciis studiose audivisse, sed domi quoque et in

2. Dialog. cap. 1. 3. Cap. 2.

» publico fuisse assectatum, mira studiorum cupiditate, et quodam ardore iuvenili, ut fabulas quoque » eorum » (sic enim domestica illorum colloquia appellat) « et disputationes, et arcana semotae dictionis » penitus exceperit. » Studia plane narrat illius, pro illorum temporum more, iuventutis. Taciti aetati illa conveniunt adamussim. Natum illum putamus anno LIX. Sic anno LXXIV annum egerit XV anno LXXV, XVI, quae aetas erat admodum iuvenilis, qua scholas oratorum et colloquia frequentabant adolescentes studiis illis imbuendi. Ait praeterea Dialogi auctor Iulium illum Secundum in celeberrimis fuisse fori romani tum ingeniis. Sic nempe loquitur de Iulio Secundo quasi de alterius quam quo vixit scripsitque auctor, seculi ornamento. Aliter de illo noster Quintilianus [4]: » Memini, inquit, narrasse mihi Iulium Secundum, illum » aequalem meum, atque a me, ut notum est, familiariter amatum, mirae facundiae virum, infinitae » tamen curae, quid esset sibi a patruo suo dictum. » Vox illa aequalis latinis idem valet quod Graecis συνῆλιξ vel ἡλικιώτης, deque aetate intelligitur aequali, eorum scilicet qui simul pueri iuvenesque fuerint; simulque studiis aetati congruis incubuerint, tam puerilibus nimirum quam etiam iuvenilibus: paucorum admodum discrimen illa patiuntur annorum. Non tantum certe ut unus alterum studiose audiverit, aut domi quoque et in publico assectatus fuerit, aut fabulas etiam et disputationes et arcana semotae dictionis penitus exceperit. Immo venerabile fuisse praecedere quatuor annis testatur [5] Iuvenalis: ita nimirum ut parem aliquatenus reverentiam illam agnoscat quae a pueris primae iuve-

4. Quint. Inst. lib. X, cap. 3.

5. Iuven. Sat. XIII, vs. 54, 55, 56, 57, 58, 59.

num lanugini dari solebat, ac aetati barbatae. Vtrobique enim pariter assurgebant, proinde aliam illam, nec suae aequalem, aetatem agnoscentes. Erat praeterea laxius Quintiliano in suo de causis corruptae eloquentiae libro quam sit illud dialogi de Oratoribus argumentum. Egerat enim in illo Noster de tropis, interque illos de hyperbole. Sic enim librum institutionum VIII claudit: « Sed de hoc satis, quia eundem locum » plenius in eo libro quo causas corruptae eloquentiae » reddebamus, tractavimus. » Tale nihil occurrit in hodierno de Oratoribus dialogo: sed nec ullus est in dialogo hiatus. Polliceri quidem videtur auctor in [6] fine dialogi plura: novo tamen colloquii futuro die, nec alio quam ad dialogi ipsius argumentum spectantia. « Si » qua, inquit Maternus, tibi obscura in hoc meo ser- » mone visa sunt, de his rursus conferemus. » Ad secundum plane dialogum pertinere videbantur illa, quem absolverit necne auctor, incertum est. Vnicum tamen, in utroque institutionum loco, memorat Noster suum de causis corruptae eloquentiae librum: et continuum, ut videtur, illum; non autem in forma dialogi. Denique iam ostendimus librum illum anno LXXXIX scripsisse Quintilianum. Nempe anno XIV, vel ad summum XV, post colloquium VI Vespasiani anno habitum. Qui autem admodum iuvenis erat tempore colloquii, is annum aetatis XX superare non potuit, nec adeo annum XXXV explevisse anno Domini LXXXIX. Itaque iuvenem adhuc fuisse oportet qui iuvenis admodum fuerat VI Vespasiani. Sed vero qui dialogum edidit auctor, VI Vespasiani admodum iuvenis, iam sane se ne quidem iuvenem fuisse innuit, quum dialogum scriberet ederetque. Neutrum vere de se asserere potuit utriusque

6. Dialogus de claris Oratoribus, cap. 42.

operis auctor. Nec vere Quintilianus se fuisse iuvenem admodum VI Vespasiani. Nec vere rursus auctor dialogi, quicumque demum is fuerit, se iuventutem anno aerae christianae LXXXIX superavisse. Aliarum gentium temporumve sermo est, de quo aliquoties observavit Casaubonus, quod *κομιδῆ νέους tricenarios* appellaverint. Nostra admodum iuvenis aetas non *νέου* Graecis habetur, sed *μείρακος* seu *μειρακίου*. Haec enim certe iuventus quae mox pueritiae successit in studiis oratoriae, non alia esse potuit quam dixi, si ad Romanas saltem consuetudines exigatur.

XXIX. [1] Postea uxorem Noster aliam duxit, ex qua filiam sustulit Tutilii neptem a Plinio [2] iuniore discipulo memoratam. Et quidem aetatis suae rhetoricae scriptorem a Quintiliano commemoratum Tutilium dicit Catanaeus [3]. Sed fefellit virum doctum, nisi ipse fallor, memoria. Rutilius enim ille, non Tutilius, est cuius mentio est apud Quintilianum illo ipso institutionum loco, quo nos retulit Catanaeus. Verba Nostri illa sunt: « [4] Scripsit de eadem materia (rhetorica scilicet) non » pauca Cornificius, aliqua Stertinius, nonnihil pater » Gallio: accurate vero priores Gallione Celsus et Le» nas, et aetatis nostrae Virginius, Plinius, Rutilius. » Sunt et hodie clari eiusdem operis auctores, qui si » omnia complexi forent, consuluissent labori meo. Sed » parco nominibus viventium. » Vel itaque fefellit memoria, uti dixi, Catanaeum; vel pro Rutilio Tutilium ille in coaevis exemplaribus repererat. Estque sane literarum illarum mutatio longe facillima, si praesertim literis conciperetur minusculis, ut solent plerumque nomina etiam propria concipi in codicibus manuscriptis.

1. Aliam postea uxorem duxit Quintilianus Tutilii vel Rutilii rhetoris filiam.

2. Plin. lib. VI, ep. 32.

3. In loc. Plinii.

4. Quint. lib. III, cap. 1.

Erat sane illis etiam temporibus, ut e Martiali [5] constat, rhetor Tutilius quam veram esse in Martiali lectionem lex ipsa carminis evincit. Inde Scriverius [6] Quintilianum ipsum corrigendum esse censet. Praesertim accedente Plinii etiam testimonio; et Plinii in loco etiam librariorum. Sic illi ambo, tam Scriverius quam Catanaeus, quasi unico dumtaxat Quintiliani in loco legeretur ille Rutilius. Sed Rutilii saepe meminit [7] Noster, quem etiam Lupi [8] cognomine afficit. In illis omnibus durum est, si librarius errore sibi constanti atque uniformi deviarit. Fieri ergo potest ut illius Rutilii filiam uxorem duxerit Quintilianus. Erat enim sane eiusdem cum Quintiliano ipso ordinis socer ille Tutilius, seu Rutilius. Id nos docet ipse Plinius, quum filiam eius Nonio Celeri viro senatorio nupturam, ita a Quintiliano patre institutam dicit, « ut decebat filiam, inquit, tuam, Tutilii » neptem. » Idem ergo decor, eademque dignitas, Quintiliani patris avique, seu Tutilii, seu Rutilii. Infra senatoriam tamen, et proinde sponsi Nonii Celeris dignitatem, fuisse innuit satis aperte Plinius. « Quum tamen, » inquit, sit nuptura honestissimo viro, Nonio Celeri, » cui ratio civilium officiorum necessitatem quandam » nitoris imponit, debet, secundum conditionem mari» ti, veste, comitatu (quibus non quidem augetur di» gnitas, ornatur tamen) instrui. » Hinc illa Plinio occasio, pro mariti futuri dignitate, dotis augendae. Vir honestissimus non alius erat, pro saeculi illius sermone, quam senatorius. Et quidem senatoriam sponsi gentem arguunt tot illi, in coaevis temporum illorum Fastis, consulatus. Videantur Fasti annorum aerae christianae VIII, XXXIX, vel potius XXXVIII, XCIV, CXXVIII.

5. Mart. lib. V.

6. Scriverius ad loc. Martialis Epigr. lib. V, 56, vs. 6.

7. Quint. Inst. lib. III, cap. 1; lib. IX, c. 2 et 3.

8. Quint. lib. IX, cap. 2.

Arguit etiam necessitas illa nitoris a ratione civilium officiorum imposita. Est enim ea ipsa sumptuosa [9] dignitas cuius alibi meminit idem Plinius: non alia utique quam senatoria. Nitor ille vestitus in lato erat praecipue clavo; comitatus autem in clientium sportulantium satellitio atque salutationibus. Hos sumptus si qui alii a senatoriis facere et possent et vellent; non tamen per leges licuit. Tantum aberat ut necessitate aliqua imponente illos facere oportuerit.

XXX. [1] Erat ergo tam Quintilianus ipse, quam et socer illius, dignitate infra senatoriam. Id quod etiam e rhetorum, quo functi fuerant, officio facile colligendum erat. Maximam enim fortunae inconstantiam censuit Iuvenalis [2], si ex consule rhetor fieret, aut vice versa de rhetore consul. Sic loquitur ille quasi altissimae infimaeque sortis haberetur tanta illa mutatio. Idem de gradu senatus praetorio observavit Plinius, vel apud illum potius Valerius Licinianus. Quum enim eo decideret, ut exsul sub Domitiano de senatore, rhetor de oratore fieret; sic Declamationis praefationem est exorsus: « [3] Quos tibi, fortuna, ludos facis? Facis » enim ex professoribus senatores, ex senatoribus professores. » Itaque non consularis modo aut praetoria dignitas immensum quantum a professorio munere distabat, sed et alia quaelibet, quae quidem esset senatoria. Sed discrepabant invicem, ut e Plinio vidimus, rhetor et orator, eloquentia atque eloquentiae professio. Ita nimirum ut oratoriae eloquentiaeque studium esset, etiam in viro quoque senatorio, honestissimum. Loci autem senatorii honorem imminuebat, si quis senator

9. Plinius Secundus in Panegyrico ad Traianum.

1. Nec socer Quintiliani, nec ipse adhuc senatorius. Opponuntur enim senatoribus rhetores.

2. Iuv. sat. VII, v. 197, 198.

3. Plin. lib. IV, ep. 11.

idem rhetor esset, et rhetoricam profiteretur. Rhetor appellabatur, qui scholae publicae praesidebat: professor, qui iuventutem instituendam publice profitebatur. Qui nempe declamabat potius quam orabat, de fictitiis scilicet eloquentiae exercendae controversiis (sic enim appellabant), potius quam de veris in foro, aut etiam in senatu, causis. Non tamen dedignabantur, etiam senatores, domi iuvenes in studiis oratoriae instituere, etiam declamantes audire, et ipsi quoque declamationibus praefationibusque praeire. Sic enim Hirtium et Pansam et Dolabellam generum domi docuit Cicero iam consularis. Sic Quintilianum nostrum Domitius Afer, qui fuerat antea quam nasceretur Noster, consul [4] sub Caligula. Sic Quintiliano admodum iuvene, inter Pomponium et Senecam etiam praefationibus [5] tractatum est, an *gradus eliminat*, apud Accium in tragoedia dici oportuisset. Erat enim rhetorum illa potius, quam oratorum, de re grammatica disputatio. Et praefationes illae ad professionem spectabant, ut modo vidimus in causa Valerii Liciniani. Et quidem erat, quum praefationes illas ederet, iam certe senator Seneca. Revocatus ab exsilio [6], praetor designatus est anno aerae nostrae XLIX, quum ne quidem iuvenis aetatem attigisset Quintilianus. Qui autem praetor designatus est, iam olim in senatu fuerit oportet, ante exsilium, et honores etiam gesserit praetura priores, quaesturam saltem et tribunatum, vel aedilitatem. Scio quidem locum inter praetorios per saltum aliquando dari solitum etiam illis qui honores senatorios priores nullos gesserant. Sic Magiis suis datum testis est [7] Velleius: sic etiam saepenumero principibus imperii heredibus: idque fecerint in civium

4. Dio. lib. LIX.
5. Quint. Institut. lib. VIII, c. 3.
6. Tacit. Ann. XII. cap. 8.
7. Velleius Paterculus Histor. lib. II, cap. 16.

lustrationibus, pro arbitratu suo etiam aliquando censores. Sed rarius id civibus, qualis erat Seneca, privatis concessum legimus. Nec quidquam legimus in illius causa proprio aliquo iure actum, cur factam existimemus legis aliquam indulgentiam. Sic porro (ut ad institutum nostrum redeamus) M. Aprum et Iulium Secundum audiverat auctor [8] dialogi de Oratoribus. Et tamen latum clavum iam acceperat, ut ex ipsa eius oratione constat, Marcus [9] Aper: etiam quaesturam, tribunatum, et praeturam, qui tamen erant honores senatorii. Sed haec eadem facere domi suae, aut in domibus, in quibus recitabant, conductitiis, ne quidem senatorem dedecebat locum in senatu obtinentem. In schola autem qui faceret, is professor appellabatur, quo sensu vox illa ad vitae artificia extendi solebat. Is scholasticus a schola cognomen illud adeptus. Eundem autem cum scholastico [10] rhetorem fuisse docet auctor ille dialogi de Oratoribus. Hoc ergo munus erat in viro senatorio minus decorum. Et talis fuerat, quum scholae publicae praeesset, rhetor noster Quintilianus.

XXXI. [1] Non tamen illud obstabat quo minus nuptias filia eius consequeretur senatorias. Nec enim infamis erat ipsa illa rhetorices professio, quamvis inferiori loco haberetur prae dignitate senatoria. Immo liberalia illa studia maximi faciebant etiam senatores, qui non census illius externive, qui in senatore necessarius erat, splendoris rationem solam habendam esse censerent. Inde Quintilianum nostrum modicum facultatibus, animo tamen beatissimum praedicat discipulus Plinius: eo nimirum sensu beatissimum quo vetulam divitem beatam

8. Dialog. cap. 2.
9. Cap. 7.
10. Cap. 35.

1. Non tamen illud obstabat quo minus nuptias filia eius consequeretur senatorias.

appellat Iuvenalis [2], pro coaevo illorum temporum sermone. Itaque qui studia illa magni faciebant senatores, ne quidem conditiones eruditorum aspernabantur. Ita Pompeius Iulianus, provinciae princeps, inter altissimas (nuptiarum scilicet) conditiones, generum non honoribus principem, sed sapientia, elegit Euphratem, teste Plinio [3], philosophum. Sic etiam Quintiliani e priori matrimonio [4] filium heredem adoptaverat pater consularis, generum etiam designaverat avunculus praetor. Non ergo est quod miremur filiae eius conditionem tam honestam, quum iam maiori haberetur in pretio, essetque in dies in eloquentiae fama celebrior; quum iam discipulos suos haberet, adulta nimirum aetate, senatores.

XXXII. [1] Tempus autem novi huius matrimonii e filiae, ni fallor, aetate colligemus. Eam aetate nubili fuisse verisimillimum est, quum dotis illam accessionem offerret Plinius. Scio quidem sponsalia fuisse illis temporibus frequentissima liberorum etiam impuberum: vix tamen, ut opinor, nisi ambo fuissent impuberes, tam sponsus nimirum quam sponsa. Atqui Nonii Celeris sponsi aetatem adultam, ut puto, arguunt civilia illa officia, quae necessitatem nitoris illi imponebant. Arguit etiam dotis fortasse constitutio, matrimonii mox futuri magis propria quam sponsalium. Nec vero e priori matrimonio natam exinde colligimus, quod exstinctis duobus, quos dixi, filiis, deinde ne quidem patrimonii sui heredem [2] superesse queratur Quintilianus: exinde etiam quod puellam illam appellet Plinius. Non tamen inde quod puella fuerit, impuberem fuisse opor-

2. Iuv. sat. I, v. 39.
3. Plin. lib. I, ep. 10.
4. Quintilianus noster Institut. Orat. lib. VI.

1. Secundam illam uxorem an. XCIV duxit, filiam autem an. XCV suscepit Quintilianus.
2. Quint. prooem. lib. VI fin.

tebat. Etiam annis pubertati proximis mansit tamen, pro coaevo illorum temporum sermone, nomen aetatis puellaris. Sic ipse Quintilianus uxorem suam priorem, quae annum XIX attigerat, aetate [3] puellari fuisse dicit, suae comparata. Quum suae comparatam aetatem illam puellarem appellat, maiorem illam recepta aetatis puellaris significatione, nec multo tamen maiorem, agnoscit. Sic itidem de uxore sua coaevus Quintiliano, minor tamen, Plinius [4]: abortum fuisse, dum se praegnantem esse puellariter nesciret. Quod si aetate nubili fuerit filia Quintiliani, quum dotem illam donaret Plinius, annum certe aetatis XII exegerit oportet, limitem nimirum Romanae, in femineo sexu, pubertatis. Plinius autem, post annum Domini CVII quo libros illos epistolarum collegit, ediditque, scribere illa non potuit. Antea potuit, nec multo tamen: rara enim admodum, si qua fortasse ulla, hic apparent, quae scripsit ante caedem Domitiani. Esto ergo: duodecennis fuerit filia illa Quintiliani ipso illo anno, quo epistolam illam scripsit ediditque Plinius. Ita natam illam fuisse oportuit anno aerae nostrae XCV. Nec adeo nubere mater illius potuit ante annum XCIV, ut haec illius primogenita fuisset. Aestate enim anni CVII in secessu Laurentino, libros priores epistolarum octo collegit Plinius emisitque. Itaque antea iam epistolam illam scripserat, adeoque antea XII aetatis annum impleverat filia Quintiliani. Vix autem ante annum XCIV fieri potuit, ut novam illam uxorem duxerit Quintilianus. Ita enim libri VI initio scribit, quasi nec heredem haberet, nec vel spem heredis. Non ita certe scripturus, si de novo aliquo matrimonio cogitasset. « [5] Nos, inquit, miseri, sicut fa-

3. Quint. ib.

4. Plinius Secundus Epistol. lib. VIII, ep. 10.

5. Prooem. lib. VI fin.

» cultates patrimonii nostri, ita hoc opus, aliis prae- » paramus, aliis relinquemus. » Nondum ergo anno, pro nostris rationibus, XCII iam affecto, de alia uxore egerat, quum tamen iam ultra triennium a prioris uxoris morte effluxisset. Inde connixis viribus in hoc institutionum opus incubuit, dum ad finem illud perduxisset, quod ineunte anno XCIV factum existimamus. Tum demum otium erat cogitandi de novo illo matrimonio: adeoque arcte invicem cohaerent haec omnia, ut longe me a vero matrimonii huius tempore abesse non existimem. Orbam vero patre hanc uxorem Quintilianus duxerit necesse est, si quidem filia fuerit Tutilii. Tutilium enim suae aetatis scriptoribus accenset ipse Quintilianus (si quidem idem ille cum Rutilio), qua vivis etiamnum, quum illa commentaretur ipse, scriptoribus opponebantur. Haec ille libro operis tertio. Vnde colligimus ante annum XCII fuisse defunctum. Eoque ordine recenset illos aetatis suae scriptores, Virginium (rhetorem nimirum) Plinium et Tutilium. Si quidem vero obituum ordine, sic omnium ultimum necesse erit decessisse Tutilium. Atqui Plinium (maiorem scilicet, quem habuit in animo Quintilianus) [6] anno LXXIX excessisse probavimus. Itaque medio illo spatio decesserit Tutilius inter anni LXXIX diem Augusti mensis 24, et annum XCII. Et filiam tamen anno XCIV nubilem reliquit, puberem scilicet, adeoque ad minimum duodecennem. Si virginem duxerit, Quintilianum ipsum infra annum LX fuisse necesse est. Id enim probri loco Ciceroni obiectum ipse narrat [7], quod sexagenarius Popiliam virginem duxisset. Recte et illud, pro nostris hypothesibus, quae illum quinquagenario propiorem faciunt, quam sexagenario.

6. Ann. Plinian.

7. Quint. lib. VI, cap. 3, 4.

XXXIII. [1] Ita vitam Quintiliani ad annum usque CVII aerae nostrae christianae produximus, quo illam de filiae nuptiis epistolam scripsit Plinius discipulus: nimirum ultra annum climactericum magnum tot viris maximis, pro veterum sententia, fatalem. Quousque postea vixerit, in tanta veterum monimentorum inopia, statuere difficile est. Haec certe ultima illius est mentio, quae quidem hodieque exstat, indubia prorsus, fideique exploratae. Nihil ultra constat, ni locum coniecturis concedamus atque ratiociniis. Suspicor tamen illum Plinio discipulo fuisse superstitem, immo Hadriani etiam imperium attigisse. Si quidem antea mortuus fuisset quam Plinius e secessu in provinciam discederet, vix puto, hoc tacuisset ipse Plinius. Multos ille coaevorum epistolis, quum defungerentur, ornavit: Virginium Rufum [2], Corellium [3], Saturninum [4], Martialem [5] poëtam, ipsum, quem contemnit, Regulum [6]. Etiam captavit, undequaque epistolarum argumenta, in otio praesertim illo et secessu studiis gratissimo. Solumne praetermissurus, quem maximo in honore habuit, praeceptorem Quintilianum? Solumne illum qui styli ostentandi uberrimum praebiturus erat argumentum, styli ipsi ostentatori iactantissimo? praesertim iam gliscente in dies epistolarum fama, quum iam memoriae causa cuperet epistolis Plinianis inseri Geminius [7]; parentationem certe inferiasque negare non potuit memoriae praeceptoris longe carissimi. Proinde annum illum secessus Pliniani CVII superavisse Nostrum est sane verisimillimum.

1. Superstes erat, et, existimo; Plinio discipulo praeceptor Quintil.
2. Lib. II, epistol. 1; lib. IX, epistol. 19.
3. Lib. I, ep. 12.
4. Lib. V, ep. 7.
5. Lib. III, ep. 21.
6. Lib. VI, ep. 2.
7. Lib. IX, ep. 11.

XXXIV. [1] Quod vero illum ad Hadriani etiam tempora pertigisse censeam, ex ornamentis quibus tandem honestatus est consularibus, elicio. Illum certe principis fuisse praeceptorem, eoque nomine insignibus consularibus ornatum, tradit Ausonius [2]. Erat, fateor, post abdicatum officium docendi publicum, cura nepotum e sorore a Domitiano illi demandata. Certum hoc ex ipso Quintiliano [3]. Horum nomine ornamenta consularia illi decreta fuisse aliquando suspicabar. Sic [4] Verrium Flaccum e schola in Palatium ad nepotes eius erudiendos transtulerat Augustus: ea tamen conditione ut ne quem amplius postea discipulum reciperet. Ad eundem plane modum quo Quintilianum nostrum schola publica defunctum suis e sorore nepotibus imbuendis praefecit Domitianus. Et viginti annorum in munere docendi in publico factis stipendiis vicariam dignitatem postea emeriti loco decreverunt Theodosius [5] iunior et Valentinianus Caesar anno aerae nostrae CCCCXXV. Suspicabar legem illam a priorum temporum exemplis emanasse, quibus professoribus publicis emeritis aut principum institutoribus, honores plerumque decerni solebant. Inde colligebam consularium ornamentorum tempus vel a fine vicesimi in schola publica Quintiliani stipendii, vel a nepotum illa Domitiani institutione esse arcessendum. Atque ea me in sententia magis confirmabat, quod per Clementem consularia illa ornamenta sortitum Nostrum testetur Ausonius. Erant quidem sub Domitiano duo Clementes in Domitiani gratia celebres, Arretinus alius, alius ex eadem qua Domitianus ipse, gente Flavius, Domitiani e Vespasiani patris

1. Quintilianus ornamentis consularibus insignitus. Si quidem a Domitiano, anno aer. Christ. XCII.

2. Auson. Gratiar. Act. ad Gratian. p. 712.

3. Quint. lib. IV, prooem.

4. Suet. Grammat. c. 17.

5. Cod. lib. XII, tit. 15.

fratre Flavio Sabino, a Vitellianis interfecto, patruelis. Solus autem in hac causa locum habere potuit Clemens ille posterior Flavius. Duxit enim ille ipsam illam Domitiani sororem cuius noster meminit Quintilianus, ut nos docet in Apollonii vita Philostratus [6]. Immo ipsos illos ex ea filios sustulit, quorum studiis Quintilianus a Domitiano praefectus est. Ipsos enim illos « Flavii Cle» mentis filios etiam tum parvulos successores palam » destinavisse, et abolito priori nomine, alterum Ve» spasianum appellari iussisse, alterum Domitianum » testatur Suetonius [7]. Ad adoptionem plane spectare videbatur nominum illa mutatio. Ita nimirum ut in illius familiam transituri viderentur, qui nova illis nomina imposuerat. Ita Caesares fuissent et filii Augusti in numis appellandi, quos palam Domitianus successores destinaverat, similesque adeo illis de quibus loquitur Ausonius. Sic fuerit illorum institutor, pro eorum, de quibus ille loquitur, exemplo honore aliquo publico remunerandus. Sic recte Clemens illorum pater consularia illa ornamenta praeceptori filiorum impetrarit. Is, inquam, potius quam Domitianus ipse, quod nondum plena peracta esset adoptio, nec adeo e potestate eius in Domitiani sacra domestica pueri migraverant. Eo etiam spectare potuit maioris Quintiliani filii a viro consulari adoptio, et quod praetorio iam avunculo gener fuerit designatus. Nec diu ante pueri obitum fuisse ambos illos eiusdem honores e patris Quintiliani testimonio facile colligitur. Tum vero admodum opportuni fuissent, patre iam consularia ornamenta sortito, parem nimirum honorem cum viris praetoriis atque consularibus. Hic ergo Clemens si consularia illa ornamenta

6. Philost. Vit. Apollonii, l. VIII.

7. Suetonius Tranquillus in vita Dom. cap. 15.

Quintiliano nostro impetraverit, a vero tempore quo fuerint impetrata longe aberrare non poterimus. Clementem illum tantum non in ipso eius consulatu Domitianum interemisse docet Suetonius. Si quidem de mensibus loquitur quibus consulatum ipsum gesserit, sic anni XCV mense Martio ineunte caesus fuerit Clemens, nec potuit adeo post illum ipsum mensem consularia ornamenta consequi Quintilianus. Sed nec antea illa consequi idem potuit quam studiis puerorum praeficeretur, quod factum anno, pro nostris rationibus XCII. Sic medio illo spatio inter annum XCII et XCV concludi oportebit Quintiliani nostri ornamenta illa consularia, si quidem illa, et propter pueros illos, et illo impetrante Clemente, fuerit consequutus. Immo ipso illo anno XCII quo pueris praeceptor datus est, si haec patris ornamenta consularia in causa fuerint, cur filium Quintiliani pater consularis adoptaverit, et generum eundem praetorius avunculus designaverit. Nuper enim, quum moreretur, consulari adoptione ad omnium spes honorum patris admotum, testis est de filio Quintilianus ipse pater. Satis nimirum commode inter libri IV Institutionum et VI initia.

XXXV. [1] Sic equidem hunc Quintiliani honorem disponendum esse crederem, si horum puerorum causa illum, et hoc Clemente impetrante, fuisset consequutus. Potius tamen eo propendeo, ut propter Hadrianum, eoque adeo imperante, ornamenta illa Noster acceperit. De Augustorum enim praeceptoribus, qualis ipse fuerat Augusti Gratiani, loquitur Ausonius. « An tu, inquit, » solus praeceptor Augusti? Immo ego cum multis con- » iunctus officio, sed cum paucissimis secretus exem-

1. Non tamen propter illos Domitiani nepotes, sed propter Augustum aliquem, cuius praeceptor fuerit, Quintilianus noster a principe ornamenta illa consularia consequutus est.

» plo. » Proinde Augustorum dumtaxat praeceptores in sequentibus commemorat. Pergite deinde : « Nolo Con-» stantini temporum taxare collegas : Caesares doce-» bantur. » Hic palam ostendit, ita sibi consilium esse solos Augustos, Augustorumque praeceptores recensendi, ut ne quidem Caesarum praeceptores memorare vellet. Et fuit quidem Augusti Neronis praeceptor Seneca. Et Augusti magistrum Frontonem Marci appellat ipse Ausonius. Vnicus est de quo ulla possit esse suspicio Augustusne fuerit, Maximinus iunior, seu potius Maximus (sic enim illum appellant coaevi numi), Maximini Thracis filius cuius praeceptorem Titianum hic adducit Ausonius. Sunt tamen etiam in illius numis argumenta Augustum illum a patre tandem fuisse appellatum. PIETAS AVG. in aversa parte legitur apud Cl. [2] Begerum e thesauro Palatino : ET VICTORIA AVGVSTORVM in uno ; VICTORIA AVG. in alio numo apud Cl. Mediobarbum. Itaque pro Augusti magistro Quintilianum nostrum habuit Ausonius, quo titulo ipse etiam alibi saepe gloriatur. Atqui tantum abest ut Augusti fuerint Domitiani illi nepotes, ut ne quidem ullos illorum numos habeamus, qui vel Caesares illos, vel Augusti filios agnoscant. Immo nepotes illos non filios Domitiani appellat ipse Quintilianus. Inde colligitur, quum librum IV ipse scriberet, quum studiis illorum praeficeretur, nondum illos a Domitiano fuisse adoptatos. Nulla prorsus illorum occurrit, post caedem Domitiani, in historia mentio, quae tamen merito exspectanda erat, si publico aliquo titulo illos Domitianus insignivisset. Ad causam ergo quam egit Ausonius nihil plane faciebat nepotum Domitiani illud magisterium.

2. Beger. num. 51.

XXXVI. [1] Quod si ab Augusto aliquo discipulo consularibus ornamentis insignitus fuerit Noster, quaerendum deinde erat, quis ille esse potuerit. Domitianum certe si instituisset, vix tacuisset ipse Quintilianus, quum de honore illo loquitur, quo nepotum curae ipse ab eo fuisset admotus. Maioris enim gloriae fuisset, si Augustum ipsum docuisset quam si filios Augusti. Successit Nerva Quintiliano ipso aetate maior, ne discipulus esse posset. Traianus annos oratoriae dari solitos in castris egit, ut alibi [2] ostendimus. Immo expertem illum bonarum artium et ignarum fatetur Dio, adeo nimirum a Quintiliani disciplina alienum, ut nec alium aliquem oratoriae magistrum habuerit. Proinde superest solus Hadrianus cuius magister esse potuit, si quidem Augustum ille discipulum habuerit. Et quidem illum constat artium liberalium omnium fuisse peritissimum. Erat praeterea Hadrianus Romae, quum scholam abdicaret Quintilianus, et aetate etiam illa quae rhetoribus dare operam solebat. Anni enim LXXXVIII fine annum aetatis egit XIII, iam pueris grandioribus accensendus, quos apud rhetoras studuisse iam probavimus. Nec antea Roma in patriam concessit quam iustam pueri aetatem penitus explevisset, sumpsissetque togam virilem. Potuit ergo eo usque Quintilianum docentem audire, sed privatus adhuc, et ne spei quidem imperatoriae, quum spem adhuc nullam imperii concepisset vel Traianus eius avunculus. Vt tamen Quintilianum in schola docentem non audivisset Hadrianus, quum operam ille studiis rhetoricis nondum daret, aliud nihilominus tempus erat quo se oratoriae addixerit, et quo Quintiliani disciplinam saltem dome-

1. Augustus ille vix alius esse potuit quam factus imp. Hadrianus.

2. Praef. IV ad Spart. Adrian. §. 5.

sticam satis commode habere potuerit. Quaestor Hadrianus anno CI quum orationem imperatoris in senatu agrestius pronuntians risus esset, usque ad summam peritiam et facundiam Latinis operam dedit, inquit in vita Spartianus [3]. Hoc autem ipso tempore Quintilianum adhuc Romae fuisse e Plinio iuniore constat. Eundem postea iam principem professores omnes (in illis etiam rhetoras) et honoravisse, et divites fecisse idem docet Spartianus [4]. Vix est quod dubitemus quin ex hoc numero fuerit, si quidem adhuc in vivis esset, noster Quintilianus: professor ille nimirum olim publicus, et publico etiam stipendio. Immo honorem illum ornamentorum consularium habuisse iam docuit Ausonius. Iuvenalis etiam divitem agnoscit, et fato potius cuidam imputat quam studio rhetorices. Sic enim ille:

. Vnde igitur tot
Quintilianus habet saltus? exempla novorum
Fatorum transi: felix, et pulcher, et acer;
Felix, et sapiens, et nobilis, et generosus
Appositam nigrae lunam subtexit alutae.

Cum divitiis hic et nobilitatem felici tribuit, et quidem senatoriam. Illorum enim erant lunulae illae calceis assutae. Inde patriciam lunam illam appellat [6] Statius. Nec certe propter gentes patricias proprie sic dictas, quae erant senatorum sub Romulo, sed quod senatorum propria esset, qui patres conscripti, etiam minorum gentium appellabantur. Innuit etiam postea nobilitatem consularem verbis illis:

Si fortuna volet, fies de rhetore consul:
Si volet haec eadem, fies de consule rhetor 7.

3. Spart. Hadr. c. 3.
4. Spart. ibid. cap. 16.
5. Iuven. sat. VII, vs. 188-192, Editionis Paris., volum. I, pag. 552.
6. Stat. lib. V, Sylv. 2, v. 28.
7. Iuven. sat. VII, vs. 197, 198.

Haec sane quum Quintiliani causa dicat, vix est quin Quintilianum talem ostendant, e rhetore nimirum nobilem, senatorium, consularem; et quidem illis divitiis instructum, quae essent etiam ad censum senatorium necessariae. Iam enim olim ante haec Quintiliani tempora ad locum in senatu capiendum necessarius erat, praeter natales, etiam census senatorius. Is erat, his Quintiliani temporibus, teste Iuvenale [8], triplex equestris; qui quum quadringenti esset sestertium, senatorius proinde valebat duodecies Hs. Et quidem ab ultimis Augusti temporibus. Auxit enim ille veterem senatorum censum nunc ad decies, tandem vero ad duodecies sestertium, ut e Dione [9] colligitur et [10] Plutarcho, suffragante etiam in censu sestertium duodecies Suetonio [11]. Itaque hanc summam explere illum oportebat qui locum in senatu tenere vellet. Necessarium sane ad sumptuosam illam, quam appellat Plinius, dignitatem cum decore sustinendam. Inde factum ut quos vellent in senatum allegere, iis, si aliunde non suppeteret, censum auxerint ipsi etiam Augusti. Praeivit Augustus ipse primus, qui quum censum, pro eo quo dixi modo, ampliasset, supplevit [12] non habentibus. Sequutus est Augustum [13] Tiberius. Inde in exemplum transiit apud successores. Alioqui onerosus futurus erat, nec adeo expetendus ordo etiam amplissimus, si deessent expensae. Inde Propertium Celerem virum praetorium veniam ordinis ob paupertatem petiisse dicit Tacitus [14]. Inde tribunatus, si deessent candidati, senatores ex equitibus, creavit Augustus, ea tamen lege, ut [15] potestate

8. Iuvenalis in satira XIV, versu 326, volum. II, pag. 320.
9. Dio, lib. LV.
10. Plutarch. Anton.
11. Suet. Aug. cap. 41.
12. Suet. Aug. ib.
13. Tacit. Ann. I, cap. 75.
14. Tacit. ib.
15. Suetonius Tranquillus in vita Aug. cap. 40.

transacta, in utro vellent ordine manerent: quoties nimirum metueretur gradus senatorius propter expensas. Inde denique toties legimus, etiam apud iuniores Augustos, decretos honores cum sumptibus. Proinde non est quod dubitemus, quicumque demum ornamenta illa consularia Quintiliano nostro decrevit Augustus, eundem etiam divitias honori sustinendo pares illi decrevisse. Erant quidem ornamenta illa consularia consulatu ipso nonnihil inferiora. Proinde honestamenta nominis potius quam insignia potestatis visa testatur Ausonius. Inde consularia [16] ornamenta praetoriis etiam viris concessit Iulius: et, quum consulatum ipsum dare gravaretur, consularia tamen ornamenta [17] Claudio detulit Augustus. Immo procuratoribus suis ducenariis consularia ornamenta indulsit ipse Claudius. Rei tamen ipsius vicem supplebant illa ornamenta, pariter ut supplebant triumphi iusti locum ornamenta triumphalia. Proinde non est quod dubitemus, quin et consulatus loco fuerint ornamenta etiam consularia. Honor proinde senatorius, sumptuumque adeo senatoriorum, qui vicem gessit honoris in senatu summi. Iura certe habuit consularia, si minus sententiae inter consulares in senatu dicendae, at saltem trabeae consularis atque clientelae. Illa certe ad minimum iura quae sumptus exigerent. Atqui certum est ita nondum Domitiano imperante, ut ne quidem quum scriberet Plinius discipulus sub Traiano, Quintiliano nostro divitias fuisse senatorias. Modicum facultatibus scio, inquit ille ipse Plinius [18]: prae censu scilicet senatorio: de filiae enim ibi nuptiis agit senatoriis.

16. Suet. Iul. cap. 76.
17. Suet. Claud. cap. 5.
18. Plin. Secundus epistol. lib. VI, ep. 32.

XXXVII. [1] Sed vero Iuvenalem scripsisse ante Plinium recepta est, fateor, etiam apud eruditos, opinio: inde nimirum oriunda quod irati histrionis exsulem illum appellet Sidonius Apollinaris. Iratum illum histrionem Paridem intelligunt, et quidem posteriorem illum Paridem propter adulterium cum Domitia occisum a Domitiano. Ab illo credunt Paride, propter paucos quosdam satirae, quibus illum perstrinxerit, versus pulsum fuisse in exsilium Iuvenalem, missum nimirum per speciem honoris ad praefecturam cohortis in extrema parte tendentis Aegypti. Inde nunquam rediisse, verum intra brevissimum tempus angore et taedio periisse. Haec si vera essent, sic ante repudium Domitiae, quo tempore Paris occisus est, oportuit scripsisse Iuvenalem; aliquot certe annis ante consecrationem Iuliae, quae anno periit, ut vidimus, aerae nostrae XCI, multis certe ante finem Domitiani annis, cui adeo ipse superstes esse non potuit. Ita periisse necesse erat, antea quam scriberet Plinius, tantas illas Quintiliani divitias. Quo tandem, quaeso, illius merito? Quo etiam infesto principe, quum Domitiani gratia esset florentissimus? Vbinam ergo beatitudo eius illa, quam adeo in illo celebravit discipulus Plinius? Mirum est profecto nondum vidisse eruditos quam haec omnia inepte invicem cohaereant. Atqui illud ipsum suspectam hanc sententiam facere potuit, quod longe verisimilius est, a modicis illis facultatibus, quas memorat Plinius ad divitias Nostrum (quarum meminit Iuvenalis) ascendisse, quam vice versa illum a divitiis ad modicas facultates recidisse. Ita certe quum nullo prorsus insigni infortunio notatum observarunt veteres.

1. Non sibi constat recepta illa opinio, quod sub Domitiano scripserit, et a Paride actus sit in exsilium Iuvenalis.

XXXVIII. [1] Sed miri sunt in hac universa causa tam recentiorum quam etiam veterum errores: Paridem illum seniorem intelligunt vitae Iuvenalis auctor anonymus, et vetus ille quem habemus Iuvenalis interpres, Claudii nimirum Neronis libertum a patrono ipso, ut testantur Dio [2] et Suetonius [3], interfectum. Proinde ad Neroniana tempora illa refert scholiastes, in quibus Paridis mentionem fecit Iuvenalis. Ita Domitiani tempora perstringere Iuvenalis non potuerit, qui paulo post exsilium obierit, quod tamen, vel ex ipso Satirarum opere, constat esse falsissimum. Atqui iuniorem illum fuisse Paridem a Domitiano caesum, quem perstrinxit Iuvenalis, vel inde constat, quod Statium poëtam dicat, post recitatam cum laude Thebaidem, Agaven suam tragoediam Paridi illi vendidisse. Hic sane Statius ab eo quem habemus, alius esse non potuit. Ediderat ille Thebaidem suam paulo antea quam primum ederet Sylvarum librum: probatam nimirum antea recitationibus. Ita post initium Domitiani, et tamen ante Paridis caedem, et repudium Domitiae Agaven vendiderit oportet Statius. Adeo praeterea certum est, post caedem Domitiani Satiras scripsisse Iuvenalem, ut mirum sit profecto monitos a Lipsio [4], et Salmasio [5] de eo amplius dubitare posse viros eruditos. Non repeto hic argumenta iam ab illis olim observata. Novum addo quod illos fugerat, sed vero longe certissimum. Marium [6] ille Priscum dicit nuper Afros discinxisse, proinde exsulem factum damnatum repetundarum: sic tamen ut diis ipse iratis frueretur, provincia autem victrix ploraret. Hanc

1. Ne veterum quidem hic hallucinantium testimonia satis ipsa sibi consentiunt.

2. Dio. L.

3. Suetonius Tranquillus in vita Neron.

4. Lips. Epist. Quaest. lib. IV, ep. 20.

5. Salmas. in Solin. Polyhist.

6. Iuvenalis satira I, versu 47, 48, 49, 50; satira VIII, versu 120.

ipsam Afrorum causam coram Traiano 3° consule [7] Plinius egit mense ianuario anni C. Et quidem eo eventu ut rapta fisco addicerentur, quae causa erat provinciae plorandi, reliquis ipse in exsilio frueretur. Sunt et illa Iuvenalis de Domitiano verba :

Quum iam semianimum laceraret Flavius orbem
Vltimus, et calvo serviret Roma Neroni etc. [8]

Haec verba ad exsilium poëtae retulit vetus scholiastes: « Propter quod, inquit, sub specie honoris relegatus » est ad cohortis curam in Aegypto, Hoasa, ubi mor- » tuus est. » Sed mitius fingitur Domitiani, quam fuit, ingenium, quum verba illa exsilio expiata credunt, et quidem tali exsilio quod speciem haberet honoris, quod praefectura potius quam exsilium appellaretur. Fuit quidem Iuvenalis in exsilio, etiam in Aegypto, ut e satyra eius colligitur 15: non tamen certe sub Domitiano. Immo Iuvenalem in ipsa Subura memorat [9] Martialis, anno postquam in patriam rediisset (quod Traiani 3° consulatu factum) ad minimum III, aerae nostrae christianae CIII, post caedem Domitiani VIII, quum tamen taedio et angore (exsilii scilicet) mortuum testetur vitae auctor anonymus. Nunquam redierit oportet qui taedio exsilii et angore sit mortuus. Fieri tamen vix potuit quin redierit, Nerva exsules revocante, qui a Domitiano fuisset relegatus, si quidem Domitiano fuisset superstes: praesertim ille qui per speciem honoris exsulaverat. Ita pugnant omnia quo minus vera esse possit recepta illa sententia.

XXXIX. [1] Sed vero a Sidonii illo testimonio pendent

7. Plin. Paneg. c. 76; et lib. II, ep. 11, 12.
8. Iuven. sat. IV, vs. 37, 38.
9. Martial. lib. XII, ep. 18.

1. Missus est Iuvenalis in exsilium ab Hadriano. Et quidem anno aerae Christianae CXVIII.

recepti illi errores irati histrionis exsulem Iuvenalem appellantis. Addit praeterea manifestum, ut putat, Suidae auctorisque veteris qui vitam Iuvenalis conscripsit, Cl. Rychius. Atqui non idem dicunt illi, ut mox videbimus, quod putat ille dicere Sidonium. Ego potius vicissim ex illis explicandum existimo Sidonium. Sic autem se rem illam totam habuisse censeo. Exsul erat, uti iam dixi, Iuvenalis quum satiram scriberet XV. Hoc confirmat etiam in v. 27 scholiastes : « De se, inquit, » Iuvenalis dicit, quia in Aegypto militem tenuit, et » ea promittit se relaturum quae ipse vidit. » Proinde rixae illi ipse affuit, quam describit inter Ombitas et Tentyritas. Tempus autem ipse designavit rixae illius, quum et nuper illam contigisse dicit, et quidem consule Iunio [2]. Scio quidem Vincum nonnullos, Iuncum alios in loco illo legere. Id quoque scio in inscriptionibus, non tamen horum temporum, occurrere Aemilium Iuncum. Sed, quicumque demum is fuerit consul, ordinarium certe fuisse verisimillimum est. Designatis enim consulibus res extra Italiam gestas signare non solebant, teste Dione [3]. Iuncum autem aut Vincum nullum prorsus agnoscunt horum temporum Fasti inter consules ordinarios. Rectius ergo Iunium reponunt codices et fide pariter et numero potiores, ne quidem metri ratione refragante, ut iam olim observavit Salmasius. Et quidem Iunium duplicem habent Fasti coaevi Iuvenali alium Domitiani in X consulatu collegam Appium Iunium Sabinum, anno Domini LXXXIV, alium Hadriani in suo itidem consulatu III, collegam Q. Iunium Rusticum. Quo minus prior intelligi possit, obstant illa omnia quae in his ipsis Satiris occurrunt Domitiani temporibus recentiora. Posteriorem ergo intellexerit

2. Iuv. sat. XV, v. 27. 3. Dio, L.

oportet anno aerae receptae CXIX. Hoc ergo anno erat in exsilio Iuvenalis testis earum, quas deridet, rixarum. Sed vero Roma illum eiicere non potuit Traianus, qui ab anno usque CXII, Romae ipse non affuit, nec etiam ante annum CXVIII, quo Romam venit imperator, Hadrianus. Romae enim nata est exsilii occasio, quod Romae Satiras recitaverit, quod Romae secundis omnium suffragiis exceptus fuerit, quod Romae princeps ille, quicumque fuerit, ingeniis faverit, praefecturisque poëtas remunerari solitus fuerit, et quidem interpellantibus (qui Paridis in loco videri possent) seu amicis, seu libertis. Inde enim factum, ut quae in Paridis olim defuncti opprobrium scripsisset Iuvenalis, ea princeps in suam amicorumve aut etiam temporum suorum contumeliam acceperit. Inde nimirum, ut levi atque ioculari delicto, ut observavit vitae auctor, par etiam poena decerneretur. Semestres Paridis militias, tribunatus scilicet, poëtis venditas exprobrat [4] Iuvenalis: ita nimirum ut praefectos Pelopeia, tribunos Philomela fecerit. Proinde ipse cohortis praefectura donatus est, quasi Satirarum praemio. Plane hoc pro indole Hadriani satis ioculari, et poenae loco, et in speciem honoris. Obiectat ille venalia illa poëmata emptorum nomine edita, captatosque adeo ab illis alienorum operum honores. Nescio an proinde ingenii sui foetus sub libertorum nomine ediderit Hadrianus (hoc enim de eo testatur Spartianus [5]) quo se adeo alienum ostenderet a convicio illo captandi debitos alienis operibus honores, ut contra sua alienis nominibus supposuerit, et quidem, qualis Paris fuerat, libertorum. Itaque et Romae fuerit oportet, et suae indolis experimenta dederit in literatos munificentissimae, quum Iuve-

4. Iuven. sat. VII, vs, 88, 89, 92. 5. Spartian. Adrian.

nalis illa in se dicta suspicari posset Hadrianus. Sic ante anni CXVIII finem, aut CXIX initium, mitti vix potuit in exsilium Iuvenalis. Erat autem, quum relegaretur, octogenarius. Proinde natus fuerit vel anni XXXVIII fine, vel XXXIX initio. Inde reliqua Iuvenalis tempora erunt arcessenda.

XL. [1] Ait vitae auctor, ad mediam fere aetatem declamasse, animi magis causa, quam quod scholae aut foro praepararet. Suffragatur et ipse, quum ait se « consilium dedisse Syllae, privatus ut altum dormi« ret. » Plane declamatorium illud erat argumentum. Inde facundiae nomine illum celebrat Martialis. Recte nimirum ille, satisque, pro temporum ratione, congrue. Media enim aetas Iuvenalis incurret in annum, pro nostris hisce calculis, LXXVIII vel LXXIX, multis antea annis quam scriberet illa Martialis. Sed nulla adhuc memoratur eius celebritas a re poëtica, ne a Quintiliano quidem ubi agit de scriptoribus satirarum. Non equidem, ut suspicatur Rigaltius, quasi illum laesisset hoc ipso satirarum opere Iuvenalis. Tantum abest ut id moleste ferre posset Noster, ut sane contra nuspiam illius, nisi cum honore, meminerit. Sed monet Noster lectorem aliquoties se dedita opera a nominibus [2] viventium abstinere. Et multis postea annis scripsit Iuvenalis illas, quas habemus, satiras. Addit enim vitae auctor, posteaquam declamationibus inclaruisset: « Deinde paucorum versuum satira non absurde com» posita in Paridem pantomimum, poëtamque Claudii » Neronis, eius semestribus militiolis tumentem, genus » scripturae industriose excoluit. » Proinde unicam illam fuisse paucorumque versuum satiram innuit,

1. Eodem illo anno aerae nostrae christianae CXVIII, postea quam Romam venisset Hadrianus, satiras omnes scripsit, recitavit, ediditque Iuvenalis.

2. Quint. lib. III, c. 1; lib. X, c. 1.

quam primum scripsit Iuvenalis: eam quum non absurde compositam ipse iudicasset, inde animos sumpsisse ad genus scripturae industriose excolendum. Mansit tamen intra privata auctoris scrinia prima eius illa in hoc genere scribendi exercitatio. Adeo nimirum ab eo nondum edita, ut ne amicorum quidem auditoriis recitanda crederetur. Sic enim subiungit auctor: « Et tamen diu ne modico quidem auditorio quidquam » committere est ausus. » Id quod etiam primis primae satirae verbis satis aperte significat ipse Iuvenalis. Nec enim alio spectare videntur illa in quibus queritur tamdiu, se fuisse poëtarum recitantium auditorem; « semper clamasse Frontonis platanos, et convulsa » marmora, ruptasque assiduo lectore columnas; » quum ipse scilicet nondum in eo scripti genere aliorum patientiam exercuisset. Tam longe aberant illa a Paridis ira concitanda, si vel superstite Paride fuissent scripta, eum irritare non possent, quum nondum emanassent in publicum. Nec tamen verisimile est ante caedem Paridis vel illam paucorum versuum satiram scripsisse Iuvenalem. Nihil fateor, de scriptionis tempore accuratum tradidit, quem unicum habemus de his rebus testem, vitae auctor anonymus. Id unum indicat, post mediam aetatem ad illa Iuvenalem studia deflexisse. Sed nihil plane de studiis eius poëticis poëta Martialis [3]. Is tamen se ita Iuvenali familiarem fuisse gloriatur, ut non magis Pyladi amicus fuerit Orestes, aut Theseus Pirithoo, ne vel arcana Iuvenalis studia Martialem latuisse suspicemur. Immo [4] a mortuis ille prudenter abstinendum esse censet. Tantum abest ut vivum Paridem, vel in prima illa satira laceraret. Iuniorum ergo auctorum ista sunt tantummodo ratioci-

3. Martial. lib. VII, ep. 24.   4. Iuvenal. satir. I.

nia, non autem e veterum monimentorum coaeva fide deprompta testimonia. Quum vero genus scripturae industriose excoleret, tum et reliquum satirarum corpus scripsit, inque illam, quam retinent hodieque, formam redegit, et ea quoque quae prima fecerat novis scriptis infercivit. Sunt enim illa auctoris anonymi verba : « Mox magna frequentia magnoque » successu bis ac ter auditus est, ut ea quoque quae » prima fecerat, inferciret novis scriptis. » Recitavit, ni fallor, omnia, emisitque in publicum, anno CXVIII postquam Romam venisset Hadrianus, quem ille principem a benevolo eius in haec studia animo in hac ipsa satira [5], in qua occurrunt verba illa de Paride, commendat. Inde, ni fallor, animos sumpsit scripta sua in publicum emittendi. Inde tantus ille recitantium numerus, de quo in prima satira, quum spes illa lucri appareret, ditante professores, uti vidimus, Hadriano. Omnes ergo satiras sub Hadriano editas existimamus, non postremas tantummodo, ut voluit Salmasius. Paratas enim ad editionem uno eodemque tempore fuisse vel illud arguit, quod bis illas terque recitaret. Non scilicet seorsim, sed unis continuisque recitationibus, quas quidem ante exsilium scripserat, universas. Quumque diu se a recitatione continuerit, proinde anni CXVIII fine, feriis fortasse, quas recitatio:ibus plerumque dabant, vindemialibus, non autem aestivis recitavit. Vltimas satiras a XIII tum certe scriptas nota illa sexagesimi a Fonteii consulatu anni docet, etiam observante Salmasio. Ad Traiani etiam tempora exeuntia spectabant terrae motus illi quorum mentio occurrit in satira VI, v. 409, 410, observante Lipsio. Erat enim terrae motus ille anno, pro nostris calculis CXIV exeunte,

5. Iuvenal. satir. VII, v. 1.

pro receptis [6] autem CXV itidem exeunte. Et Frontonem illum cuius platani et marmora perpetuis poëtarum recitationibus sonabant, ut nos docet Iuvenalis ipso satirae I initio, non alium existimo a celeberrimo oratore M. Cornelio Frontone, Marci Luciique Antoninorum magistro, qui sub Hadriano praecipue et Pio et Marco floruit, ne ad tempora Hadriano antiquiora possit commode referri. Vidit illum certe audivitque sub Pio Gellius [7]. Consulatum autem sub disciplulo gessit, ut videtur, Marco. Erant, fateor, alii quoque, illis temporibus, Frontones, ut observavit olim ad locum iunioris Plinii Catanaeus. In illis etiam Fronto Catius, sub Traiano, orator et ipse et senator Plinio ipsi coaevus, et ab eo non [8] uno in loco memoratus. Illum grandaevum admodum fuisse oportet, si Marci tempora attigerit, si Plinii tempore aetate fuerit senatoria. Eundemque sane credidit Catanaeus: nescio an recte. Sed temporum ratio, et favor in illum Hadriani, et par adeo illius in literatos studium id efficiunt, ut non alium illum fuisse verisimillimum sit a Marci praeceptore, de quo loquitur Iuvenalis. Id tamen praecipue suadet, uti dixi, tantus ille recitantium numerus temporibus Hadriani convenientior quam Traiani. Traiano certe imperante Romam ita reliquit Martialis, ut in patriam discesserit, nec inde unquam postea redierit. Non alia, ut videtur, causa, quam quod lucri e studio poëtices quaerendi spes omnis deinceps penitus decollaverit. Proinde verisimilius existimo, qui anno CXVIII Hadrianum offenderit, missum proinde in exsilium initio anni CXIX. « Erat tum (inquit vitae auctor) in » deliciis aulae histrio, multique fautores eius quotidie

6. Prael.

7. Gell. Noct. Att. lib. XIII, 27; lib. XIX, 8, 10, 13.

8. Plin. lib. II, ep. 11; lib. IV, ep. 9; lib. VI, ep. 13.

» provehebantur. Venit ergo Iuvenalis in suspicionem » quasi tempora figurate notasset. » Nempe illa in Paridem dicteria histrionem, in suum (cuius nomen non prodidit auctor) histrionem dicta interpretabatur Hadrianus, et se magis in illo quam histrionem ipsum, in histrionis sui persona notatum, quod honores suos viris literatis concessisset interpellante histrione. Ad principes enim ipsos pertinebant laudes illae temporum, aut convicia. Idque frequentissime illis obiectum, si quid personis vilioribus in reipublicae administratione tribuissent. Servorum libertorumque gratia nihil fere contumeliosius. Sexto Pompeio hoc obiectum legimus, et imperatori Claudio. Et multa istiusmodi exempla, si opus esset, adduci possent. Nec tamen libertorum dignitas minori erat in pretio quam histrionum. Inde Iuvenali exsilii causa. Scripsit ergo in exsilio satiram XV et XVI, si tamen vere et illa Iuvenalis fuerit, quod negatum a plerisque testatur vetus scholiastes. Sed quum nuper consulem Iunium fuisse dicat, iam sane quum satiram illam scriberet XV, elapsum illum consulatum innuit. Is ergo quum consul fuerit anno CXIX, proinde ante annum ad minimum CXX, scribere illa non potuit Iuvenalis. Nec vero postea scripsisse, exinde colligimus, quod intra brevissimum exsilii tempus angore ille et taedio perierit.

XLI. [1] Constitutis ergo illum in modum Iuvenalis temporibus, iam etiam intelligimus quomodo supremi hi Quintiliani honores sint etiam constituendi. Vidimus enim certe Hadriano antiquiores esse ne potuisse quidem, quos ipse decreverit Hadrianus. Et vero primo illius in urbem adventu decretos fuisse verisimillimum

1. Quintilianus eodem anno CXVIII, quum primum Romam veniret Hadrianus, honoratus ab eo ornamentis consularibus.

est, qui in ipsum illum annum incidit, quem dixi, CXVIII. Tum enim illum multa fecisse ad populi captandam benevolentiam, testantur historici, testantur etiam coaevi numi: sic etiam eius auctor Traianus ipse, ut e Plinii constat panegyrico. Nec vero quidquam ad famam conciliandam, cuius ille erat avidissimus, efficacius esse potuit quam si literatorum benevolentiam demereretur. Nec ulli etiam literati facilius in oculos eius incurrebant, qui aliis exemplo esse possent, quam professores; nec ulli etiam professores quam urbani illi et publicis nutriti stipendiis, quo fuerat noster in numero Quintilianus. Ita certe proclive erat cogitare principi, qualis erat Hadrianus, ipsi literato literarumque studiosissimo. Et qui primus legitur e principibus Quintilianum nostrum honorasse, in eo quoque praeivit Galba, quod mox ab eius in urbem adventu scholae illum praefecerit, et salario publico instruxerit. Hoc ergo exemplo, hoc etiam ipso tempore, quo imperium in urbe auspicatus est, honore Noster consulari ab Hadriano fuerit ornandus. Sic etiam meminit illius Iuvenalis, quasi adhuc esset, quum illa commentaretur, in vivis. « Quintilianus (inquit) habet etc. » Quasi nimirum iam haberet. Nec pugnabat cum operis consilio, si etiam vivorum mentionem faceret honorificam. Id solum in prima satira monuerat, non alios a se carpendos praeterquam mortuos. Quis autem fuerit Clemens ille, qui Quintiliano ornamenta illa sub Hadriano impetraverit, me sane fateor ignorare. Erat tamen coaevus Plinio Clemens alius ab utroque Domitiani consule, Atrius, et sub Traiano, sub quo illam epistolam scripsit [1] Plinius. Fieri potest ut hic fuerit Quintiliani amicus, ut erat coaevus Plinius, eique haec or-

1. Plin. lib. IV, ep. 1.

namenta consularia rogaverit, vel commonefecerit potius Hadrianum de Quintiliani olim in se meritis. Sed plus satis fortasse coniecturarum, quibus tamen indulgendum est ubi desunt coaeva, et fide digna monumenta. Ita Quintilianum ad annum aerae nostre CXVIII affectum, aetatisque suae LXXVI deduximus. Vixeritne ulterius, et quousque, in tanta veterum monumentorum clade affirmare nihil possumus. Vix tamen est, ut diu postea superstes fuerit, cuius nulla prorsus mentio occurrit in rebus Hadriani, nec in A. Gellii saltem praeceptorum memoriis, nec in Aelii Veri fratrumve Augustorum praeceptoribus, nec denique in amicis sophistis ipsius Hadriani gratia florentibus. Ne quidem aetas patitur ut vitam multo postea produxerit.

XLII.[1] Erat autem Quintilianus non ab oratoria dumtaxat, sed (quae laus omnium maxima erat) a vita etiam integritate celeberrimus. Oratorem ille neminem qui non idem vir bonus fuisset, agnoscit. Ne voluit quidem esse, si tamen posset. Opinionem certe viri boni ad fidem aliis faciendam necessariam esse contendit; nec tamen tueri posse viri boni opinionem diutinam, qui non intus bonus fuisset, et ex animo. Hoc ergo animo quum ad oratoriae studium accederet; dedit proinde operam, ne quis, quod in oratore suo perfecto necessarium crediderat, in ipso desideraret. Ita certe loquitur Iuvenalis [2], quasi Quintiliani nomine virum bonum intelligeret. Ita Martialis, quasi veniam ab eo peteret vitae luxuriosae, nec adamussim virtutis exactae. Sic enim ille:

Vivere quod propero pauper, nec inutilis annis,
Da veniam [3].

1. Quintiliani vita innocentissima.
2. Iuv. sat. VI, v. 77.
3. Martial. lib. II, ep. 90.

Cur illud, quaeso, nisi vultum ille tam gravis hominis, tamque severi censoris, extimesceret? Et felicem illum alio in loco Iuvenalis [4], beatum praedicat (ut vidimus) Plinius [5] discipulus. Vidimus quidem illos ad divitias alludere facultatum Iuvenalem, animi Plinium. Nec illud fugit, ad felicem praedictionum astrologicarum eventum spectare Horatium, quem hoc in loco imitatus est fortasse Iuvenalis. Habuisse tamen ambo ob oculos videntur stoicorum paradoxum de veris sapientis divitiis, illumque adeo habere pro philosophorum sapiente. Ita certe Plinius, qui nec poëtas cogitabat, nec astrologos: sed philosophiae nomen profiteri noluit. In illo philosophos etiam improbavit Noster, quod alieniores essent a capessenda republica, cuius erat ipse studiosissimus. Vnde ergo sapiens habendus, nisi propter mores honestissimos, et ad sapientiae praecepta accuratos? Et quidem quamquam philosophi habitum admittere nollet, sententia tamen plerumque est loquutus vixitque plane philosophica. Probat hoc in Socrate et Catone, quod nollent vulgi gratiam captare humilibus indignisque sua magnanimitate sermonibus, qui tamen erant in arte oratoria receptissimi. Socratem praecipue miratur, quod orationem Lysiae pulcherrimam nollet tamen in concione adhibere, nec se eousque demittere, etiam quum de capite periclitaretur. Haec ille pro philosophorum mente pariter ac sermone. Animum praeterea nullius culpae sibi conscium illa etiam arguunt, quibus carorum sibi uxoris liberorumque funera deflet atque lamentatur: « Nullam [6] terras despicere » Providentiam tester? si non meo casu, cui tamen » nihil obiici, nisi quod vivam, potest, etc. » Nullum

4. Iuv. sat. VII, v. 190, 191, 192, 193.

5. Plin. lib. VI, ep. 32.

6. Quintilianus Institution. orat. lib. VI, prooem.

plane tale in se delictum agnoscit, quod fuerit, pro sententia Gentilium, tam atroci supplicio luendum. Inde enim invidiam numinibus faciebant in luctu suo veteres, si qui praeter meritum suum innocentes plecterentur. Inde curam numinum providentiamque in dubium vocabant. Nemesi enim invidiaeque deorum imputabant mala illa quibus nullum esset, cur immitterentur, hominum, quod quidem sciri posset, peccatum. Promissorum certe et iurisiurandi fidem observatam arguunt, quod fidem illam sancire solerent diris in se familiamque suam imprecationibus, si fefellissent, a numine immittendis. Et dolum malum, etiam fide nec data nec sancita, diis obnoxium credebant. Haec certe vitam Quintiliani innocenter actam ostendunt.

XLIII. [1] Candorem praeterea illius in agnoscendis revocandisque erroribus testatum faciunt verba illius illa: « Ipse me paulum in alia quam prius habuerim » opinione, nunc esse confiteor. Et fortasse tutissimum » erat famae modo studenti, nihil ex eo mutare quod » multis annis non sensissem modo, verum etiam ap» probassem. Sed non sustineo esse conscius mihi dis» simulanti, in eo praesertim opere, quod ad bonorum » iuvenum aliquam utilitatem componimus, in ulla » parte iudicii mei. » Hic conscientiae suae potiorem habuit, quam vel famae, curam. Ita locus nullus erat gloriae cupiditati qua bona Gentilium opera deprimit plerumque S. Augustinus, eoque duce, iuniores etiam theologi. Vtinam adeo cordatos haberemus multos christianos. Eandem sapiunt modestiam quae de se alibi dicit de inserendis singulorum, pro causae exigentia, narrationibus. « Me certe (inquit) quantacumque no» stris experimentis habenda est fides, fecisse hoc in

1. Candor Quintiliani et modestia.

» foro, quoties ipsa desiderabat utilitas, probantibus » et eruditis, et iis qui iudicabant, scio: et (quod non » arroganter dixerim, quia sunt plurimi quibuscum » egi, qui me refellere possent, si mentiar) fere ponen- » dae a me causae officium exigebatur. » Quam ille haec exiliter de suis in re oratoria experimentis, tot scilicet annorum illis, tam in schola quam etiam in foro! Nec sua tamen in verba adigit ipsos illos iuvenes quorum fuerat studiis praefectus, quorumque gratia has ipsas elucubravit, quas habemus, Institutiones. Aliorum fidem, aliorum iudicium, appellat; tam nempe adversariorum advocatorum, quam ipsorum iudicum, ne vel iuvenibus suis (quos hoc in opere alloquitur) arroganter quidpiam, aut pro imperio, videretur imponere. Illa porro, quum de Cicerone loquitur, quam demisse! « Dissentire vix audeo (inquit) a Cicerone. » Similem et illa spirant Quintiliani modestiam. In eandem sententiam alibi: « De compositione non equidem » post Marcum Tullium scribere auderem (cui nescio » an ulla pars operis huius sit magis elaborata), nisi » et eiusdem aetatis homines scriptis ad ipsum etiam » literis reprehendere id collocandi genus ausi fuissent, » et post eum plures multa ad eandem pertinentia me- » moriae tradidissent. » Quam etiam et illa non elate, sed cum summa Ciceronis maiorumque reverentia coniuncta!

XLIV. [1] Idem a morum vitiis, etiam in sermone, purissimus est. Suo quem instituit formatque oratori viro optimo ne loqui illa quidem concedit, quae viro gravi indigna essent atque indecora. Scurrilitatem ille atque maledicentiam aversatur prohibetque. Ab eo abest

1. Etiam in sermone (quod rarum illo seculo), bonis moribus adversa imbprobat scurrilitatem, maledicentiam, obscoenitatem.

quam longissime ut obscoenitatem aliquatenus probet. Eum tamen maiores illo iunioresque probavere Gentiles. Tuetur ipse Cicero, tuentur etiam a coaevorum Quintiliano virorum maximorum sanctissimorumque exemplis discipulus Quintiliani Plinius, et Plinio paulo iunior Apuleius. Non dico iam peccantissimum in hoc sermonis vitio Iuvenalem, quamvis et ipsum nescio quem philosophiae honorem prae se ferentem. Hinc sane intelligimus quam revereri illum atque erubescere et veniam rogare oportuerit Martialem. Ait ille [2] quidem lascivam sibi esse paginam, at vitam tamen bonam. Plane tamen metuebat ne de eo fidem nostro facturus esset Quintiliano: idque iure merito. Sic enim ille de veteri poëta Afranio: « Vtinamque [3] non inquinasset » argumenta foedis puerorum amoribus, mores suos » fassus. » Vrbanitatem ille quandam dicacitatemque in suo patitur oratore: sed talem illam quae a scurrae mimique persona aliena esset, quae virum gravem constantemque minime dedeceret, nec dicentis auctoritatem aliquatenus imminueret. « [4] Oratori minime convenit distortus (inquit) vultus, gestusque, quae in » mimis rideri solent. Dicacitas etiam scurrilis et scenica huic personae alienissima est. » Iterum « [5] Oratorem praeterea ut dicere urbane volo, ita videri affectare id, plane nolo. Quapropter ne dicet quidem » salse quoties potuerit, et dictum potius aliquando » perdet, quam minuet auctoritatem. » In eandem sententiam paulo antea : « [6] Ludere nunquam velimus, » longeque absit propositum illud, potius amicum, quam » dictum, perdendi. » Sic enim libentius legerim quam,

2. Mart. lib. I, ep. 4.
3. Quintil. Institut. Orator. lib. X, cap. 1.
4. Quint. Inst. lib. VI, cap. 3, 4.
5. Ibid.
6. Ibid.

ut vulgo legitur, perdidi. Et paulo postea: « [7] Ea quae » dicit vir bonus, omnia salva dignitate ac verecundia » decent. Nimium enim risus pretium est, si probitatis » impendio constat. » Quam illa ad mentem εὐτραπελίαν prohibentis apostoli [8]? Nisi quod sanctitatis ea est apud apostolum dignitas, cui parum decoram illam censet urbanitatem, quae apud Quintilianum viri boni gravitas est atque verecundia. Idem Noster alibi de iocis ita: « [9] Id tamen in Declamationibus est notabilius, lauda» rique, me puero, solebat. » Incidit, pro nostris rationibus, pueritia illa Quintiliani, qua Declamationibus in scholis rhetorum operam dabat, in finem Claudii, et initium Neronis. Illo autem tempore melius audivisse dicacitatem illam e Senecae fratrisque Iunii Gallionis in Claudium satiris intelligimus, et Domitii Afri de illo argumento libris. Erant enim illi certe tunc temporis in foro oratores omnium celeberrimi. Immodica tamen iocandi licentia Iunius Bassus, illa ipsa nostri pueritia, Asinus albus cognominatus est. Ita factum ut deinceps minus fortasse probaretur. Inde discimus quam opportune dicacitatem prohibuerit, Quintiliano puero, noster Apostolus: ille [10] nimirum qui ea omnia praecipiebat ὅσα σεμνὰ, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος. Ad receptas enim hominum opiniones voces illae pleraeque referendae sunt, et ad receptam adeo viri gravis honestique dignitatem. Discimus praeterea quam fuerit, supra vulgus oratorum, gravis et severus ipse Quintilianus.

XLV. [1] Sed vero colores Quintiliano nostro convicii loco Iuvenalem putat obiicere Rigaltius. Quasi nimi-

7. Quint. Inst. lib. VI, cap. 3, 4.
8. Eph. V, 4.
9. Quint. Inst. lib. VIII, cap. 3.
10. Philip. IV, 8.

1. Ne quidem colores adhiberi voluit nisi bonis, honestisque de causis.

rum artem ille profiteretur struendi et destruendi versutia ancipitem, atque excusandis sceleribus utilem et idoneam. Proinde illum putat, quum auctores satirarum recenseret, laudato Persii libro, Iuvenalem praetermisisse. Sequelam illam falsissimam esse abunde iam, ni fallimur, evicimus. Iam enim ostendimus, quum scriberet Quintilianus, nondum satiras vel cogitasse Iuvenalem. Ostendimus etiam dedita opera illum a nominibus viventium abstinere: ita nimirum ut ne Turnum quidem nomine designarit, quem in eo ipso argumento celebrem, et quidem illo ipso, sub quo scripsit Noster, Domitiano imperante, e Iuvenalis ipsius vetere scholiaste scimus atque Martiali. Idem [2] scholiastes addit praeterea Lenium et Silium, omnes ex Aurunca, quos adeo potuerit Auruncae alumnos appellare Iuvenalis pariter ac Lucilium. Et sane plures fuisse coaevos in hoc poësis stylo celebres, quamquam tacitis nominibus, docet ipse Quintilianus: « [3] Sunt clari (inquit) hodie» que, et qui olim nominabuntur.» Quod vero Persium etiam de nomine designarit, quod iam olim in vivis esse desiisset. Sed nec illud convicium erat quod Quintilianum a coloribus laudarit, sed potius elogium. Nec enim adeo Quintilianum hic perstringit Iuvenalis ipsum, quam Quintiliani nomine rhetorem quemvis: illa nimirum causa, quod esset Noster, quum scriberet poëta, in sua facultate insignissimus. Si illum intellexit vetus scholiastes. «Quintilianus, ait, orator egregius. Dic, ora» tor, colorem ad defensionem huius causae.» Nec sane fuit Quintilianus colorum inventor. A Graecis illi, ut alia pleraque artium liberalium ad Latinos emanaverant. Colores etiam e Latinis memorat aliquoties [4] Seneca

2. Schol. ad sat. I, v. 20.

3. Quintil. Institution. Orator. lib. X, cap. 1.

4. Controvers. III, lib. III; Controvers. XXI; Controvers. XXV, lib. IV; praefat. libri V, Controvers.

pater. Immo Othonis Iunii librum carpit de hoc ipso argumento. Sed nec ipse magis sceleribus excusandis colores adhibuit quam coaevi alii sui temporis oratores. Non potuit certe scelerum excusandorum causam ex professo agere vir ille quem informat [5] optimus, et a sceleribus abhorrentissimus. Ars illa defensionum ut affuisset, non potuit tamen adesse animus. Tam ille malos a iustis legum poenis eripere nolebat, quam nec iustos sub legum praetextu calumniari et opprimere. Occurrunt tamen in reis alioqui bonis aliquoties causae excusandae potius quam defendendae, quum scilicet vir alioqui non malus peccat imprudens, et bono etiam animo. Hic certe artem illam colorum atque excusationum callere oportebat illum, quem instituebat Noster, bonum peritumque oratorem. Sed et ipse iudex aliquoties in causa est cur colores adhibendi sint, affectibus deditus, et malis apparentibusque rerum fucis magis quam veris solidisque rationibus obnoxius. Hic certe artibus viro tamen bono et ingenuo dignis est fallendus, ut vel aequum ab illo obtineas. Hic coloribus minus in speciem honestis, et fallacibus circumveniendus est; eo tamen fine ut honestum ab eo et verum extorqueas. Ita nimirum ut mendacium interim nullum, aut quid aliud a viri boni officio alienum orator ipse dicat aut admittat. Immo in hoc sita erat ars illa oratoris honesti, si pro captu auditorum, argumenta quibus bonos tamen honestosque fines assequeretur, accommodaret. Nec aliud erat, in coloribus suis adhibendis nostri Quintiliani consilium « [6] Honesta quidem (inquit) ho-
» nestis suadere facillimum est: si vero apud turpes
» recta obtinere conabimur, ne videamur exprobrare

xxxiii; Excerpta libri IV; Controvers. viii.

5. Lib. I, Controv. iii.

6. Quint. Instit. lib. III, cap. 8.

» diversam vitae sectam, cavendum est. Et animus de» liberantis, non ipsa honesti natura, quam ille non » respicit, promovendus: sed laude, vulgi opinione, et » si parum proficiet haec vanitas, sequutura ex his uti» litate: aliquanto vero magis obiiciendo aliquos, si » diversa fecerint, metus.» Pergit deinde paucis interpositis: « Aliquando bonis quoque suadentur parum de» cora, dantur parum bonis consilia, in quibus ipso» rum, qui consulunt, spectatur utilitas.» Sed magis fieri solere illa quam sibi probari, ostendit in sequentibus. « Nec me (inquit) fallit quae statim cogitatio su» bire possit legentem:» HOC ERGO PRAECIPIS? ET HOC FAS PVTAS? Quibus ita respondet: « Poterat me liberare » M. Cicero, qui ita scribit ad Brutum, propositis plu» rimis quae honeste suaderi Caesari possent, simne » bonus vir, si haec suadeam?» MINIME. Addit deinde post pauca: « NEC EGO QVIDQVAM FIERI TVRPITER VE» LIM, verum interim haec vel ad scholarum exercita» tiones pertinere credantur. Nam et INIQVORVM ratio » noscenda est, ut melius aequa tueamur.» Hinc sane constat ab eo non probari, si quis mala, quocumque demum praetextu, suaderet. Itaque sequentia ad aliam illam eius rationem referenda sunt, qua iniquorum rationem noscendam esse dixerat, quo quis melius posset vel aequa tueri. Pergit ergo: « 7 Interim si quis bono » inhonesta suadebit (alius quis nimirum ab eo quem » hic informat bono oratore) meminerit non suadere » tanquam inhonesta; ut quidam declamatores Sextum » Pompeium ad piraticam, propter hoc ipsum quod » turpis et crudelis sit, impellunt: sed dandus illis de» formibus COLOR, idque etiam apud malos. Nec enim » est quisquam tam malus, ut malus videri velit.» Quid

7. Ibid.

hic apertius quam malum omnem colorum usum a Quintiliani mente esse alienissimum? Constat praeterea, quae alibi de coloribus tradit Quintilianus [8], ea ad colorum artem, non autem ad malum artis usum, esse referenda. Vidit enim ille certe quantum pugnaret cum viri boni quem ille oratorem instituit, officiis usus ille colorum. Sic ergo alibi ipse sibi eadem obiicit, quae vult Rigaltius obiecisse Iuvenalem: « [9] Quid ergo tantum » est artis in eloquentia? Cur tu de COLORIBVS, et dif- » ficilium causarum defensione, nonnihil etiam de con- » fesso loquutus es, nisi aliquando vis et facultas di- » cendi expugnat ipsam veritatem? Bonus enim vir non » agit nisi bonas causas, eas porro etiam sine doctrina » satis per se tuetur veritas ipsa. » Respondet ut antea: « Pertractare quo modo aut pro falsis, aut etiam pro » iniustis aliquando dicatur, non esse inutile, vel pro- » pter hoc solum, ut deprehendamus, inquit, et refel- » lamus; quemadmodum remedia melius adhibebit, cui » nota, quae nocent, fuerint. » Tum etiam ostendit bono nonnunquam, nec viro bono indigno, consilio auferendam esse aliquando iudici veritatem; eoque facere colorum illam artem. Videat lector, si libeat, quo pacto illa colligat. Nec enim longius evagandum est. Mihi satis est impraesentiarum malarum causarum, per quaesitos in speciem colores defendendarum artem nunquam profiteri voluisse nostrum Quintilianum.

XLVI. [1] Vnica tamen est in moribus eius macula quam ego nec eluere, nec tueri volo, effusa nimirum illius in Domitianum tyrannum adulatio. Tanta quidem illa ut ne quidem hominis nomine dignum divinis ille tamen laudibus extollat. Quarti enim libri prooemio pro

8. Quint. Inst. lib. IV, cap. 2.
9. Quint. Inst. lib. XII, cap. 1.

1. Vix tamen defendenda eius in Domitianum tyrannum adulatio.

numine illum habet, et primo etiam loco invocandum censet. « Nunc omnes, inquit, in auxilium Deos, »ipsumque in primis, quo neque praesentius aliud, » neque studiis magis propitium numen est, invocem.» Morum ille sanctissimum [2] censorem appellat, cuius in neptem Iuliam flagitia, dum morum studium profitetur, irridet Iuvenalis. « [3] Quis, inquit, caneret bella » melius, quam qui sic gerit?» Quum ne bella quidem ab eo recte gesta compertum esset, post emptam pacem, emptosque de quibus triumphari posset captivos; post proditas machinas, fictasque Decebali nomine deditionis literas. Virtutum nescio quem fulgorem in eo depraedicat, qua laus eius in re poëtica praestringeretur, quem tamen novit a saevitia, avaritia, libidine, infamissimum. Haec ille post tot illa annorumque plurimorum experimenta, ne adhuc latere Domitiani vitia potuisse suspicemur. Haec nos libentius in coaevis Martiali, Statio, et viro ceteroqui maximo, sed tamen militari, ferremus Iulio Frontino. Sed in viro bono, philosophiaeque studioso; sed in animo erecto vereque generoso magis est profecto quod miremur tam proiectam illam et servilem adulandi humilitatem. Licuit enim fortasse quem merito laudare non potuit, saltem tacere. Nescio tamen idne ipsi licuerit, si vellet esse salvus. « Reor quidem aliter quam invocato numine » maximi imperatoris NVLLVM OPVSCVLVM meum coe» pisse, » inquit Statius [4]. Haec ille necessario feceritne officio non constat, fateor: ita tamen se rem habuisse suspicor. Sic enim itidem coaevus Statio Martialis [5] Domitianum ipsum compellat: « OMNES quidem libelli » mei, domine, quibus tu famam, id est, vitam de-

2. Quint. Inst. lib. XII, cap. 1.
3. Quint. Inst. lib. X, cap. 1.
4. Stat. sylv. IV, praef.
5. Mart. lib. VIII, praef.

» disti, tibi supplicant: et puto, propter hoc leguntur.» Fieri ergo potest, ut viri celebres, nisi sui mentionem cum laude fecissent, hoc aegre fuerit laturus. Maxime vero hoc exspectare potuit a Quintiliano, qui et salarium publicum e fisco, et honestam missionem, et nepotes sororis instituendos in spem imperii ab ipso Domitiano accepisset. Fecit certe praeter morem suum quum vivum illum a studio poëtico laudaret, qui alios laudare non solet praeterquam mortuos. Erat enim ingenio laudis avidissimo et suspicacissimo princeps, si quis alius, certe Domitianus. Vtrisque enim, et colentibus eum, et non colentibus pariter succensebat: illis quod assentari, his quod negligere viderentur. Ipsa Dio [6]. Itaque ne negligere videretur, adulandum censuit noster Quintilianus. Sic alia eius illustria facinora foedo tandem adulationis vitio similiter dehonestavit pater A. Vitellii imperatoris L. Vitellius. Ita nulla sunt sine maculis hominum, praesertim ethnicorum, ornamenta.

XLVII [1]. Quantus vero fuerit, et quam diligens in sua arte oratoria observator, ipse nobis obiter ostendit. De movendis affectibus illa sunt eius verba: « Sed mihi » in animo est, quae latent penitus, ipsa huius loci » aperire penetralia; quae quidem non aliquo tradente, » sed experimento meo, ac natura ipsa duce, accepi.» Itaque etiam observavit ipse quae antea penitus latuerant, ipsa nimirum artis penetralia. Observaverat lugentes utique in recenti dolore disertissime quaedam exclamare, et iram nonnunquam indoctis quoque eloquentiam facere; haec ideo facere quod illis inest vis mentis, et veritas ipsa morum. Inde colligit in iis quae verisimilia esse volunt oratores, eorum qui vere pa-

6. Dio, lib. LXVIII.

1. Quintiliani nostri in Arte sua Oratoria insignis experientia, et memoria.

tiuntur affectibus ipsis similes esse oportere, et a tali animo proficisci debere orationem, qualem facere iudicem volet. Nec in vita modo communi, verum etiam in ludis, qui vitam illam imitantur, histrionicis, hoc idem observavit, quod fictio illa personae alienae faceret movendis veris affectibus. « Vidi ego saepe hi-
» striones, inquit, atque comoedos, quum ex aliquo
» graviore actu personam deposuissent, flentes adhuc
» egredi. Quod si in alienis scriptis sola pronuntiatio
» ita falsis accedit affectibus; quid nos, pergit, facie-
» mus, qui illa cogitare debemus, ut moveri pericli-
» tantium vice possimus? » Tum post alia ita concludit: « Haec dissimulanda mihi non fuerunt, quibus ipse,
» quantuscumque sum, aut fui; (nam pervenisse me
» ad aliquod nomen ingenii credo) frequenter motus
» sum, ut me non lacrymae solum deprehenderint, sed
» pallor et vero similis dolor. » Haec ille e propriis hausit experimentis. Quae quam doctum illum artificem fecerint, docet alibi ubi agit de sententiarum figuris: « [2] Equidem quandoque et in personas, ait, incidi
» tales, et in rem quoque, (quod est magis rarum)
» quae obtineri nisi hac arte non posset. Ream tuebar,
» quae subiecisse dicebatur marito testamentum, et
» dicebatur chirographum marito exspirante heredibus
» dedisse: et verum erat. Nam quia per leges institui
» uxor non poterat heres, id fuerat actum, ut ad eam
» bona per hoc tacitum fideicommissum pervenirent.
» Et caput quidem tueri facile erat, si hoc diceremus
» palam: sed peribat hereditas. Ita ergo fuit nobis a-
» gendum, ut iudices illud intelligerent factum, dela-
» tores non apprehenderent ut dictum: et contigit
» utrumque. Quod non inseruissem, veritus opinionem

2. Quint. Inst. lib. IX, cap. 2.

» iactantiae, nisi probare voluissem, in foro quoque » esse his figuris locum. » Idem alibi [3] suam in dispositione argumentorum artem experientia oriundam aliquoties memorat. Inde peritiam eius, inde et prudentiam habemus exploratam. Nec inferior ei fuit memoria, accurata licet rerum dicendarum dispositione ac methodo, ut fatetur, adiuta. « [4] Sic enim contingit, » inquit, ut etiam quae ex tempore videbantur effusa, » ad verbum repetita reddantur: quod MEAE quoque » memoriae mediocritatem sequebatur, si quando in» terventus aliquorum, qui hunc honorem mererentur, » iterare declamationis partem coëgisset: nec est men» dacio locus, salvis qui interfuerunt. » Ita instructus artem oratoriam ornandam suscepit excolendamque noster Quintilianus.

Haec tamen obiter. Nec enim vitam Quintiliani nos, sed tempora eius indaganda, censuimus.

3. Quint. Inst. lib. VII, cap. 1. 4. Lib. XI, cap. 2.

N. B. Multa deprehendimus in istis Annalibus contra vulgatarum Editionum fidem, et saepe etiam, ut videtur, sine idoneo sensu citari; a quibus tamen emendandis manum abstinuemus, ut Dodwellii labor legentium oculis totus repraesentetur. LEM.

DE M. FABIO QVINTILIANO

NOTITIA LITTERARIA

EX

IO. ALB. FABRICII BIBLIOTHECA LATINA

A IO. AVG. ERNESTI AVCTIVS EDITA, LIB. II, CAP. XV.

Quintiliani aetas.

M. Fabius Quintilianus [1] ex Tarraconensis Hispaniae oppido Calagurri, post Neronis necem adolescens admodum a Galba Romam perductus, postquam cum magna gloria in foro [2] versatus erat, rhetoricam docuit per

1. Ita in monumentis antiquis legitur, perinde ut Quintus, Quintius, Quintilis etc. Praetuli vero vulgarem de patria Fabii sententiam, Radero etiam probatam ad Martialem, p. 239, licet auctori vitae visus est fuisse Romanus. Sane Hieron. in Vigilantium, init.: «Iste caupo Calagurritanus, et «in perversum propter nomen vi«culi mutus Quintilianus, miscet «aquam vino.» Ausonius: «Asserat «usque licet Fabium Calagurris alu«mnum.» Idem Hieron. et Cassiodorus in Chron.: «Quintilianus ex Hi«spania Calagurritanus, primus Ro«mae scholam publicam et salarium «e fisco accepit.» Centum scilicet sestertiorum, ut e Suetonii Vespasiano cap. 18, colligitur. Conf. Cresollii theatrum Rhetorum IV, 3, et de Quintiliano Nic. Antonium in Bibliotheca vetere Hispana, Baelii dictionarium editionis secundae et clariss. Dodwelli Annales Quintilianeos, Oxon. 1698, 8. Alius Quintilianus (Nostri fortassis pater vel avus) de quo Seneca pater in controversiis.

2. Quintil. Institt. lib. II, cap. 12: «Nos quando et praecipiendi munus «etiam pridem deprecati sumus, et «in foro quoque dicendi, quia hone«stissimum finem putabamus desine«re, quum desideraremur.» Hinc *gloria Romanae togae* dicitur Martiali, II, 9.

annos viginti [3], quibus elapsis, otio et quiete studiis suis circa a. C. 88 impetrata, sub Domitiano scripsit, qui sororis suae nepotes eius delegaverat curae.

De vita Quintiliani praeter Annales Henrici Dodwelli Quintilianeos ad calcem voluminis I edit. Burmannianae et in Capperonniana editione recusos, scriptoresque alibi laudatos, consulendus Tillemontius Hist. Imperatorum, tom. II in Domitiano, cap. 22, et gallicus Quintiliani interpres Nic. *Gedoyn*, qui Romanum fuisse, nec a Galba demum a. C. 69 (ut tradit Hieronymus in Chron.) perductum Romam, sed Domitium Afrum iam a puero Romae auditum observat, qui obiit anno C. 59. Salarium annuum, quod Quintilianus e fisco pro scholis rhetoricis accepit, fuit *centena sestertia*, quae nostra pecunia tria millia scutatorum amplius aequant. Vxorem habuit Tutilii rhetoris filiam (v. Cl. Rhunkenii praef. ad Rutilii Lupi libellum de Figuris) unde suscepit filium, cuius decennis mortem deplorat in praef. lib. VI. Praeter Quintilianum, patrem vel avum Nostri, cuius apud Senecam rhetorem mentio, alius fuit Iulius Proculus Quintilianus, de quo Reinesius Epistolis ad Rupertum, p. 300. Alius Quintilianus, praetor Marcianopolitanorum, est apud Harduinum de numis urbium, p. 312, A. Κυιντιλιανοῦ Μαρκιανοπολιτῶν, et Quintilianus, praetor Pergamenorum et Ephesiorum in numo Commodi imp. apud eundem Harduinum, p. 392: Ἐπὶ στρατηγοῦ Κυιντιλιανοῦ Περγαμηνῶν καὶ Ἐφεσίων. Alius denique Aristides Quintilianus, graecus scriptor, de cuius libris tribus de Musica, v. lib. III Biblioth. Graecae, c. 10, §. 4. Quintiliani Martyres, de quibus Acta Sanctor.

3. Vide prooem. libri I sub init. Ex discipulis Quintiliani illustribus fuere C. Caelius orator et Plinius iunior, qui cum modicis facultatibus fuisse testatur ep. VI, 32. Praeceptor Quintiliani *Palaemon* grammaticus, teste schol. Iuven. VI, 451.

4, 13, 16, april. Quintilianus, cui rescribunt Alexander et Severus atque Antoninus, lib. VII codicis Iustinianei, tit. 2, l. 5, et tit. 55, l. 1. Ceterum de rebus ad Quintilianum eiusque operis historiam pertinentibus adeant studiosi in primis Gesneri praefationem ad editionem eius Institut. Orat.

Libri XII Institutionum Oratoriarum.

Exstant eius libri XII [1] de Oratoria Institutione, ad Marcellum [2] Victorium, amicum suum (s. ut Io. Sarisb. Polycrat. VII, 14, appellat *de Institutione Oratoris*), quibus Epistola ad Tryphonem bibliopolam, qui editionem maturari postularat, praemittitur. Hoc opus Fabius in futuros usus filii sui paraverat: sed hic nondum dimidio absoluto, ut ante dictum, decennis obiit, quod incredibiliter dolet pater in praefatione ad librum sextum. Quintiliani Institutiones, sub Domitiano, quem laudat, scriptas [3], sed sub Traiano demum editas suspicatur Catanaeus ad Plinii lib. II, epist. 1, quamquam verisimile est, mali principis laudes, praeteritis veris boni principis laudibus, non manare in vulgus passurum Quintilianum, nisi adhuc vivi ac spirantis; a quo si non surrogatus T. Flavio Clementi a. C. 95 consul est, cuius filios instituerat, certe consularia ornamenta fuit consequutus, ut testatur Ausonius in panegyr. Incidit Domitiani mors in a. C. 96. De Tryphone, cuius

1. In Bibliotheca Gesneriana Simleri et in Bibl. curiosa Hallervordi perperam sedecim libri memorantur. Hos Fabii libros duodecim Hilarium, in opere de Trinitate, et stylo imitatum esse et numero, testatur Hieronymus epist. 48 ad Magnum oratorem, et ad Pammach. de optimo genere interpretandi.

2. Fallitur auctor vitae, qui hunc Marcellum confundit cum filio Quintiliani; fortasse fuit pater Marcelli, ad quem silva Statii poëtae lib. IV. Vide Franciscum Bivarium ad Chronicon Lucio Dextro suppositum, pag. 216.

3. Praef. lib. I et IV; et III, 7; et X, 1.

mentio fit apud Martialem IV, 73, videnda Christiani Schoettgenii diatriba de librariis et bibliopolis veterum, Lipsiae edita a. 1710. Titulos capitum a Quintiliano esse, bene negat Burmannus, p. 14 Epistolae ad Capperonnerium.

Hos libros primus e monasterio S. Galli eruit Poggius Florentinus, incredibili eruditorum, Leonardi praesertim Aretini, gaudio inventos. Poggius ipse narrat in epistola ad Guarinum Veronensem, data 16 dec. 1419, ex MS. Bibliothecae Paulinae integra primum edita a I. Gottl. Krausio [1].

Idem Poggius in dialogo de Infelicitate principum, de se loquens: « Suscepit hic olim diligentiam et labo- » rem peragrandae Alemanniae, librorum perquiren- » dorum gratia ..... qua in re multum profuit latinis » musis eius industria. Nam octo Ciceronis Orationes, » integrum Quintilianum, Columellam, qui antea de- » truncati et deformes apud nos erant, et item Lucretii » partem, pluresque alios latinae linguae auctores prae- » claros restituit nobis. » Franciscus Barbarus Venetus (non Guarinus Veronensis, qui in illa, p. 55, laudatur) in collaudatione ad Poggium, data Venet. 1417, 7 iul. « Tu Tertullianum, tu M. Fabium Quintilianum, tu Q. » Asconium Pedianum, tu Lucretium, Silium Italicum, » Marcellinum [2], tu Manilium Astronomum, L. Septi- » mium (Daretis interpretem), Valerium Flaccum,

1. In *der umständlichen Bücher-Historie*, Lips. 1715, 8, parte 1, p. 42. Partem illius Epistolae Poggii dederat Mabillonius, pag. 211 Itineris Italici, et Menagius I Anti-Bailleti, p. 46. Integram exhibet etiam Iacobus *Lenfant* ad calcem Poggianorum Amst. 1720, 8, pag. 309. Vide item Poggii Opera, Basileae edita, p. 272, 394; Menagiana, tom. I, p. 97, et tom. IV, pag. 90; Iulium Nigrum in Historia Scriptorum Florentinorum vulgata Italice, p. 473. – Vid. Poggii epistolam integram in nostrae edit. volum. septimo, pag. 1 sqq. Lem.

2. In Diario Veneto, *Giornale dei Letterati d' Italia*, t. IX, p. 178. Nonius Marcellus etiam a Poggio repertus traditur: fortasse pro Ammiano

» tu Caprum, Eutychium, Probum, grammaticos, tu » complures alios Bartholomaeo (de monte Politiano) » collega tuo, adiutore, vel fato functos vita donasti, » vel longo, ut aiunt, postliminio in Latium reduxisti.... » Maius quoddam a te romanae literae, quam adhuc » praestiteris, exspectant, quod in eam spem adductae » sunt, ad hoc enim natus esse videris, ut per te Ci- » ceronis de Rep. et Varronis divinarum ac humana- » rum rerum, et Crispi et Livii libros, et Catonis ori- » gines, ut celeros omittam, recepturi sint. » Leonardus Aretinus, lib. IV Epist., p. 160, ad Poggium: « Quintilianus tuus laboriosissime emendatur, permulta » enim sunt in nostro vetusto codice, quae reddenda » tuo videantur. »

Codicem ipsum MS. Poggii, Constantiae, sede apostolica vacante diebus 53 in Biblioth. S. Galli descriptum, exstare Londini in bibliotheca illustrissimi comitis Sunderlandiae, notavit Gedoynus. Etiam apographum codicis Poggiani, ante ducentos annos exaratum, fuit in bibliotheca Nic. Heinsii, et ex illa venit in Colbertinam, ibique asservatur n. 1217. Omitto aliud, quod fuit in bibliotheca Marckiana, p. 155. Codex porro Quintiliani, quem Romae scribi iussit Pius III pontifex, exstat Gothae in Bibl. serenissimi ducis, n. LXVI. [1] In Bibl. Thuanea, tom. II, p. 465, memorantur Quintiliani Institutiones scriptae manu Laurent. Vallae, cum eius notis. Cum notis Vallae fuere etiam in Bibl. illustris Vallettae. Ex MS. Farnesiano quaedam emendat Latinius,

Marcellino. Adde tom. X, pag. 417. Lectus Quintilianus et laudatus et laudatus etiam a Francisco Petrarcha, lib. I, epist. 6 et 7.

1. Specimina lectionum ex illo codice vide, ubi lubebit, in Actis Eruditor. a. 1721, pag. 71 sq. et tom. VII supplementi, p. 480 sq. De aliis codicibus Fabii MSS. Matthaeus Larroque praefatione ad librum gallice editum, *Nouvelles accusations contre M. Varillas.*

tom. II Epist., p. 46; adde p. 37, 41, 42, 58; et de aliis tribus codicibus, tom. I, p. 231. Ex codice, quem a Melch. Hittorpio acceperat, loca nonnulla castigat Ianus Guilelmius III, 14 Verisimilium. Ex alio, quem a Rittershusio habuit, Mich. Piccartus, cap. 18. Pericul. Critic. Alium Basileensem vide laudantem Barthium XIV, 18 Adversar. ubi ex eo emendat locum Fabii IV, 2, ex Caelio Antonium temulentum ac stertentem nobis depingentis. Alii codices aliis in locis servantur: ut in Bibl. Regia Paris. Bodleiana Oxonii. Florentiae novem sunt in Medicea, alius in monasterio S. Mariae, alius Fesulis in bibliotheca S. Cosmae, in coenobio Canonicorum: Lugduni Batavorum tres inter libros Vossianos, Bernae item alius ac Coloniae, alius denique in nostra (E) Bibl. qui olim in Bibl. Nic. Ios. *Foucaut*, nuper Kappii fuit, chartaceus, sine graecis: ex edito exemplo forte ductus. Graeca se supplesse in codicibus Quintiliani, Macrobii, Gellii, et Pliniorum testatur Angelus Decembrius, lib. VII de Politia litteraria, p. 592, ubi nomina figurarum graeca exhibet. Andreas Masius in Iosuam, pag. 49: « Veteres *moenire* pro *munire* videntur dixisse, quod verbum in vetustis ego Fabii exemplaribus scriptum reperi. »

Ille *Gallensis* ubi sit, et quid eo factum sit, in eo non consentire reperi scriptores. E Mabillonii Itin. Germ. p. 34, colligas, eum adhuc esse in illo monasterio: nam eo redisse etiam colligas e P. Mosellani epistola inter Goldasti epist. Philol. p. 156. Sed Vadianus in praef. ad Melam ait, eum Bibl. Florentinae illatum esse: in qua se vidisse clare profitetur Raph. Regius in prima ad Quintilianum nota. In ea nunc tamen non est, ablatus inde olim cum aliis. Sed praeter hunc Helveticum alius codex eodem fere tempore in Italia repertus est per Leon. Aretinum, ut tradit Vadianus idem de Monast.

Gallensis Bibl. p. 161, in Goldasti Script. Alemann. t. III, sed vitiosum et mancum. Vid. et Laur. Mehus in Vita Aretini, p. 43. Ex his vero libris duobus Quintiliani opus recensuere et emendatiora exempla curavere idem ille Aretinus et Barzizius, quae per totam Italiam sparsa sunt. Vidi Furietti Vitam Barzizii ante eius opera, p. 36. Ex his igitur apparet, codices Quintiliani omnes esse vel ex uno exemplo Gallensi ortos, vel ex illa Barziziana recensione fluxisse: sed plerosque ex hac.

Libri duo artis Rhetoricae deperditi.

In prooemio testatur Quintilianus, se eo magis hoc opus Institutionum ad summam perducere destinasse, quod *duo* iam sub nomine ipsius *libri* ferrentur *artis Rhetoricae*, neque editi ab ipso, neque in hoc comparati, ut ederentur. «Namque alterum, inquit, sermone » per biduum habito pueri, quibus id praestabatur, » exceperant; alterum pluribus sane diebus, quantum » notando consequi poterant, interceptum boni iuvenes, » sed nimium amantes mei, temerario editionis honore » vulgaverant. »

His binis libris deperditis [1] bene est, quod aetatem tulerunt pulchri illi Institutionum libri, quibus accuratissime Fabius et copiosissime futurum oratorem instruit, non praecepta tantum proponens, verum *ab utero matris susceptum infantem limare incipiens, formet in oratoris perfecti substantiam*, ut verbis utar Wibaldi, abbatis Corbeiensis, sec. XII clari, epist. 147: Tom. II monument. V. C. Edmundi *Martene*, p. 338 [2]. Elementa enim, progressum, rationem, usum, exercita-

1. Exstat liber sub tit. *M. Fabii Grammatica admodum brevis, et studiosae pubi admodum utilis*. Paris. ap. Petrum *Viart*, s. l. et a. sed libellus nihil aliud habet, quam Institt. Or. lib. I, c. 4-9.

2. V. Erasmus in Ciceroniano, pag. 91, cui adde haec Rapini Observatt.

tionem ponit ante oculos, non paucis adiectis, quae Cicero vel praetermisit, vel obiter attigit: quod genus sunt de ratione concitandorum affectuum, de generibus et usu sententiarum, de modis amplificandi, de inventione propositionum, de partiendis iisdem ac digerendis, de transmigratione ac concursu statuum, de modo legendi, imitandi, scribendi. Et Lutheri nostri iudicio [3], « Quintilianus unus est, qui optimos reddit adolescen- » tes, immo viros. Hunc unum rogo ante omnia ne » derelinquas....... Ego prorsus Quintilianum fere » omnibus auctoribus praefero, qui simul et instituit, » simul quoque eloquentiam monstrat, id est, verbo » et re docet quam felicissime. » Nec sine causa Muretus, lib. XVIII, 20, Var. Lect. indignatur, pro vetere more Quintilianum adolescentibus praelegendi invaluisse et frequentatum esse usum musteorum compendiorum. In principio quidem instauratarum literarum lectiones rhetoricae Quintiliani interpretatione constabant, et qui in Lips. Academia nunc professor eloquentiae dicitur, institutus est ab initio sic, ut Quin-

de Eloquentia: « *Quintilien prend* « *celui qu'il destine à l'éloquence dès* « *le berceau, et d'entre les bras de sa* « *nourrice, pour l'élever à l'étude de* « *cet art, et pour le mener pas à pas* « *par tous les degrés des sciences qu'il* « *y croit nécessaires. Dans le* premier « *livre, il lui choisit un précepteur* « *domestique, pour lui former la lan-* « *gue par les premiers éléments de la* « *prononciation de la grammaire. Il* « *le mène, dans le* second *livre, aux* « *écoles publiques pour y étudier la* « *rhétorique, dont il lui explique la* « *nature et les parties qui ont rapport* « *à cet art. Au* troisième *livre, il lui* « *développe ce qui regarde l'élocution,* « *et dans les* quatre *livres* suivants. « *Dans le* septième, *il enseigne ce qui* « *appartient à la disposition et l'éco-* « *nomie du discours, qu'il continue de* « *traiter dans les* huitième, neuvième, « dixième *et* onzième. *Et dans le* dou- « zième *il décrit tout ce qui appartient* « *à la personne de l'orateur, pour lui* « *former le coeur et l'ésprit, et dont* « *il fait un fort honnête homme.* »

3. Epist. ad Georgium Spalatinum, inter eas quas Rev. Ioannes Franciscus Buddeus primus edidit pag. 8. Ad Fabii exemplum Institutiones Medicas adornavit praestantissimus vir Ioan. Baptista Morgagnus, quorum vulgavit ideam Patavii a. 1712, 4. Vide Diarium Venetum eruditorum Italiae, t. XI, p. 409.

tiliani professor esset et diceretur. Atque ea fuit causa multitudinis editionum, prima illa aetate ultra medium usque sec. XVI factarum.

Dialogus de Oratoribus, num Quintiliani?

Scripsisse se librum de Causis corruptae eloquentiae, testatur Fabius ipse praef. libri VI. Sed libro VIII extremo, ubi idem scriptum suum commemorat, refert, se plenius in illo tractasse de tropis et singulatim de hyperbole: quod in dialogo de Oratoribus, seu de Causis corruptae eloquentiae, qui hodie exstat, nusquam fit. Scriptus est libellus (in quo Curiatius Maternus, M. Aper, Iulius Secundus et Vipsanius Messala colloquuntur), ad Iustum Fabium, ad quem Epist. Plinii iunioris, I, 11; II, 7, scriptae sunt, anno sexto principatus Flavii Vespasiani, sive anno C. 74, ut ex cap. 17 constat. Ad Quintilianum, auctorem, refertur a multis, ut a Lipsio in Tacitum. H. Stephano Diss. de Criticis, p. 288, 290; Aug. Buchnero, lib. II, ep. 55; et lib. I de Commutata Ratione dicendi, c. 13; Matthia Berneggero qu. 116 in Tacitum; Io. Freinshemio, Io. Henr. Boëclero Bibliographiae, p. 44; Christoph. Cellario, §. IX diss. de Silio Italico; Schurzfleischio, Francisco Modio in novantiquis lectionibus, a Menagio, tom. I Anti-Bailleti, p. 339; Graevio ad Hesiodum, p. 6; Christ. Aug. Heumanno, aliis. Tacitum autem, cui in MSS. tribuitur, auctorem malunt Petrus Pithoeus, qui Quintiliani et Calpurnii Flacci Declamationibus addidit, ac notis illustravit; Gyraldus de Poëtis, p. 199; Colomesius ad Gyraldum, p. 241; et Henricus Dodwellus V. C. in Annalibus Quintilianeis, p. 135 seq. At neque Taciti neque Quintiliani esse, T. Faber putabat ad Longinum, et Suetonio a nonnullis adscriptum ex

eruditissimo Baluzio, tom. II Miscell. p. 451, discimus. Morabinus autem, qui hunc dialogum fecit gallicum, malit eum tribuere Curiatio Materno, cuius Cato, Thyestes, et Domitius, cap. 2, §. 3, memorantur, quemque occisum deinde a Domitiano, quod in tyrannos declamaverit, refert Xiphilinus e Dione, pag. 765. Inter tam diversas sententias vix video, quos sequar, quum quos fugere debeam, videar mihi videre. Equidem Quintiliano et sententiarum convenientia et styli et plurima argumenta alia hoc scriptum vindicant, ut si locum illum de tropis, cap. XXXV, dicamus excidisse, illi forte quam verisimillime tribuatur.

Prodiit saepe in Quintiliani et Taciti editionibus. Primis edd. Quintiliani non additus est hic libellus: nostris quidem exemplis edd. illarum omnibus, Iens. Regii, Aldi, Torini, R. Steph. etc. abest. Sed post ortam de auctore Quintiliano opinionem demum: at edd. Taciti a prima inde Vendelini Spirensis habent. Etiam separatim Vpsaliae admodum nitide atque emendate cum notis integris Rabodi Hermanni Schelii, P. Pithoei, Iusti Lipsii, Io. Freinshemii, Io. Frid. Gronovii et Io. Schultingii; selectis vero M. Antonii Mureti, Curtii Pichenae et Val. Acidalii 1706, 8, edidit Ericus Benzelius, personasque colloquentium diligenter distinxit, utilissimo et in omnibus dialogis observando instituto. Conradi Samuelis Schurzfleischii observationes postumae in hunc dialogum in lucem sunt prolatae a fratre Henrico Leonhardo in Actis litterariis vulgatis Vitebergae 1714, 8. Mox pro Quintiliani foetu Cristoph. Aug. Heumannus, dialogum hunc recognitum a se et notis illustratum edidit Goëttingae, 1719, 8, addita Epistola critica de iure latinam linguam augendi novis vocabulis, nempe ut occurreret iis, qui verbis et phrasibus insolentioribus eius libelli moventur, velut illi S. F. D. au-

ctori observationis de soloecismis et barbarismis huius Dialogi, insertae tomo X supplementi Actor. Eruditor. p. 227 [1]. Dialogi huius exemplo Anna Daceria, doctissima femina, scripsit gallica lingua de Causis corrupti de pulchro iudicii, *des Causes de la corruption du goût*, libros duos, quibus Homerum adversus Hurtadi Mottaei et Io. Harduini censuras defendit. Girii versio gallica vidit lucem Paris. 1630, 4. Vertit et Maucroisius, canonicus Remensis, in cuius opusculis postumis prodiit Paris. 1710, 8. In iisdem gallice etiam redditus occurrit locus insignis ex Quintiliani X, 3 et 4 Inst. Orator. de styli exercitiis instituendis. Sed elegantior Dialogi illius interpretatio gallica habetur, quam clarissimo librorum Ciceronis de Legibus interpreti Morabino debemus, edita Paris. 1722, 12*. Germanice vertit Ioan. Cristoph. Gotschedius ad calcem element. rhetoricorum Lips. 1728, 8.

Ex editionibus Quintiliani una ed. antiquior omnia ista, sive vere, sive falso Quintiliano tributa habet Hackiana a. 1665, 8, in qua Institutiones exstant cum praefat. et notis Adr. Turnebi, Ioach. Camerarii, Danielis Parei, Io. Frid. Gronovii et selectis variorum: Declamationes XIX cum notis paucis eiusdem Gronovii, Declamationes minores cum Petri Aerodii, P. Pithoei et

1. Nos quidem in ed. Taciti Opp. nostra vol. IV Biponti 1780 dialogum de Oratt. Tacito potius quam Quintil. in notis ad Lipsii praef. vindicatum ad exemplum editionum Taciti inde a principe Vendelini Spirensis omnium edidimus, eumque nova post Brotierium et Ernestium cura G. C. Crollii multis locis emendatum cum reddita in notis ratione. Quare eundem Quintil. denuo addere haud visum est.

* *Voyez l'indication de deux nouvelles traductions du même* Dialogue, *dans la notice des principales* édit. *et trad. de Tacite*, *p.* 417 *du t. V de notre édit.* de Tacite. *Marie-Joseph de Chénier a traduit aussi ce Dialogue. Voy. ses* Fragmens de Littérature.

eiusdem Gronovii, observationibus: Calpurnius Flaccus cum notis Pithoei, Gronovii et Io. Schultingii: Dialogus denique de Oratoribus cum Schelii commentario; notis Pithoei et Gronovii, Schultingiique, et ex Lipsio, Pichena, atque Acidalio excerptis animadversionibus.

INDICES III

IN M. FAB. QVINTILIANVM

PRIMVS INDEX

VERBORVM, PHRASIVM, AC RERVM.

(Primus numerus librum, secundus caput, tertius paragraphum indicat.)

A

B.

C.

D.

E.

F.

G.

I.

I.

K.

L.

M.

N

O

P

Q

R.

S

T

U

V

SECVNDVS INDEX

AVCTORVM, VIRORVM DOCTORVM, ARTIFICVM, etc.

QVORVM A QVINTILIANO

IN INSTITVTIONVM LIBRIS FIT MENTIO.

(Primus numerus librum, secundus caput, tertius paragraphum indicat).

A

D

E

H

I

J

L

M

N

T

U

V

Z

TERTIVS INDEX

RERVM, VERBORVM

ET FORMVLARVM LOQVENDI

QVAE IN M. F. QVINTILIANI, ET CALPVRNII FLACCI DECLAMATIONIBVS OCCVRRVNT.

(Primus numerus huius editionis tomum, secundus paginam indicat).

A

D

F

H

I

L

L

L

L

H

I

M

O

P

V

FINIS.

TABVLA

RERVM QVAE HOC SEPTIMO ET VLTIMO
QVINTILIANI VOLVMINE
CONTINENTVR.

FINIS
SEPTIMI ET VLTIMI VOLVMINIS.

Facultate obtenta.